

Steunpunt Gelijkekansenbeleid – consortium UA en LUC – 2003

ISBN 90-77271-05-8

Wettelijk Depot: D/2003/3680

NUR 745

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk : Reprografie Universiteit Antwerpen – UIA

**STRUCTURELE EN CULTURELE BELEMMERINGEN EN SUCCESFACTOREN
IN HET LEVEN VAN HOLEBI'S: EEN VERKENNING**

Dewaele Alexis
Promotor: Prof. Dr. Magda Michielsens
Antwerpen, april 2003

DANKWOORD

Het tot stand komen van deze literatuurstudie heeft vele uren van intensief werken gekost. Dit werk had niet voltooid kunnen worden zonder de hulp en zonder de aanwezigheid van anderen. Het zijn de anderen die het de moeite waard maken om iets te creëren.

Allereerst wil ik mijn promotor, Prof. Dr. Magda Michielsens, bedanken voor alle hulp en inspiratie. Een degelijke ondersteuning is noodzakelijk om met zelfvertrouwen en doorzettingsvermogen een product af te werken.

Bovendien zijn er nog heel wat anderen die met hun directe en constructieve feedback onmisbaar waren in het ontwikkelingsproces: Prof. Dr. John Vincke, Prof. Dr. Harry Willekens, Stefan Sottiaux, Annemie Motmans, Marjan Van Aerschot, Joyca Leplae, Els De bruyn, Noël Clycq en Laurence Claeys. Tevens dank aan alle collega's van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid (UA – LUC) die er voor zorgen dat elke dag op het Steunpunt de moeite waard is.

Gelijke Kansen Vlaanderen zorgde voor een inhoudelijke stimulans en betrokkenheid, waarvoor dank, in het bijzonder aan Martha Franken.

Als onderzoeker is het tevens aangenaam samenwerken met de betrokken actoren uit het middenveld. De holebifederatie en andere holebi-verenigingen hebben hun expertise altijd ter beschikking gesteld. Dit komt dan ook ten goede aan het realiteitsgehalte van deze literatuurstudie.

1. Wat betekent Holebi?	1
1.1. Een exploratie van geslacht, seksuele voorkeur, identiteit en gedrag	1
1.2. Eindbeschouwing	8
2. Visie op het concept discriminatie en succesfactoren	13
2.1. Discriminatie	13
2.2. Succesfactoren	15
Belemmeringen en conflict	15
Flexibiliteit	16
Conclusie	17
3. Inventarisatie van structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren	19
3.1. Inventarisatie van structurele belemmeringen en succesfactoren	19
3.1.1. Inleiding: federale wetgeving	20
3.1.2. Discriminatie van holebi's als gevolg van het huwelijksverbod voor paren van gelijk geslacht	21
Fiscaal recht	22
Successierechten	22
Inkomensbelastingen	22
Sociaal Zekerheidsrecht	22
Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	22
Rustpensioen	23
Gewaarborgd inkomen voor bejaarden	23
Ziektekostenverzekering	22
Arbeidsongevallen en beroepsziektevergoedingen	23
Overlevingspensioen	23
Civiel recht	24
Erfrecht	24
Ouderschap	24
Buitenlandse partners	27
3.1.3. Directe discriminatie door de overheid op basis van gelijkheid van geslacht	28
Kinderbijslagregeling	28
Gezinsbijslag	28
Tegemoetkomingen aan gehandicapten	28
Politiiek asiel	29
3.1.4. Directe en indirecte discriminatie door derden	29
3.1.5. Mogelijkheden en beperkingen van een gemeentelijk beleid	30
Inleiding	30
Mogelijkheden en beperkingen	31
Registratie samenlevingscontracten	31
Samenwonen	32
Andere aanbevelingen met betrekking tot het beleid	33
3.1.6. Samenvatting en conclusies	34
Federale wetgeving	34
Gemeente beleid	39
3.2. Inventarisatie van culturele belemmeringen en succesfactoren	39
3.2.1. Attitudes in het algemeen	40
Schijntolerantie?	40
Heteronormativiteit	41
3.2.2. (On)zichtbaarheid als kenmerk van de doelgroep	42

3.2.3. Gevolgen van heteronormativiteit, schijntolerantie en onzichtbaarheid van holebi's: negatief anticiperen en geïnternaliseerde homofobie	43
Conclusie	45
3.3. Belemmeringen en succesfactoren in specifieke gebieden	45
Werkomgeving	46
Belang van werk voor holebi's	47
Welzijn en gezondheid	47
Welzijn	47
De oudere holebi	49
Sociale steun	50
Gezondheidsrisico's	51
Zorginstellingen voor ouderen	52
Jongeren en onderwijs	53
Jongeren	53
Genderrol	54
Allochtone holebi's	54
Leerkrachten en leerlingen	55
Conclusie	57
Openbare ruimte	58
Sociale en fysieke ruimte	58
Cruising	59
Relationeel	60
Vrienden	60
Partner	61
Kinderen	61
Coming out	62
4. De beweging(en): belemmeringen en succesfactoren	65
4.1. Kenmerken van de beweging(en)	65
De beweging?	66
Theoretische kenmerken	66
Een ruimere sociale wereld	67
4.2. De beweging als belemmering en succesfactor voor het individu	69
4.2.1. Succesfactoren	69
Onzichtbaarheid: een nood aan ontmoetingsmogelijkheden en rolmodellen	69
Integratie/separatie	70
Conclusie	70
4.2.2. Belemmeringen	71
Negatieve ervaringen	71
Queer	71
Jongeren	72
Ouderen	72
Conclusie	72
4.3. Belemmeringen en succesfactoren voor de beweging(en)	73
4.3.1. Structurele en culturele elementen: even belangrijk?	73
4.3.2. Politiek als beïnvloedende factor	74
Conclusie	75
4.3.3. Succesfactoren en belemmeringen voor holebi-bewegingen	76
Facilitatie, repressie en kans op succes	76
Staat en politiek	78
Identiteit of instrumentaliteit	79

De commerciële subcultuur	79
Culturele aspecten	80
Attitudes	80
Media	80
Ruimte	81
Religie	81
4.3.4. Conclusie	81
BIBLIOGRAFIE	83

1. Wat betekent Holebi?

1.1 Een exploratie van geslacht, seksuele voorkeur, identiteit en gedrag

De term 'holebi' is relatief nieuw en wordt tot op heden enkel gebruikt in België. Ook in Nederland is deze term relatief onbekend. De term holebi's is een verzamelterm (in Vlaanderen) om de groep van homo's, lesbiennes en biseksuelen te benoemen (Baert & Cockx, 2002). We stellen vast dat de term 'holebi' steeds meer wordt gebruikt. In het verleden was het eerder gebruikelijk om te spreken over homoseksuelen (en lesbiennes en biseksuelen) als afzonderlijke term(en) en in de 2^e helft van de 20e eeuw gebruikte men in West-Europa eerder de term 'homofiele' beweging' (Kriesie, Duyvendak & Giugni, 1995). In een inventarisatie van de wetenschappelijke literatuur in Vlaanderen (Baert & Cockx, 2002) zien we dat de term 'homofilie' voorkomt tot 1988. Het seksuele aspect werd met de term 'homofilie' vermeden in een maatschappelijk klimaat waar religie nog een belangrijke stempel drukte op de samenleving.

Het gebruik van een term kan belangrijk zijn. Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) stellen immers dat de termen 'homofilie', 'homo', 'lesbisch' en 'queer' elk op zich een verschillende politieke gedachte en zelfbeschrijving veronderstellen. Volgens hen is het gebruik van de term 'homo' en lesbisch' het minst problematisch voor de constructie van een beweging.

Donovan (1992:40) reikt ons de volgende definitie aan van homoseksualiteit: "homoseksueel als zelfstandig naamwoord verwijst naar personen die homoseksualiteit praktiseren en die eveneens goed ingelicht zijn over en bedreven zijn in de culturele en subculturele verwachtingen van geschikte gedragingen geassocieerd met homoseksuele activiteiten".

Deze definitie is operationaliseerbaar maar is tevens reeds ingekleurd met volgende elementen:

- 'homoseksualiteit praktiseren' houdt in dat men haar of zijn homoseksualiteit 'in praktijk brengt'
- 'goed ingelicht over en bedreven in culturele en subculturele verwachtingen' impliceert dat men kennis heeft van een bepaalde cultuur en subcultuur met betrekking tot homoseksualiteit. Alle holebi's die buiten deze cultuur en subcultuur vallen worden uitgesloten.

Het vormt dan ook een uitdaging om tot een definitie te komen van homoseksualiteit die meer diversiteit toelaat. Tevens stellen we vast dat een meer 'open' definitie moeilijk werkbaar is binnen een maatschappelijke en wetenschappelijke context.

Het opzet van deze literatuurstudie is echter gericht op de term holebi's en impliceert reeds een afbakening. We zullen deze afbakening hanteren maar er tevens een waarschuwing aan vastknopen: elke categoriale benadering impliceert een verlies. Bij de creatie van een definitie, afgrenzing,... hoort een uitsluiting en dit laatste is net wat we in een gelijkkansenbeleid willen vermijden.

In het artikel 'Categories and Sexuality' formuleert (Muehlenhard, 2000:106-107) volgende bedenkingen wat betreft categorisatie:

- Categorieën worden door mensen geconstrueerd en dus zijn er geen objectieve of universele definities. Definities veranderen doorheen de tijd en naargelang de plaats, en ze hebben politieke gevolgen waarbij sommige mensen benadeeld en anderen bevoordeeld worden.
- We mogen de verschillen tussen categorieën noch overdrijven, noch ontkennen. Een significant verschil tussen groepen betekent niet dat er geen overlap is. Er is bijna altijd meer verscheidenheid binnen groepen dan tussen groepen.
- Wanneer men verschillen tussen categorieën interpreteert dan moet men er rekening mee houden dat er vaak interveniërende factoren zijn die het verschil beïnvloeden.
- Noch een verschillenperspectief, noch een gelijkheidsperspectief, leidt tot enkel positieve of negatieve gevolgen. Hou dus met beide rekening!

Een aantal Amerikaanse universiteiten en ook de internationale organisatie 'Amnesty International' gebruiken de term 'LGBT' of voluit LesbianGayBisexualTransgender (Amnesty International, 2001; Younger, 2002). Misschien toont dit aan hoe een categoriale aanpak telkens opnieuw faalt. Ook transgenders worden binnen deze bewegingen opgenomen als gediscrimineerde minderheidsgroep wat betreft seksualiteit. Maar zal deze term de lading dekken? En wat zal de volgende seksuele minderheidsgroep zijn die moet worden opgenomen? Tegelijkertijd spreekt het voor zich dat men ook voor deze laatste groep werkt aan gelijke kansen en rechten.

In Vlaanderen is onderzoek naar holebi's schaars en er zijn weinig gegevens voorhanden. Wat betreft transgenders zijn er nog minder gegevens, alhoewel er sinds 1984 in Vlaanderen een transgenderorganisatie bestaat die informatie en ambulante dienstverlening verschaft (Joostens, 2002). Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat deze groep in de toekomst meer zichtbaar zal worden, en vroeg of laat ook gehoord zal moeten worden.

Zoals eerder vermeld beperken we ons in deze literatuurstudie tot holebi's, zijnde:

- homoseksuelen
- lesbiennes
- biseksuelen

Hierbij wordt enkel bedoeld op de seksuele voorkeur van mensen. Toch vinden we het noodzakelijk om een zo volledig mogelijk beeld te presenteren wat betreft de mogelijke invullingen van menselijke seksualiteit. Misschien kunnen we het beter hebben over seksuele identiteit want in dit hoofdstuk zullen we het perspectief van seksuele voorkeur trachten te nuanceren. Omtrent seksuele categorieën vermeldt Adel (1998:4) immers het volgende: "Seksuele categorieën zoals onder andere homoseksueel en heteroseksueel, zijn dus op zich producten van specifieke constellaties van macht en kennis. De nadruk wordt nu gelegd op de seksuele persoon in plaats van op seksueel gedrag: in plaats van een oppositie tussen natuurlijke en onnatuurlijke handelingen, wordt seksuele ervaring verdeeld tussen normale en abnormale identiteiten." Riggle & Ellis (1994) merken tevens op in hun onderzoek naar politieke verdraagzaamheid ten opzichte van holebi's dat deze groep, doordat ze in termen van hun seksualiteit gedefinieerd worden, gemakkelijker uit het politieke veld worden geweerd. Liever een ruimere definitie dus.

Uit de definitie van Donovan (1992) blijkt dat men er van uitgaat dat een culturele invloed een belangrijke rol speelt met betrekking tot de ontwikkeling van een seksuele identiteit. Dit is ongetwijfeld zo, een mens leeft immers niet als individu in een vacuüm, ook al is het groeiende individualisme kenmerkend voor onze Westerse samenlevingen (Giddens, 1993). Cultuur is echter niet de enige determinant wat betreft de ontwikkeling van een seksuele identiteit.

Franklin en Shively & De Cecco (1993) gebruiken vier verschillende elementen om tot een pluriforme genderinvulling van het individu te komen en tot op heden lijkt dit de meest exhaustieve benadering. Het is en blijft een categorisatie maar wanneer we deze combineren (indien deze combinatie op zich mogelijk is) met een benadering die rekening houdt met discontinuïteit, dan leidt deze categorisatie tot een oneindige verscheidenheid. Het lijkt ons dan ook belangrijk om in een gelijkheidsbeleid rekening te houden met de aanwezige diversiteit in de samenleving.

De genderinvulling van elk individu kan volgens Shively & De Cecco (1993:44-45) volgende elementen bevatten en we hanteren hier dan ook hun definitie:

- 1) Biologisch geslacht: een anatomisch gegeven en wordt door de biologische wetenschappen in strikt afgebakende termen omschreven. Er bestaan echter ambigue gevallen (Shively & De Cecco, 1993; Spink, 1998). Het geslacht wordt bepaald door het in rekenschap brengen van externe morfologie, interne voortplantingsorganen, chromosomale patronen en hormoonspiegels. Er is echter ook een impact van socialisatie.
- 2) Seksuele voorkeur: wordt bepaald door de manier waarop iemand zijn of haar intieme hetero- of homoseksuele relaties op erotische en romantische wijze invult. De conceptuele invulling van seksuele voorkeur hoeft niet categoriaal

te zijn. Categorieën als seksuele voorkeur, seksueel gedrag, seksuele fantasieën, affectieve relaties en seksuele opwinding benadrukken eerder het onderling discontinue dan het consistente.

- 3) Genderidentiteit: verwijst naar de persoonlijke invulling van het individu met betrekking tot het geslacht en is in de meeste gevallen congruent met het biologisch geslacht. Men is overtuigd van zijn of haar man of vrouw zijn. Alhoewel dit element eerder als categoriaal wordt beschouwd, blijkt dit niet in alle culturen zo te zijn.
- 4) Genderrol: wordt als een kwantitatieve variabele omschreven. De mate van vrouwelijkheid en mannelijkheid wordt ingevuld door het gedrag, de persoonlijke eigenschappen en het uiterlijk van het individu. Mannelijkheid en vrouwelijkheid verwijzen naar het geheel van fysieke, gedragsmatige en psychologische kenmerken dat in een bepaalde cultuur geassocieerd wordt met vrouwen of mannen. Dit element is afhankelijk van sociale normen, en varieert naargelang cultuur, sociale klasse en leeftijd.

Op basis van deze definities kunnen we concluderen dat biologisch geslacht en genderidentiteit als categoriale elementen worden beschouwd die dus 'normaal' een vast gegeven zijn van bij de geboorte. Toch blijken hier ook bepaalde gevallen te bestaan die deze categoriale invulling tegenspreken. In deze laatste gevallen blijkt cultuur of socialisatie een belangrijke rol te spelen.

Wat betreft genderrol en seksuele voorkeur hanteert men een invulling die discontinuïteit benadrukt alhoewel wat betreft seksuele voorkeur de termen 'homo- en heteroseksualiteit' anders doen vermoeden. Biseksualiteit toont het discontinue van 'seksuele voorkeur' dan weer treffend aan. Wat betreft genderrol speelt cultuur volgens de auteurs zeker een rol en ook wat betreft seksuele voorkeur lijkt cultuur een belangrijke invloed uit te oefenen. Homoseksualiteit is immers een term die in verschillende culturen op verschillende wijze ingevuld wordt.

Franklin (1993) omschrijft de hiervoor aangegeven elementen als veelzijdig en complex en stelt tevens dat deze elementen gesimplificeerd worden door de dichotomieën die er vaak mee geassocieerd worden (man/vrouw, mannelijk/vrouwelijk, heteroseksueel/homoseksueel).

Discontinuïteit (hier te verstaan als het niet opleggen van een rigide of/of-keuze binnen de vermelde dichotomieën) kan dus bij elk van deze vier elementen van toepassing zijn hoewel dit wat betreft de eerste twee (geslacht en identiteit) toch eerder vaststaand lijkt.

Uitgaan van een continuïmbenadering zou dus dichter bij de realiteit kunnen aansluiten maar is in de praktijk niet éénvoudig te hanteren. Wanneer we er echter wel vanuit gaan dat geslacht een vaste categorie is en dat de andere elementen volgens de dichotomie man – vrouw ingevuld kunnen worden, dan worden een reeks mogelijkheden geproduceerd. Dit model neemt dus afstand van een continuïmbenadering, die misschien meer aansluit bij de werkelijkheid van

het individu. We zien echter dat de mogelijkheden in het hieronder gepresenteerde model reeds uitgebreid zijn.

We stellen dit voor in de volgende tabellen:

Table 1 - mannen

Biologisch Geslacht	Seksuele voorkeur	Genderidentiteit	Genderrol	Term
M	M	M	M	Mannelijke homoman
M	M	M	V	Vrouwelijke homoman
M	M	V	M	Mannelijke homoman die zich vrouw voelt
M	V	M	M	Mannelijke heteroman
M	M	V	V	Homoseksuele transseksueel
M	V	V	V	Heteroseksuele transseksueel
M	V	M	V	Vrouwelijke heteroman
M	V	V	M	Mannelijke heteroman die zich vrouw voelt

Table 2 - vrouwen

Biologisch Geslacht	Seksuele voorkeur	Genderidentiteit	Genderrol	Term
V	V	V	V	Vrouwelijke lesbienne
V	V	V	M	Mannelijke lesbienne
V	V	M	V	Vrouwelijke lesbienne die zich man voelt
V	M	V	V	Vrouwelijke heterovrouw
V	V	M	M	Lesbische transseksueel
V	M	M	M	Heteroseksuele transseksueel
V	M	V	M	Mannelijke heterovrouw
V	M	M	V	Vrouwelijke heterovrouw die zich man voelt

Een aantal opmerkingen bij deze tabellen:

- We gaan er hier van uit dat geslacht een vast gegeven is dat door de wetenschap kan bepaald worden. Spaink (1998) trekt dit echter in twijfel en geeft aan dat de verschillende wetenschappelijke methodes om het geslacht te bepalen elkaar kunnen tegenspreken. Ook Shively & De Cecco (1993) hebben het over 'ambigue gevallen' waarbij het biologisch geslacht niet enkel aan de hand van de externe geslachtsorganen gedetermineerd kan worden.
- Wat betreft de terminologie omschrijven we volgende begrippen:
 - Het adjectief 'vrouwelijke' of 'mannelijke' duidt de genderrol aan. Gedraagt het individu zich 'mannelijk' of 'vrouwelijk'? Hier moeten we opmerken dat zeer weinig mensen zich uitsluitend 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedragen. In de ene situatie kan men zich 'vrouwelijk' gedragen terwijl men zich in een andere situatie 'mannelijk' gedraagt. Het is ook niet duidelijk aan te geven wat 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedrag dan wel is. Dit is immers een cultureel product en kan veranderen doorheen de tijd. We willen hier dan ook niet aangeven wat 'mannelijk' of 'vrouwelijk' gedrag is, aangezien dit stereotiepen bevestigt. Het lijkt ons wel aannemelijk dat er een culturele notie is van wat 'vrouwelijk' of 'mannelijk' gedrag is.
Bij transseksuelen zijn genderdysforische gevoelens totaal (Vennix, 1999a). Dit wil zeggen dat de genderidentiteit/rol incongruent is met het biologisch geslacht waartoe men behoort (Money en Ehrhardt in Vennix, 1999a). Volgens

Vennix (1999a) is deze omschrijving van genderdysforie strikt genomen onjuist, aangezien men (Bijvoorbeeld een transseksueel) niet ontstemd is over de gender(identiteit/rol) maar over het biologisch geslacht waartoe men behoort. Transseksualiteit toont aan dat er een notie is van bepaald gedrag dat congruent is met het biologisch geslacht.

- Homoman en lesbienne: met deze termen wordt de seksuele voorkeur aangeduid. Een homoman verkiest een intieme relatie met een andere man. Een lesbienne verkiest een intieme relatie met een andere vrouw.
- Transseksualiteit: wordt ook soms genderdysforie genoemd en wordt door Cahill (2000) omschreven als een aversie voor de fysieke karakteristieken en sociale rollen van het eigen biologisch geslacht. Ook Vennix (1999b) geeft aan dat transseksuelen een wens tot geslachtsaanpassing hebben die in de eerste plaats gebaseerd is op genderdysforische gevoelens: men voelt zich niet thuis in het eigen lichaam. Hij heeft het over een dominant vrouwelijk subsysteem bij transseksuelen (van het mannelijke geslacht) waarbij deze transseksuelen vrouwenkleding dragen om hun vrouwelijke identiteit te bevestigen en om de vrouwenrol uit te dragen.
- 'die zich man voelt': bij bepaalde categorieën hebben we dit toegevoegd omdat de genderidentiteit incongruent was met het biologisch geslacht. Bij transseksualiteit zit een dergelijke incongruentie reeds in de definitie van de term vervat. Wanneer de genderidentiteit wel congruent was met het biologisch geslacht, hebben we geen toevoeging gedaan omdat we er eerder vanuit gaan dat dit de meest voorkomende situatie is en we dus niet nader moeten specificeren. Nogmaals toont dit aan dat een categorisatie die geen rekening houdt met gradaties tussen twee polen van een continuüm, de realiteit niet weerspiegelt. Het is ook niet duidelijk in welke mate genderrol, genderidentiteit en seksuele voorkeur met elkaar overeenstemmen.
- Deze twee tabellen impliceren een keuze, man of vrouw, mannelijk of vrouwelijk, mannelijke of vrouwelijke genderrol/identiteit en houdt dus geen rekening met potentiële discontinuïteit. Zo is het zeer goed mogelijk dat men vroeger homoseksuele contacten had maar nu heteroseksuele contacten preferereert. Een continuübenadering gaat ervan uit dat er geen definitieve keuze moet worden gemaakt en dat er vele gradaties mogelijk zijn tussen de polen man - vrouw. Ook al wordt het bipolaire man - vrouw model in onze cultuur verkozen (Ochs, 1996), toch illustreren volgende voorbeelden dat dit niet altijd strookt met de werkelijkheid:
 - Seksuele voorkeur: biseksuelen maken geen rigide keuze of hun keuze verandert doorheen de tijd. Ze voelen zich soms aangetrokken tot vrouwen, soms tot mannen.
 - Geslacht/Genderidentiteit: in verband met het biologisch geslacht. Wanneer bijvoorbeeld de geslachtschromosomen niet overeen komen met de uitwendige geslachtsorganen, is het moeilijk om er een label 'man' of 'vrouw' op te klevens. Wat betreft genderidentiteit omschrijft Vennix (1999b) transgenderisten als mensen die nog geen duidelijke genderidentiteit hebben

gevonden. Hun genderidentiteit is ongeveer even mannelijk als vrouwelijk (Vennix, 1999a).

- Genderrol: eerder gaven we reeds aan dat het vertonen van typisch mannelijk of vrouwelijk genderrolgedrag afhankelijk kan zijn van de situatie. Ook met de term 'androgynie' (zie ook 2.2 Flexibiliteit) wordt aangegeven dat men zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen kan bezitten. Vennix (1999b) geeft aan dat een (mannelijke) travestiet zich doorgaans gedraagt vanuit het gevoel man te zijn, maar zich tevens in bijzondere omstandigheden (mede) kan laten leiden vanuit zijn vrouwelijk subsysteem.
- Het niet maken van een keuze tussen de cultureel aanvaarde man-vrouw dichotomieën wordt niet gemakkelijk aanvaard. Zo beschrijft Ochs (1996:224, 228) het fenomeen van bifobie:
"Een eerste manifestatie van bifobie is de ontkenning van het bestaan van deze mensen. Dit aspect kan toegeschreven worden aan feit dat men in onze cultuur denkt in binaire categorieën, waarbij elke categorie een wederzijds uitsluitende tegenpool heeft. ... Een gevolg van verdrukking door de buitenwereld is dat men zich niet veilig voelt buiten zijn eigen gemeenschap en dus een sterke nood heeft aan een duidelijke grens tussen 'wij' en 'zij'. Biseksuelen zijn in dit opzicht problematisch aangezien ze de grenzen tussen insider en outsider doen vervagen."
We kunnen dus besluiten dat biseksuelen de zekerheid van duidelijke grenzen in vraag stellen en daardoor angst veroorzaken bij anderen. Dit illustreert de moeilijkheid die gecreëerd wordt wanneer men tracht af te stappen van cultureel bepaalde categorieën.

1.2 Eindbeschouwing

Ten eerste moeten we zowel de indeling van Shively & De Cecco (1993) en Franklin (1993) als de continuübenadering kritisch benaderen. Er is weinig of geen wetenschappelijk onderzoek gedaan naar het verband tussen of de coëxistentie van de verschillende elementen zoals aangebracht door Shively & De Cecco (1993). Geslacht, seksuele voorkeur, genderidentiteit en genderrol zijn echter elk op zich categorieën waar wel reeds wetenschappelijk onderzoek naar is gedaan en die hun bruikbaarheid hebben bewezen.

Het in de tabellen gepresenteerde gendermodel is qua weergave te gedetailleerd om precieze cijfers wat betreft voorkomen in de populatie weer te geven. Zo weten we bijvoorbeeld niet hoeveel mannelijke heterovrouwen er zijn en dit is ook onmogelijk af te bakenen (wat is immers 'mannelijk?'). Wel weten we dat het aantal homoseksuelen wordt geraamd op 5% (Vincke & Stevens, 1999a). Gezien het kwantitatieve aspect van de dimensie genderrol (en eventueel ook van genderidentiteit), is het dan ook onmogelijk en zinloos om een precieze prevalentie van deze categorieën te onderzoeken. Wel bestaat de mogelijkheid om via survey-onderzoek gebruik te maken van continuüschalen (bijvoorbeeld: 'geef aan op een schaal van één tot tien in welke mate uw fantasieën gaan over seks

met mannen – vrouwen’) en ook een tijdsdimensie in rekenschap te brengen (vroeger – heden – toekomst). Ook Vincke (2002) leidt af dat seksuele oriëntatie eerder dient bekeken te worden als een variabel iets dan als een kenmerk van mensen welke tot strikte categorisatie leidt.

We willen dit model dan ook niet aanreiken om dit als waarheid te presenteren maar wel om de complexiteit en de diversiteit van de menselijke seksualiteit te benadrukken. Garnets & Kimmel (1993:4) omschrijven seksuele oriëntatie als “een veel complexer gegeven dan zowel de term *homoseksueel* als *heteroseksueel*. Men kan het vergelijken met een continuüm van kleuren in de regenboog”.

Zoals eerder vermeld lijkt diversiteit ons essentieel binnen een gelijkheidsbeleid. Men heeft met de term ‘holebi’ een overkoepelende term willen aanbrengen voor de verschillende mogelijkheden binnen de menselijke seksualiteit maar we moeten ons ervan bewust zijn dat ook deze slechts een vereenvoudiging van de werkelijkheid is en dat vroeg of laat een nieuwe invulling zich zal opdringen. Het voorgaande model is dan ook eerder bedoeld als denkoefening. Het is van belang dat we cultureel gefixeerde categorieën in vraag stellen om verwerping van wat niet past in ons denkbeeld te vermijden.

Wanneer we ons richten naar holebi’s dan bedoelen we volgens het vooropgestelde model volgende groepen van mensen:

- Mannelijke homomannen
- Vrouwelijke homomannen
- mannelijke lesbiennes
- vrouwelijke lesbiennes
- Mannelijke of vrouwelijke biseksuelen

Biseksuelen lijken in dit rijtje de vreemde eend in de bijt. Biseksuelen kiezen niet óf een vrouw óf een man als intieme partner. Op één ogenblik verkiezen ze een mannelijke partner, op een ander ogenblik verkiezen ze een vrouwelijke partner. Deze categorie noopt tot een continuïmbenadering en men kan zich afvragen of men deze benadering enkel voor deze ene ‘soort’ kan hanteren. We hebben eerder reeds aangegeven dat ‘biseksualiteit’ de dichotomie man-vrouw in vraag stelt. Tevens is het belangrijk om aan te geven dat we in deze literatuurstudie geen studie doen naar transgenderisme en transseksualiteit omdat dit buiten de opdracht van ons onderzoek valt.

Een tweede element dat opvalt wat betreft de invulling van de term ‘holebi’ is dat deze invulling vooral gericht is op wat in het voorgaande model omschreven wordt als ‘seksuele voorkeur’ (met andere woorden met wie je een intieme relatie wil aangaan, man of vrouw). Men kan zich afvragen of dit niet een beperkte visie is. Holebi’s zijn meer dan wat op basis van hun seksuele geaardheid afgeleid kan worden maar natuurlijk impliceert de seksuele voorkeur dikwijls ook een partnerkeuze. Partnerkeuze bepaalt in onze samenleving met wie we gaan

samenwonen, trouwen, of met wie men kinderen krijgt,... Belangrijke keuzes die in onze samenleving structureel georganiseerd worden. Tot voor kort werd er dan ook weinig of geen rekening gehouden met de homoseksuele relatievorm en werd deze relatievorm dan ook op allerlei juridische gebieden gediscrimineerd (zie 3.1.2). Ondertussen werd echter ook het burgerlijk huwelijk opengesteld voor holebi's. Het gericht zijn op de seksuele voorkeur zou dan ook aan de basis kunnen liggen van de vraag naar gelijke rechten op vlak van holebi-partnerschap, maar dan wel voor diegenen die bewust voor de monogame homoseksuele relatievorm kiezen. Moet een keuze die daarbuiten ligt dan geen juridische bescherming krijgen? Er zijn dan ook holebi's die zich verzetten tegen gelijke rechten die gericht zijn op wat de heteroseksuele samenleving heeft geproduceerd (zoals het huwelijk). Het kan een optie zijn om de wetgeving te individualiseren in plaats van gericht te blijven op een relatievorm van twee mensen die 'eeuwig' samenblijven.

Ook op cultureel vlak blijven er heel wat vooroordelen bestaan en attitudes mogen dan wel verbeterd zijn, er is nog steeds sprake van heel wat onverdraagzaamheid (zie ook verder: schijntolerantie). Nog steeds wordt mannelijke homoseksualiteit gekoppeld aan vrouwelijkheid (de verwijfde man) en vrouwelijke homoseksualiteit gekoppeld aan mannelijkheid (het manwif), zij het dat deze twee types bestaan en evenzeer niet minderwaardig zijn. Toch is er onder homoseksuelen een even grote diversiteit als bij andere groepen mensen. De mogelijkheid bestaat echter dat eerder genoemde veralgemeningen in de hand gewerkt worden door het koppelen van homoseksualiteit aan seksualiteit. Een man die met een man naar bed gaat kan immers geen echte man zijn...evenals men voor vrouwen een gelijkaardige redenering zou kunnen veronderstellen. Mensen worden gelabeld op basis van hun seksuele voorkeur terwijl hun identiteit veel meer kan bevatten dan enkel de elementen die rond hun seksuele voorkeur gecentreerd zijn.

Dit zijn echter veronderstellingen en wetenschappelijk onderzoek zal moeten uitwijzen welke culturele vooroordelen er ten opzichte van holebi's bestaan, waar hun oorsprong ligt en hoe ze uit de wereld geholpen kunnen worden. De vraag is of wetenschap een grote invloed heeft op culturele ontwikkelingen. Wel kunnen structurele maatregelen een belangrijk signaal geven in een samenleving.

Tot slot willen we enkele doelstellingen formuleren:

- Op basis van het vooropgestelde model weten we dat de menselijke seksualiteit een complex en multidimensioneel gegeven is. We pogen dan ook om een theorie te ontwikkelen die ruimte laat voor diversiteit en dus ook rekening houdt met verschillen in gedrag, identiteit en seksuele voorkeur.
- Diversiteit betekent dan ook verder gaan dan seksuele geaardheid. Holebi's vinden we terug in verschillende geografische gebieden en in verschillende culturen. Holebi's in andere culturen zijn niet altijd zichtbaar wanneer we door een etnocentrische bril kijken. Willen we diversiteit zien dan moeten we onze eigen cultuur en andere culturen kritisch bekijken.

- We moeten er ons van bewust zijn dat wetenschappelijk onderzoek in het verleden vooral de begoede, blanke, middenklasse holebi in beeld heeft gebracht. In de toekomst moet dit beeld verruimd worden en dit vraagt om andere methodieken wat betreft onderzoek.
- Er heeft zich een belangrijke evolutie voorgedaan wat betreft structurele en culturele aspecten in verband met beperkingen en succesfactoren ten opzichte van holebi's. Jonge, oudere holebi's en holebi's van middelbare leeftijd dragen verschillende ervaringen met zich mee. Een kritisch levensloopperspectief zal daar rekening mee moeten houden.

Transversaal werken is dus een doelstelling en betekent onderzoek doen op een kruispunt van verschillende belangrijke levensaspecten zoals gender, klasse, leeftijd en etniciteit. Binnen de holebi-populatie is het bij uitstek belangrijk om onderzoek te doen naar lesbiennes, jongeren en ouderen, armen, en allochtonen. Het zijn net deze groepen die binnen de holebi-populatie nauwelijks onderzocht zijn.

2. Visie op het concept discriminatie en succesfactoren

In dit hoofdstuk zullen we trachten te komen tot een invulling van het concept 'discriminatie' en 'succesfactoren'. We maken gebruik van definities van het concept 'discriminatie' maar benadrukken tevens dat elke definitie, afbakening of categorie een verlies impliceert. Dit hebben we hiervoor besproken maar we bespreken tevens de noodzaak van dergelijke definities, afbakeningen en concepten. Dit laatste om de werkelijkheid aanschouwelijker te maken en om tot een kritische analyse te komen.

We zullen zien dat 'discriminatie' en 'succesfactoren' niet losstaan van elkaar.

2.1 Discriminatie

Volgens (Borghs & Hintjens, 2000) is er sprake van discriminatie telkens er een onderscheid wordt gemaakt op niet objectief gerechtvaardigde gronden. Deze éénvoudige definitie kan echter reeds op verschillende wijzen ingevuld worden. Homoseksuele mannen kunnen zich tot op heden niet via hun eigen voortplantingsorganen voortplanten. Wanneer men dit als een objectief bewijs ziet voor de onnatuurlijkheid van homoseksualiteit, dan kan men bepaalde rechten die normaliter gelden voor heterokoppels, niet toekennen aan homokoppels. Het is echter belangrijk om aan te geven dat deze algemene definitie van discriminatie niet volledig is. Volgens een vaste rechtspraak van het Arbitragehof (die algemeen is aanvaard) is discriminatie een verschil in behandeling tussen categorieën van personen dat (1) niet op een objectief criterium berust en dat (2) niet redelijk verantwoord is. Dit is ook de definitie die in de nieuwe antidiscriminatiewet wordt gehanteerd. Sottiaux (2003) geeft aan dat het belangrijk is om een onderscheid te maken tussen een 'ongelijke behandeling' en een 'discriminatie'. Men spreekt dus pas over een discriminatie wanneer de ongelijke behandeling niet objectief en redelijk verantwoord is.

Borghs & Hintjens (2000) maken een onderscheid tussen verschillende vormen van discriminatie. Ze maken een onderscheid tussen discriminatie in regels en wetgeving en in feitelijke of materiële discriminaties. Deze eerste vorm is volgens hen weg te werken indien de politieke wil aanwezig is, feitelijke of materiële discriminaties zijn moeilijk te inventariseren en weg te werken. In deze context hebben Vincke & Stevens (1999b) het over enerzijds formele discriminatie en anderzijds informele discriminatie. De eerste vorm wordt omschreven als een geheel van situaties waarin holebi's ervaren niet dezelfde rechten te hebben als hetero's (problemen als het ontbreken van een wettelijke regeling rond erfenisrechten,...) en waarbij de tweede vorm omschreven wordt als het geheel van interacties met de hetero-omgeving waarbij homoseksualiteit in manifeste en latente vormen wordt afgewezen (problemen als uitlachen, pesten, verzwijgen,...).

Uit voorgaande definities kunnen we ook vermoeden dat discriminatie in regels en wetgeving en formele discriminatie structurele aangelegenheden zijn en dus maatschappelijk vanuit beleidsniveau bepaald kunnen worden. Het beleid kan op dit vlak dan ook een zeer belangrijke rol spelen. Anderzijds lijken informele

discriminaties, dewelke volgens Borghs & Hintjens (2000) erg verscheiden en nooit helemaal te inventariseren zijn, en latente vormen van discriminatie eerder omschreven te kunnen worden als discriminaties zoals ze door het individu worden ervaren.

Wat betreft attitudes vinden we bevestiging voor een indeling op individueel en maatschappelijk niveau in een studie van Riggle & Ellis (1994). Deze laatsten zeggen dat men attitudes op twee niveaus kan bekijken: een interpersoonlijk niveau van interacties tussen individuen en een maatschappelijk niveau van interacties en relaties tussen groepen. Ze vervolgen dat deze interacties op maatschappelijk niveau gaan over de verdeling van goederen in een samenleving en dat wettelijke rechten ook één van deze goederen zijn. De interactie van groepen in een samenleving en de verdeling van maatschappelijke goederen zijn de essentie van politiek (Riggle & Ellis, 1994).

Het is dan ook belangrijk om na te gaan wat door het individu als discriminatie wordt ervaren en tegelijkertijd te bestuderen hoe een maatschappelijk beleid daar invloed op kan hebben.

Vervolgens hebben Borghs & Hintjens (2000) het over directe en indirecte discriminatie waarbij men het respectievelijk heeft over een uitsluiting of achterstelling op grond van seksuele voorkeur en over een discriminatie die in eerste instantie niet zichtbaar is. Tevens stellen ze dat discriminatie de vorm kan aannemen van homofobie (homoseksualiteit wordt dan beschouwd als minderwaardig of een bedreiging voor de heteroseksuele meerderheid) of van heteronormaliteit (impliciet of expliciet wordt er vanuit gegaan dat iedereen heteroseksueel is). In deze definities gaat het over de uitingsvorm van discriminatie die als direct of indirect, expliciet of impliciet en ook als manifest en latent (Vincke & Stevens, 1999b) wordt omschreven.

In de wetenschappelijke literatuur vinden we heel wat informatie over de discriminatie ten opzichte van holebi's en dit over volgende thema's:

- Structurele/juridische discriminaties (Hutchins, 1996; Borghs, 1998a; Absilis e.a.; Borghs & Hintjens, 2000; Cahill, South & Spade 2000; Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2000)
- Culturele/attitudinale discriminaties (Beran e.a. 1992; Dejowski, 1992; Mader, 1993; Pratte, 1993; Seltzer, 1993; Riggle & Ellis, 1994; Ochs, 1996; de Graaf & Sandfort, 2000; Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2000; De Brauwere, 2002).

Dit is enkel de literatuur die werd doorgenomen voor deze literatuurstudie en omvat dus slechts een klein deel van de overige beschikbare literatuur over dit onderwerp. Bovendien is er heel wat literatuur beschikbaar die zich richt naar specifieke levensgebieden van holebi's. Vaak worden deze levensgebieden belicht vanuit een probleembenadering of komen er heel wat problemen naar boven wat betreft deze levensgebieden: homoseksueel ouderschap (Keegel & Tielman, 1986;

Schippers, 1997), homoseksualiteit en onderwijs (Bour, Gresnigt & Tielman, 1986; De Brauwere, 2002), jongensprostitutie (Vincke & Bracke, 1997), holebi's en welzijn (Baert, Cockx & Seghers, 2001), gegevens over jongeren en zelfmoord (Van Heeringen & Vincke, 2000).

2.2 Succesfactoren

Wanneer we in deze literatuurstudie een belemmeringenperspectief willen verlaten en evenveel aandacht willen besteden aan positieve aspecten van holebi's, dan zal dit niet éénvoudig zijn aangezien de literatuur ons een andere richting uitstuurt. Het is echter wel belangrijk om van deze probleembenadering afstand te nemen. Baert & Cockx (2002) stellen in dit verband dat een gelijkemansbeleid ook vorm kan krijgen vanuit een opvatting waarbij het niet de doelgroep zelf is die voortdurend geïmagineerd wordt.

We gaan hier niet uit van 'objectieve' definities om tot een invulling van succesfactoren te komen aangezien we dergelijke definities nauwelijks terugvinden in de literatuur. Wel leggen we hier het verband tussen belemmeringen en succesfactoren en bekijken we hoe succesfactoren van het individu in de literatuur benaderd worden.

Belemmeringen en succesfactoren staan niet los van elkaar. Het ontbreken van belemmeringen in een samenleving kan immers een aanduiding zijn dat er succesfactoren aanwezig zijn en omgekeerd kan men veronderstellen dat een gebrek aan succesfactoren in de samenleving impliceert dat er belemmeringen zijn. Belemmeringen kunnen ook positief en zelfs een stimulerende factor zijn en dit zowel op het niveau van het individu als op het niveau van de groep. Wat betreft het groepsniveau zullen we in het laatste hoofdstuk de belemmeringen en succesfactoren met betrekking tot de holebi-beweging en samenleving bekijken.

Belemmeringen en conflict

Verhofstadt-Denève (1998) stelde vast aan de hand van onderzoek bij een 'conflictgroep' van jongeren (jongeren die meest geconfronteerd werden met twijfels en spanningen) dat deze beter zouden kunnen omgaan met de eisen van de maatschappij. Het betrof hier jongeren die verschillende zelfmoordpogingen achter de rug hadden en die grote twijfels hadden omtrent zichzelf en hun omgeving. Ze baseert zich daarbij op een dialectische mensvisie, waarbij de nadruk wordt gelegd op de ervaring van inter- en intrapsychische tegenstellingen. Men kan zich natuurlijk de vraag stellen in welke mate men een discriminatie doorheen de levensloop als bevorderende factor kan zien in de ontwikkeling van het holebi-individu. Savin-Williams (1995) geeft echter aan dat de meeste holebi-jongeren doorzetten en leren omgaan met een vijandige wereld en dat ze gelukkige, productieve levens lijden met een gezond zelfgevoel. Tevens stelt hij wel als voorwaarde dat deze jongeren de kans moeten krijgen om andere holebi-jongeren te ontmoeten, dat ze intieme en seksuele relaties moeten kunnen ontwikkelen, en dat ze hun coming out (= voor hun seksuele geaardheid

uitkomen) moeten kunnen doen zowel tegenover zichzelf als tegenover anderen. Bovendien geeft dezelfde auteur aan dat deze jongeren steeds vroeger hun coming out doen. Ook Friend (geciteerd in Reid, 1995) geeft aan dat psychologische eigenschappen zoals 'crisis competentie' en flexibele genderrollen het resultaat zijn van de ontwikkeling van een duidelijke identiteit als homo of lesbienne.

Met betrekking tot oudere holebi's zien we eveneens dat belemmeringen niet noodzakelijk als negatief moeten worden gezien. Reid (1995:215, 216, 220): "het is een voordeel voor oudere holebi's dat ze geconfronteerd werden met ongewone uitdagingen dewelke een succesvol ouder worden promoten. De meeste ouderen passen zich voortdurend aan aan fysieke beperkingen, veranderende sociale netwerken en andere uitdagingen omdat het proces van ouder worden gekenmerkt wordt door geleidelijke verandering. Verschillende studies over oudere holebi's besluiten dat psychologisch welzijn en zelfrespect het resultaat zijn van het erin slagen naar een positieve identiteit toe te groeien."

Flexibiliteit

Ook het ontbreken van een éénduidig, maatschappelijk bepaald model, zoals het huwelijk dat traditioneel is voor heteroseksuele mannen en vrouwen, kan volgens Schippers (1997) als voordeel hebben dat relaties en relatievormen daardoor flexibeler kunnen blijven en beter aangepast kunnen worden aan de wensen en voorkeuren van de betreffende mannen. De Cecco (1988) stelt eveneens op basis van onderzoek dat veel koppels ermee instemden dat er in hun relatie meer gelijkheid is in vergelijking met heterokoppels, en dit als gevolg van het feit dat homoseksuelen niet gedwongen worden tot het soort van rollen waartoe heteroseksuelen zich gebonden voelen. Binnen dit kader kan men zich dan ook vragen stellen met betrekking tot de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor holebi's. Volgens Vincke & Stevens (1999b) vormt de vraag naar een wettelijk erkend samenlevingscontract de rode draad die de legale voordelen van een huwelijk incorporeert. Er wordt dus niet uitgegaan van de noodzaak tot huwen. De Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen (2000) stelt anderzijds dat heel wat indirecte discriminaties voortkomen uit het onderscheid dat de wetgeving maakt tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden. Epstein (1999) beweert echter dat voor sommige holebi's in de Verenigde Staten het na-apen van heteroseksuele huwelijksinstituten een verraad betekent voor de radicale liberationisten en kritische feministen met betrekking tot traditionele gendermodellen, seksualiteit en familie en dat voor deze holebi's deze trend wijst op de ongelukkige wens zich te willen aanpassen aan de 'middenmoot' van de bevolking. Peter Tatchel, een bekende activist in de Britse holebi-beweging spreekt zich tegen deze trend uit (Tatchell, 2002) en ook in een rapport van Cahill, South & Spade (2000) vinden we de idee terug dat sommige holebi's de openstelling van het 'heteronormatieve' holebi-huwelijk maar niets vinden omdat het de mogelijkheid beperkt om 'huwelijk' een andere invulling te geven. Wat voor de één een succesfactor is, is voor de ander een belemmering.

Ten slotte stelt Ochs (1996) in verband met relaties dat men soms uit het oog verliest dat gelijkslachtige relaties ook voordelen te bieden hebben in vergelijking met heteroseksuele relaties: de afwezigheid van voorgeschreven genderrollen, het ontbreken van het risico voor ongewenste zwangerschap, het gemak van met iemand samen te zijn die een gelijke sociale conditionering met zich meedraagt, enzovoort.

De afwezigheid van voorgeschreven rollen kan een voordeel zijn aangezien men zowel vrouwelijke als mannelijke eigenschappen in een passende context kan gebruiken. Men wordt hierbij niet gehinderd door rigide mannelijke of vrouwelijke gedragspatronen. Verhofstadt-Denève (1998) stelt in dit verband dat het aangewezen lijkt om het socialisatieproces van kinderen en adolescenten androgeen te oriënteren en niet volgens het aloude patroon van strakke sekserol differentiëring. Daarbij geeft ze als reden dat mannelijke eigenschappen functioneler zijn in bepaalde situaties en vrouwelijke in andere. Friend (geciteerd in Reid, 1995) ziet flexibele genderrollen als het resultaat van de ontwikkeling van een duidelijke identiteit als homo of als lesbienne. Deze flexibele genderrollen kunnen dus een succesfactor zijn om zich in de samenleving te bewegen.

Ten slotte kan men ook in verband met het opvoeden van kinderen door holebi's een aantal positieve kanttekeningen maken. Keegel & Tielman (1986) stellen dat de kans dat homoseksuele mannen en vrouwen eerder aan rol doorbreking doen groter is dan bij heteroseksuelen die nu éénmaal door onze heteroseksuele cultuur niet altijd uit hun 'rolslaap' worden gewekt. Ze beweren tevens dat critici van homoseksueel ouderschap nogal eens vergeten dat kinderen niet in het isolement van de tweerelatie opgroeien maar gelukkig veel meer herkenningmogelijkheden aangereikt krijgen. Keegel & Tielman (1986) vervolgen dat de kans aanzienlijk is dat homoseksuele ouders hun kinderen minder volgens vaste rolpatronen zullen opvoeden dan vele ouders tot nu toe gedaan hebben. Ze beweren dat de kinderen eerder en gemakkelijker in aanraking zullen komen met de verschillende samenlevingsvormen en opvoedingspatronen. Hierdoor zullen zij volgens de onderzoekers eerder in de gelegenheid zijn een weloverwogen keuze te maken uit de mogelijkheden om hun verdere leven in te vullen, hetgeen de toekomstige samenleving alleen maar ten goede kan komen. We kunnen hier verwijzen naar de eerder geponeerde idee rond flexibele genderrollen en androgeniteit.

Conclusie

Ondanks het gegeven dat heel wat wetenschappelijke literatuur zich richt op het in kaart brengen van de probleemgebieden met betrekking tot holebi's, vinden we een aantal positieve gegevens terug. We kunnen er vrijwel zeker van zijn dat holebi's als individu met een aantal specifieke uitdagingen geconfronteerd worden maar tevens stellen we vast dat wanneer holebi's deze uitdagingen overwinnen, ze op die manier een aantal vaardigheden hebben aangeleerd die

vruchten kunnen afwerpen in het latere leven. Dit mag natuurlijk geen argument zijn om factoren die het leven van holebi's bemoeilijken, en die vermeden kunnen worden, in stand te houden.

Het ontbreken van een maatschappelijk model wat betreft relatievorming en meer flexibele genderrollen, zorgen er tevens voor dat holebi's meer keuzemogelijkheden hebben in het opbouwen van hun leven en dat zij in vergelijking met heteroseksuelen minder druk ervaren om te beantwoorden aan een voorgeschreven model. De openstelling van het burgerlijk huwelijk (als voorbeeld van een 'voorgeschreven model') was noodzakelijk om een aantal juridische discriminaties weg te werken. Holebi's die willen huwen moeten dit ook kunnen. Toch lijkt het te verkiezen dat dit huwelijk een van de vele mogelijkheden blijft waaruit holebi's (en hetero's) kunnen kiezen.

Een grotere flexibiliteit in relatiemogelijkheden en genderrolgedrag blijkt een positief element binnen de levensloop van holebi's en zou een aangrijpingspunt kunnen leveren om holebi's meer positief te belichten. Meer keuzemogelijkheden kunnen misschien wel meer onzekerheid bieden maar tegelijkertijd kan het een individu in staat stellen om zich doorheen verschillende situaties succesvol te bewegen. In dit kader lijkt het dan ook belangrijk dat holebi's (en hetero's) niet gedwongen worden om te beantwoorden aan een normatief voorgeschreven model. De vrijheid om aan zijn of haar leven een eigen persoonlijke invulling te geven kan leiden tot flexibiliteit en leerervaringen. Tegelijkertijd kan het voor sommige mensen ook belangrijk zijn om een reeds voorgeschreven model te voorzien. De openstelling van het burgerlijk huwelijk voor holebi's is dan belangrijk wat betreft het wegwerken van juridische discriminaties (zie verder) en wat betreft het aanbieden van een dergelijk voorgeschreven model. Het risico bestaat dat dit model dominant wordt en op die manier minder mogelijkheden biedt voor diversiteit. Men kan zich tevens afvragen of het burgerlijk huwelijk in het huidige culturele klimaat een lang leven beschoren is. Vanuit dit perspectief had een individualisering van de wetgeving misschien een betere optie kunnen zijn. Een individualisering van de wetgeving creëert immers wetten die geen onderscheid maken tussen gehuwd of ongehuwd.

3. Inventarisatie van structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren

In dit hoofdstuk zullen we trachten te komen tot een objectieve inventarisatie van belemmeringen en succesfactoren. Zoals eerder vermeld is het gezien de gehanteerde probleembenadering van vele onderzoekers en beleidsmedewerkers niet eenvoudig om hiervan af te stappen. Baert & Cockx (2002) merken op dat uit onderzoek blijkt dat holebi's meer welzijnsproblemen in de vormgeving van hun dagelijks leven ondervinden. Uit datzelfde onderzoek blijkt volgens hen dat verschillende maatschappelijke processen en structurele belemmeringen daarvoor verantwoordelijk zijn. Op juridisch niveau spreekt het voor zich dat we genoodzaakt zijn te onderzoeken welke hiaten er zijn in de wetgeving met betrekking tot holebi's. Wat betreft attitudes hebben we de indruk dat onze samenleving heel wat toleranter geworden is ten opzichte van holebi's. We gaan na of dit werkelijk ook zo is.

Het uitéénhalen van structurele en culturele aspecten lijkt logisch. Structurele aspecten worden vaak door het beleid bepaald en dus als groep of maatschappij op democratische wijze gegenereerd. Hier situeren we ons dan ook eerder op het niveau van de groep. Culturele aspecten hoeven niet samen te vallen met beleid alhoewel ze er wel door kunnen beïnvloed worden. Wanneer we het hebben over attitudes dan worden die eerder door individuen ervaren, alhoewel ze herkend en gepolitiseerd worden door groepen. Wat betreft het culturele situeren we ons hier dan ook eerder op het niveau van het individu. We geven hier echter duidelijk aan dat beide elkaar beïnvloeden en niet strikt te scheiden zijn. Deze indeling is dus eerder pragmatisch.

Tevens is het nog belangrijk te vermelden dat we ons enkel richten op België wat de juridische en beleidsmatige aspecten betreft. Een internationale vergelijking zou ons te ver leiden en wijkt af van de doelstelling van deze literatuurstudie. Wel gebruiken we Noord-Amerikaanse en West-Europese internationale literatuur om culturele aspecten te inventariseren en dit bij gebrek aan voldoende onderzoeksliteratuur in eigen land. Het is dan ook een aanbeveling om in eerste plaats kwantitatief, maar zeker ook kwalitatief, onderzoek in eigen land te promoten.

3.1 Inventarisatie van structurele belemmeringen en succesfactoren

Om deze inventarisatie te bewerkstelligen beroepen we ons op werken van Borghs, 1998a; Absilis e.a., 1999; Borghs & Hintjens, 2000; Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2000; Sottiaux, 2000-2001; Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat, 2002; Sottiaux, 2003. We herhalen dat we hier enkel juridische aspecten aanhalen die expliciet voordeel of nadeel bieden aan holebi's. Ook discriminaties die recentelijk werden opgehoft (zoals die tengevolge van het verbod tot huwen voor holebi's) behouden we in deze inventarisatie om de recente evolutie te schetsen. We beklemtonen dat dit een

inventarisatie is en geen analyse van wetteksten. Om gebrek aan juridische expertise op te vangen hebben we een aantal juridische experts geraadpleegd.

We nemen de door de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen gehanteerde indeling grotendeels over, aangezien deze de juridische discriminaties (federale wetgeving) ten opzichte van holebi's heeft geïnventariseerd. Tevens merken we op dat de informatie met betrekking tot de volgende inventarisatie (vanaf 3.1.2 t.e.m. 3.1.4) grotendeels steunt op deze inventarisatie en we zullen er dan ook niet telkens opnieuw naar verwijzen. We doen dit natuurlijk wel wanneer het om andere bronnen gaat. De gegevens in verband met samenwonen en partnerschap die in deze inventarisatie gepresenteerd worden zijn in overeenstemming met de gegevens in de brochure 'Samenwonen: een praktische regeling voor lesbiennes, homo's en biseksuelen' geschreven door juriste Hilde Absilis (Absilis e.a., 1999).

Deze literatuurstudie werd geschreven voor de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor holebi's. Nu de openstelling een feit is, vervallen alle geïnventariseerde discriminaties onder deel 3.1.2. behoudens deze in verband met het ouderschap en buitenlandse partner.

Ten slotte hebben we niet willen voorbijgaan aan de mogelijkheden en beperkingen van een gemeentelijk beleid. We beperken ons niet tot een loutere juridische inventarisatie maar bekijken tevens de structurele beleidsmaatregelen op het niveau van de gemeente.

3.1.1 Inleiding: federale wetgeving

Op Europees vlak worden er vier pijlers gehanteerd om de emancipatie van holebi's te meten (Jeukens, Devuyt en Vanoutryve, 2002:56):

- de gelijkschakeling voor holebi's en hetero's van de leeftijdsgrens voor seksueel contact;
- de depenalisatie van homoseksualiteit;
- de realisatie van een anti-discriminatiewetgeving;
- het toekennen van burgerrechten aan holebi's.

In België zijn reeds drie pijlers verwezenlijkt: de leeftijd voor seksueel contact ligt zowel voor holebi's als voor hetero's op 16 jaar (Reekie, 1997), homoseksualiteit is niet strafbaar (Jeukens, Devuyt & Vanoutryve, 1996) en sinds 12 december 2002 werd de antidiscriminatiewetgeving definitief in de senaat goedgekeurd. Jeukens, Devuyt & Vanoutryve (1996) geven echter aan dat de wetgeving uitgaat van heteroseksualiteit, en dat homoseksualiteit in de wetgeving een categorie is die als het ware niet bestaat. De openstelling van het burgerlijk huwelijk voor holebi's verandert deze situatie en geeft blijk van erkenning van het homoseksueel partnerschap.

Wanneer we discriminaties met betrekking tot juridische aspecten bekijken dan zien we dat deze vooral betrekking had op de onmogelijkheid van holebi's om een huwelijk aan te gaan. De Raad van Gelijke Kansen voor Mannen Vrouwen wijst erop dat de discriminatie waarvan homoseksuelen het slachtoffer zijn op het gebied van sociale zekerheid en fiscaliteit in eerste plaats voortkwamen uit het feit dat zij geen huwelijk konden aangaan (Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2000). Borghs & Hintjens (2000) gaven aan dat er in België nog geen alomvattende regeling voor holebi-partners bestond. Wel werden naast de gemeentelijke registratie, die voornamelijk symbolisch is, en de wet op de wettelijke samenwoning, die slechts een aantal vermogensrechtelijke aspecten regelt, enkel de meest schrijnende discriminaties weggewerkt onder meer op het vlak van de successietarieven tussen samenwonenden en het verblijfsrecht van vreemdelingen (Borghs & Hintjens, 2000). Ten slotte blijkt uit interviews, zoals afgenomen in een onderzoek uitgevoerd door Vincke & Stevens (1999b), dat holebi's ervaren op verschillende vlakken wettelijk gediscrimineerd te worden. De vraag naar een wettelijk erkend samenlevingscontract dat de legale voordelen van een huwelijk incorporeert vormt volgens hen de rode draad. Het regelen van het hoederecht, het erfenisrecht en echtscheidingen zou dringend voor holebi's in een wettelijk kader moeten geplaatst worden (Vincke & Stevens, 1999a). Op 30 januari 2003 werd echter de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor holebi's goedgekeurd. Dit zou een einde moeten maken aan heel wat juridische discriminaties.

Bestaan er nog juridische discriminaties nu het burgerlijk huwelijk opengesteld is voor holebi's?

3.1.2 Discriminatie van holebi's als gevolg van het huwelijksverbod voor paren van gelijk geslacht

De juridische discriminaties in dit deel zijn geschiedenis geworden (behalve diegene met betrekking tot het ouderschap en het hebben van een buitenlandse partner). Door de openstelling van het burgerlijk huwelijk vervallen deze discriminaties. We behouden dit deel om aan te tonen dat de openstelling van het burgerlijk huwelijk niet louter symbolisch was, maar daarentegen noodzakelijk was om holebi's gelijke rechten te geven.

De Raad van de Gelijke Kansen voor mannen en vrouwen vermeldt dat hoewel het Burgerlijk Wetboek het geslachtsverschil niet expliciet als huwelijksvoorwaarde stelde, dat daarover toch unanimitieit in de rechtsleer bleek te bestaan. Het verschil wat betreft holebi's was dan ook dat paren van verschillend geslacht de 'vrijheid' hadden zelf hun 'categorie' te bepalen, terwijl paren van gelijk geslacht dit door het huwelijksverbod niet konden. We merken op dat heteroseksuele koppels die niet gehuwd zijn, ook niet beschikken over juridische voordelen die wel gelden voor gehuwden. Het verschil met holebi's is dat deze laatsten niet beschikten over de mogelijkheid om te huwen.

Het ouderschap werd echter losgekoppeld van het huwelijk. Ook met betrekking tot een regeling voor holebi-ouders liggen er voorstellen op tafel. Het is dus

mogelijk dat ook dit op relatief korte termijn wordt geregeld. Juridische moeilijkheden betreffende een buitenlandse partner blijven voorlopig bestaan.

Fiscaal recht

Successierechten

Niet gehuwd samenwonenden worden door de wetgever beschouwd als 'anderen' en waren in het verleden onderworpen aan de hoogste tarieven.

Sinds het decreet van 21 december 2001 is deze discriminatie opgeheven (Hintjens, 2002a). Vroeger dienden de kinderen van de meemoeder of meevader (en dus zonder afstammingsband), torenhoge successierechten te betalen. Nu betalen de kinderen van ouders met rechterlijke afstammingsband (biologische ouders) en ouders zonder rechterlijke afstammingsband (meeouders) gelijke successierechten. Voorwaarde is wel dat de meeouders de erfenis aan het kind in een testament hebben laten vastleggen. Tevens moeten de meeouders ook rekening houden met de reservataire erfgenamen (Hintjens, 2002a; Hintjens, 2002b). Reservataire erfgenamen zijn erfgenamen die sowieso recht hebben op een deel van de erfenis. Dit zijn de kinderen of ouders van de meeouders. Wanneer er geen reservataire erfgenamen zijn, kan de hele erfenis naar het kind van de meeouder gaan. De meeouder moet dit dan wel in haar of zijn testament hebben vastgelegd.

Inkomensbelastingen

De inkomensbelastingen kennen slechts twee categorieën: gehuwden en alleenstaanden. Samenwonenden worden voor de inkomensbelasting beschouwd als twee alleenstaanden. Beide categorieën kennen fiscale voor- en nadelen.

Ruwweg kan gesteld worden dat gehuwde tweeverdieners meer belastingen betalen dan samenwonende tweeverdieners.

In gezinnen met slechts één volwaardig inkomen betalen gehuwden dan weer minder belastingen dan samenwonenden.

Een samenwonend koppel met één inkomen betaalt dus merkkelijk meer belastingen dan een gehuwd koppel met dezelfde inkomsten. Een bijkomend onderscheid tussen gehuwden en samenwonenden is dat een fiscaal gunstige verdeling van de aangifte van afbetalingen voor een hypothecaire lening enkel kan wanneer het paar gehuwd is.

Sociaal Zekerheidsrecht

Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

Personen die buiten het huwelijk met de gerechtigden samenwonen krijgen onder bepaalde voorwaarden eveneens de hoedanigheid van persoon ten laste. Maar terwijl een onder hetzelfde dak wonende echtgenoot onmiddellijk persoon ten laste kan zijn, moet de stabiliteit van het samenwoningsverband buiten het huwelijk blijken uit het feit dat men zes maanden lang onder hetzelfde dak woont. Voor zes maanden verstreken zijn, heeft de gerechtigde de hoedanigheid

van alleenstaande, indien de persoon met wie zij/hij samenwoont, geen inkomen geniet. Samenwonenden bevinden zich dus in een minder voordelige positie.

Rustpensioen

Een pensioen wordt berekend op basis van de lonen of inkomsten die een werknemer of zelfstandige gedurende zijn loopbaan heeft verdiend. Het percentage waarmee de lonen moeten worden vermenigvuldigd is 75% of 60%. Het eerste percentage geldt voor gezinspensioenen, het tweede voor pensioenen als alleenstaande.

Samenwonenden – al dan niet van hetzelfde geslacht – hebben dus geen recht op een gezinspensioen.

Gewaarborgd inkomen voor bejaarden

Zoals de regeling van het rustpensioen is die van het gewaarborgd inkomen voor bejaarden afgestemd op het huwelijk: alleen het ten laste hebben van een echtgenoot kan leiden tot de toekenning van een gezinsbedrag.

Ongehuwd samenwonenden kunnen elk aanspraak maken op het bedrag als alleenstaanden, wat hen in een gunstigere situatie brengt dan gehuwd samenwonenden, omdat het gezinsbedrag kleiner is dan twee keer het bedrag voor alleenstaanden.

Ziektekostenverzekering

De hoedanigheid van persoon ten laste wordt toegekend aan de niet-beloonde persoon 'ongeacht het geslacht' die zich bezighoudt met het huishouden van de mannelijke of vrouwelijke gerechtigde, op voorwaarde dat hij/zij sedert langer dan zes maanden als gezinslid is ingeschreven. De regeling is met andere woorden identiek aan de regeling van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, met dien verstande dat hier expliciet wordt vermeld dat de gelijkheid van geslacht geen beletsel is. De termijn van zes maanden is ook hier aanwezig.

Arbeidsongevallen en beroepsziektevergoedingen

De overlevende partner van een ongehuwd samenwonend koppel heeft bij overlijden van de andere ten gevolge van een arbeidsongeval of een beroepsziekte geen rechten. Samenwonenden kunnen dus geen aanspraak maken op een vergoeding in dit kader.

Overlevingspensioen

Een overlevingspensioen komt slechts toe aan de langstlevende echtgenoot. Huwelijk is derhalve een basisvoorwaarde voor het recht op een overlevingspensioen. Bij ongehuwd samenwonenden krijgt de langstlevende partner geen overlevingsuitkering.

Civiel recht

Erfrecht

Aangezien de langstlevende samenwonende geen bloedverwantschap heeft met de erflater, noch beroep kan doen op de regels betreffende de langstlevende echtgenoot, kan hij of zij enkel per testament als erfgenaam aangewezen worden met uitsluiting echter van het voorbehouden gedeelte van de erfenis. In verband met dit voorbehouden gedeelte heeft men het over reservataire erfgenamen en dit zijn in de eerste plaats de kinderen, en indien er geen kinderen zijn, de ouders (Absilis e.a., 1999). Ook indien er geen kinderen of ouders zijn gaat de erfenis naar de andere familie wanneer er geen testament is opgemaakt.

De belangrijkste discriminatie tussen gehuwden en samenwonenden betreft hier vooral het vruchtgebruik van de goederen van de erflater door de langstlevende echtgenoot, meer bepaald van de gezinswoning.

Ouderschap

We zullen hier uitgebreider op ingaan gezien de complexiteit van de materie. We baseren ons opnieuw op de inventarisatie van de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen.

Holebi's worden gediscrimineerd op vlak van ouderschap doordat de meeouder (= ouder van een kind zonder rechterlijke afstammingsband) wettelijk geen enkel recht of plicht heeft t.a.v. het kind. Ook op het vlak van adoptie is er nog steeds de problematiek dat samenwonenden niet samen kunnen adopteren. Hoewel het burgerlijk huwelijk werd opengesteld voor holebi's, zal dit niets veranderen aan de onmogelijkheid van holebi's tot adopteren en aan de rechten en plichten van meeouders. Men heeft het regelen van juridische aspecten van ouderschap en partnerschap op deze manier van elkaar gescheiden. Verschillende wetsvoorstellen werden neergelegd om aspecten van adoptie en ouderlijk gezag te regelen.

- Het afstammingsrecht in België

Men maakt een onderscheid tussen:

- biologisch ouderschap
- juridisch ouderschap
- feitelijk ouderschap

Het Belgisch afstammingsrecht (= juridisch ouderschap) is gebaseerd op het biologisch ouderschap. Uit deze biologische fundering volgt dat het kind slechts één vader en één moeder heeft.

Op dit ogenblik kan de meeouder, na het eindigen van de relatie, enkel een omgangsrecht afdwingen. Maar dan ook nog heeft de jeugdrechtbank de mogelijkheid dit te weigeren op grond van het belang van het kind. Sommige rechtbanken erkennen wel al de 'bijzondere band' die het kind met de meeouder

heeft en kennen, bij het beëindigen van de relatie, wel een bezoekrecht toe. Dit laatste blijft echter een beslissing van de rechter in kwestie (Absilis e.a., 1999). Wanneer we het hieronder hebben over 'een kind geboren in een lesbisch paar' dan bedoelen we een kind dat door een lesbisch koppel is verkregen via bepaalde medische technieken zoals donorinseminatie. We merken op dat de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen het nalaat om alle mogelijke situaties van ouderschap bij holebi's te beschrijven en zich voornamelijk richt op situaties van lesbisch ouderschap. Daarom voegden we een vierde punt toe om andere situaties verder toe te lichten.

- Ouderlijk gezag en voogdij

- 1) De situatie van het kind geboren in een lesbisch paar tijdens het leven van beide partners:

Enkel de moeder met rechterlijke afstammingsband (wordt ook biologische moeder genoemd) beschikt over het ouderlijk gezag over het kind. De partner (meeouder) heeft geen medezeggenschap wat betreft de kinderen maar bij sterfte van de ouder met rechterlijke afstamming (biologische ouder) kan per testament wel vastgelegd worden dat de meeouder voogd wordt.

De meemoeder is als ouder geen draagster van het ouderlijk gezag en er bestaat geen onderhoudsverplichting tegenover het kind na de beëindiging van de relatie maar zolang de moeder en meemoeder en het kind samenwonen, heeft de meemoeder sinds de wet op de samenwoning wel de plicht bij te dragen in de financiële opvoeding van het kind (Absilis e.a., 1999). Dit impliceert wel dat de samenwonenden gekozen hebben voor een wettelijke samenwoning. Wanneer zij zich niet hebben laten registreren als samenwonenden, heeft de meeouder niet de plicht bij te dragen in de financiële opvoeding van het kind.

- 2) De situatie van het kind geboren in een lesbisch paar na het overlijden van de moeder:

De lesbische moeder met rechterlijke afstammingsband (biologische moeder) kan ofwel bij testament, ofwel bij verklaring afgelegd voor de vrederechter of voor een notaris, de persoon aanduiden die na haar overlijden voogd wordt over de persoon en de goederen van haar kind.

Hierbij is de moeder volledig vrij in haar keuze.

De familieraad (een orgaan dat werd samengesteld en voorgezeten door de plaatselijke vrederechter, bestaande uit familieleden van het kind) is sinds de nieuwe voogdijwet afgeschaft (Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat, 2002). Bij deze nieuwe regeling wordt er pas een voogd aangesteld wanneer beide ouders met rechterlijke afstammingsband (biologische ouders) gestorven zijn. De vrederechter neemt alle bevoegdheden van de vroegere familieraad over (organiseren en controleren van de voogdij) daarbij rekening houdend met de wil van de langstlevende ouder (Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat,

2002). Daarbij kan de vrederechter de voogdij splitsen door een andere voogd aan te duiden over enerzijds de persoon van de minderjarige en anderzijds over het beheer van diens goederen (Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat, 2002).

Ingeval de moeder geen testamentaire voogd heeft aangeduid, bepaalt de vrederechter (in overleg met de familie, en na het horen van het kind ouder dan 12 jaar) wie de voogdij zal uitoefenen. Opnieuw kan de rechter er hier voor kiezen om een andere voogd aan te duiden wat betreft de persoon van de minderjarige en het beheer van diens goederen (Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat, 2002).

- 3) De situatie van het kind met een dubbele afstammingsband na het overlijden van de homoseksuele ouder:

Indien een homoseksuele ouder een kind heeft uit een vroegere relatie ten aanzien van wie de vaderlijke of moederlijke afstamming is vastgesteld, en hij/zij komt te overlijden, dan heeft de langstlevende ouder het ouderlijk gezag over dit kind. De homoseksuele partner van de vooroverleden ouder heeft geen enkel prerogatief van het gezag, ook al zou hij/zij voorheen samen de facto ingestaan hebben voor de opvoeding en de verzorging van het kind, en ook al zou de andere, langstlevende ouder feitelijk niet kunnen (bijvoorbeeld wegens drank- of drugsproblemen of wegens psychische problemen) of niet willen (bijvoorbeeld omwille van de eigen nieuwe partner) instaan voor de opvang en opvoeding van het kind. De holebi-partner kan hoogstens aanspraak maken op een omgangsrecht t.a.v. het kind.

- 4) Andere situaties in verband met aspecten van het holebi-ouderschap:

Het is belangrijk om hier op te merken dat de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen nalaat om voorbeelden te geven van andere situaties in verband met aspecten van holebi-ouderschap die tot complexe juridische situaties kunnen leiden. We willen dan ook enkele voorbeelden geven van andere mogelijke situaties: een mannelijk homoseksueel koppel kan een kind opvoeden dat werd voortgebracht uit een vorige heteroseksuele relatie van één van beide partners, een lesbisch koppel kan een kind opvoeden dat werd voortgebracht uit een vorige heteroseksuele relatie van één van beide partners. Wanneer een kind opgevoed wordt bij een mannelijke homokoppel of bij een lesbisch koppel, dan is er altijd minstens een derde in het spel die ook rechten heeft. Bij een lesbisch koppel dat via donorinseminatie een kind heeft is er als derde de donor. Bij een mannelijk homokoppel kan een draagmoeder de derde persoon zijn en wanneer een homokoppel (mannelijk of lesbisch) een kind opvoeden uit een vorige heteroseksuele relatie is de derde de vroegere heteroseksuele partner. Wanneer, in het laatste geval, de heteroseksuele partner ook een nieuwe partner heeft, kan er zelfs een vierde in het spel zijn. We willen hier niet in detail treden wat betreft mogelijke juridische oplossingen voor problemen die kunnen ontstaan in hersamengestelde gezinnen. Dit zou ons te ver leiden

en ook zeer complex zijn. We hebben reeds eerder vermeld dat een aantal wetsvoorstellen op tafel liggen. We kunnen wel reeds aangeven dat de adoptiewetgeving en de wetgeving in verband met het erkennen van een kind en in verband met het ouderlijk gezag grondig gewijzigd zal moeten worden. Daarbij zal men rekening moeten houden met enerzijds de situatie waarbij de afstamming slechts eenzijdig werd vastgesteld en anderzijds de situatie waarbij de afstamming tweezijdig vaststaat.

5) Adoptie:

Wat betreft adoptie stellen Absilis e.a. (1999:24) "Als samenwonenden een kind adopteren (hetero of holebi) kan niet. Dit is enkel toegelaten voor gehuwden. Je kan dus wel als koppel het initiatief nemen maar slechts één van beiden kan een juridische band met het kind krijgen." Als alleenstaande kan je dus wel adopteren maar Borghs (1998a) geeft aan dat dit in de praktijk evenwel moeilijk is omdat de adoptie gebeurt onder toezicht van de rechtbank. Hij stelt verder dat de subjectieve voorwaarden de homologatie van een adoptie door een openlijk homoseksuele samenwoner zeer moeilijk maken. Met betrekking tot adoptiewerk stelt Borghs (1998a) vast dat adoptieorganisaties in het algemeen de aanvragen van 'alleenstaanden' in een homorelatie aanvaarden maar dat slechts weinig koppels hier de sociale en psychologische onderzoeken doorstaan.

Buitenlandse partners

Buitenlandse echtgenote(s)n van Belgen kunnen aanspraak maken op een Belgische verblijfsvergunning. Buitenlandse samenwonende partners van Belgen kunnen dit echter niet, tenzij die partner woont in een land waar het burgerlijk huwelijk reeds is opengesteld voor holebi's (enkel Nederland). Woont de buitenlandse partner niet in Nederland, dan zijn zij genoodzaakt om oneigenlijk gebruik te maken van andere verblijfsstatuten of om te verdwijnen in de illegaliteit om met hun partner te kunnen blijven samenleven.

Een ad hoc oplossing werd hiervoor uitgewerkt in de ministeriële omzendbrief van 30 september 1997. Het is belangrijk om aan te geven dat deze omzendbrief de wet de facto wijzigt. De buitenlandse samenwonende partner kan tengevolge van deze omzendbrief een verblijfsvergunning verkrijgen, mits er aan een reeks voorwaarden wordt voldaan. Zo moet men om het 'duurzame' karakter van de relatie te kunnen bewijzen, ofwel 1 jaar samenwoont bewijzen ofwel drie ontmoetingen van minimum 15 dagen over een periode van 2 jaar (Hintjens, 2002c). Daarnaast moet de partner een geldig paspoort voorleggen, een geboorteakte, een celibaatattest (dat moet bewijzen dat men nog ongehuwd is), een medisch attest en een uittreksel van het strafregister (Hintjens, 2002c).

De vereiste voorwaarden zijn evenwel strenger dan deze voor gehuwden. Bovendien worden ze erg strikt geïnterpreteerd, zodat vaak om vormvereisten de verblijfsvergunning desalniettemin wordt geweigerd.

Medio 1999 werd er een ministeriële omzendbrief uitgevaardigd, zodat de betrokkenen eveneens over een arbeidskaart B konden beschikken.

Er blijven echter grote verschillen bestaan tussen gehuwden en samenwonenden. De eis tot ten laste neming impliceert dat de financiële draagkracht van de Belgische partner een criterium is om de buitenlandse partner uit de illegaliteit te kunnen halen.

De juridische basis van de verblijfsvergunning is bovendien zeer zwak aangezien ze gebaseerd is op een ministeriële omzendbrief.

3.1.3 Directe discriminatie door de overheid op basis van gelijkheid van geslacht

Kinderbijslagregeling

Sinds het KB van 21 april 1997 kunnen niet gehuwde samenwonenden het recht op gezinsbijslag doen ontstaan voor kinderen die niet de hunne zijn. Tenminste wanneer de samenwonenden van verschillend geslacht zijn. Deze regeling werd echter door het Arbitragehof strijdig verklaard met het verbod op discriminatie in de grondwet (Sottiaux, 2000-2001). Holebi's verkeren dus niet meer in een nadelige positie in vergelijking met hetero's.

Gezinsbijslag

De gezinsbijslagregeling voor werknemers kent bij overlijden van vader of moeder bepaalde verhoogde rechten toe, die evenwel slechts blijven bestaan zolang de overlevende ouder niet hertrouwt en ook geen huishouden vormt.

Dit vermoeden dat er een huishouden wordt gevormd, bestaat evenwel enkel bij het samenwonen van personen van verschillend geslacht, niet bij het samenwonen van personen van hetzelfde geslacht. Deze keer is gelijkheid van geslacht dus een voordeel.

Tegemoetkomingen aan gehandicapten

Het bedrag van de inkomensvervangende tegemoetkoming verschilt naargelang de gezinssituatie van de betrokkene. Er zijn drie categorieën: die van gerechtigden met personen ten laste, die van alleenstaanden en die van samenwonende gerechtigden.

Gerechtigden met personen ten laste komen in aanmerking voor de hoogste uitkering. Personen ten laste zijn: de echtgenoot, de persoon van verschillend geslacht waarmee men een huishouden vormt of kinderen. Personen van hetzelfde geslacht die een huishouden vormen komen dus niet in aanmerking voor de hoogste uitkering.

Deze discriminatie werd opgeheven in 2002. Holebi-koppels worden nu niet meer gediscrimineerd en kunnen aanspraak maken op de hoogste uitkering (Federale Regering, 2003).

Politiek asiel

In België is vervolging omwille van een homoseksuele geaardheid erkend als grond voor het toekennen van politiek asiel. De aanvrager moet echter kunnen bewijzen dat hij of zij slachtoffer werd van homofob geweld of repressie. In de praktijk worden evenwel veel van deze aanvragen verworpen.

3.1.4 Directe en indirecte discriminatie door derden

Op 12 december 2002 werd de antidiscriminatiewet goedgekeurd. Deze wet maakt gebruik van zowel strafrechtelijke als burgerrechtelijke bepalingen en zou zo een instrument kunnen worden om een goed preventiebeleid te ontwikkelen wat betreft discriminatie van bepaalde groepen in de bevolking (Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit, 2002). De antidiscriminatiewet verbiedt elke vorm van directe en indirecte vorm van discriminatie bij het leveren van goederen en diensten, in arbeidsrelaties, ... elke andere normale uitoefening van een economische, sociale, culturele of politieke activiteit (Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit, 2002). Ongelijke behandeling mag wel indien ze objectief of redelijkerwijze kan worden gerechtvaardigd. Discriminatiegronden zijn: geslacht, een zogenaamd ras, de huidskleur, afstamming of nationale of etnische afkomst, seksuele geaardheid, burgerlijke stand, geboorte, leeftijd, het geloof of levensbeschouwing, huidige of toekomstige gezondheidstoestand, een handicap of een fysieke eigenschap (Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit, 2002).

Holebi's hebben nu dus meer juridische slagkracht wanneer ze bijvoorbeeld op het werk geen aanspraak kunnen maken op een hospitalisatieverzekering. De meeste werkgevers en/of verzekeringsmaatschappijen nemen ondertussen echter ook samenwonende partners in de polis op maar samenwonende partners van gelijk geslacht worden vaak uitgesloten (Absilis e.a., 1999). De antidiscriminatiewetgeving zou dergelijke discriminaties op langere termijn ongedaan moeten maken.

Discriminaties in de werkomgeving zijn slechts één levenssfeer waarin discriminaties ten opzichte van holebi's kunnen voorkomen. Andere voorbeelden zijn: homo die bij het verlaten van een homobar in één wordt geslagen, homopartner die niet bij het lichaam van zijn gestorven vriend mag in het ziekenhuis, meisje wordt door ouders vernederd omdat ze lesbisch is, uitbater weigert zaal te verhuren aan een holebi-groep, in een tijdschrift wordt homoseksualiteit vergeleken met een besmettelijke ziekte, een leerkracht wordt wegens zijn geaardheid ontslaan... Ook het weigeren van een heteroseksueel in een homobar kan een discriminatie op basis van seksuele voorkeur zijn. Toch moeten we opmerken dat niet elke ongelijke behandeling een discriminatie hoeft te zijn. De antidiscriminatiewet stelt immers dat een ongelijke behandeling kan wanneer deze objectief en redelijkerwijze verantwoord wordt.

Sommige discriminaties kunnen misschien niet helemaal uit de wereld geholpen worden maar de antidiscriminatiewet biedt alvast een betere juridische bescherming. Sottiaux (2003) waarschuwt echter dat een direct of indirect

onderscheid op grond van seksuele geaardheid gerechtvaardigd kan zijn en geeft aan dat er steeds een afweging dient plaats te vinden tussen het verbod op discriminatie, en de grondrechten van de andere burgers. Wanneer men, zoals in Nederland, er van uit gaat dat elk direct onderscheid op basis van homoseksuele gerichtheid verboden is, dan is er geen afweging meer mogelijk en kan dit leiden tot onhoudbare situaties (Sottiaux, 2003). Men kan bijvoorbeeld argumenteren dat lesbiennes die beroep willen doen op een IVF-behandeling, niet geweigerd mogen worden omdat ze dan onderhevig zijn aan een directe discriminatie op basis van hun homoseksuele gerichtheid (Sottiaux, 2003). Een weigering zou echter gerechtvaardigd kunnen zijn op basis van verschillen tussen de manier waarop het vruchtbaarheidsprobleem wordt behandeld. Bij lesbische koppels maakt men gebruik van een spermadonor terwijl men bij een heteroseksueel koppel gebruik maakt van binnenrelationeel sperma (Sottiaux, 2003). In dit laatste geval zou het verschil tussen gebruik van binnenrelationeel sperma en een spermadonor immers gevolgen kunnen hebben voor de beleving van het kind. Een kind voortgebracht uit een spermadonor zou zich vragen kunnen stellen naar de vader, die echter onbereikbaar is. Men zou dit verschil bij juridische geschillen ook in overweging moeten kunnen nemen. In de huidige antidiscriminatiewetgeving wordt echter een objectieve of op redelijkerwijze gerechtvaardigde ongelijke behandeling niet verboden. Dit laat ruimte voor interpretatie die uiteraard in bepaalde gevallen in het nadeel van holebi's kan zijn maar tegelijkertijd de flexibiliteit van de wetgeving groter maakt.

3.1.5 Mogelijkheden en beperkingen van een gemeentelijk beleid

Inleiding

We zullen hier aangeven welke initiatieven de gemeente kan nemen (deze worden slechts in bepaalde gemeenten genomen en er is geen éénvormig beleid wat betreft deze initiatieven). We geven ook aan wat er binnen de gemeente wel reeds mogelijk is met betrekking tot de ondersteuning van holebi's.

Volgens Borghs & Hintjens (2000:16) is het belangrijk om de beleidsvoornemens te verankeren in het ruimer gemeentelijk beleid. Zij maken een onderscheid wat betreft een verticaal en een horizontaal beleid: "Bij een verticaal beleid (ook wel 'sectorieel beleid' genoemd) worden initiatieven ontwikkeld binnen één sector of beleidsdomein. Het voordeel hiervan is dat er een zeer duidelijk afgelijnde en overzichtelijke werkwijze is. Het nadeel is dan weer de beperking door de grenzen van het betreffende beleidsterrein. Bij een horizontaal beleid (ook 'facetbeleid' genoemd) wordt één welbepaald onderwerp, in dit geval holebi-beleid, in alle verschillende beleidsdomeinen bekeken. Het spreekt voor zich dat dit de voorkeur verdient omdat het voordeel hiervan is dat men uiteindelijk een integraal en coherent beleidsgeheel bekommt. Het nadeel is dat het niet altijd gemakkelijk is om alle voorstellen in elkaar te passen." De Vlaamse regering is hieromtrent de volgende mening toegedaan (Swennen, 1998:1): "In de ontwikkeling van dit beleid is het inzicht gegroeid dat gelijke kansen het best gerealiseerd worden

door middel van een inclusief beleid: geen afzonderlijk circuit opbouwen, los van de algemene voorzieningen in de samenleving. Dit houdt in dat vele actoren of organisaties op verschillende niveaus aandacht hebben voor soms specifieke problematieken en eigen categoriale acties voeren. Een inclusief beleid sluit categoriale maatregelen of voorzieningen niet uit. Het houdt echter wel in dat deze expliciet verantwoord worden.”

Ten slotte merken we op dat Borghs & Hintjens (2000) betogen dat een doeltreffend gemeentelijk holebi-beleid dynamisch moet zijn en dat het moet evolueren doorheen de tijd.

Mogelijkheden en beperkingen

De emancipatie-ambtenaren die in een aantal steden zijn aangesteld kunnen initiatieven nemen inzake gelijke kansen voor holebi's. Maar dit is enkel zo voor een aantal grote steden en de kleinere steden of dorpen blijven dus in de kou staan. Ook de Roze Huizen (dit zijn regionale, open en laagdrempelige gemeenschapscentra voor holebi's) vindt men enkel in de steden Brussel, Antwerpen, Gent en Hasselt terug en men kan er dus van uit gaan dat niet alle holebi's op deze manier bereikt worden. Nochtans vinden we argumenten voor de nood aan het uitbreiden van sociale netwerken voor holebi's in meer rurale gebieden. Pratte (1993) vond meer anti-homoseksuele attitudes in rurale gebieden. Kimmel & Sang (1995) geven aan dat heel wat homomannen wegtrekken uit rurale gebieden om een beter vooruitzicht te vinden in stedelijke gebieden waar er tenminste sociale netwerken zijn voor homomannen. Nood aan informatie en ontmoetingspunten dus. Men kan zich wel de vraag stellen in welke mate men in Vlaanderen kan spreken over stedelijke en rurale gebieden gezien de beperkte geografische grootte en de hoge verstedelijkingsgraad.

Verder is er nog de mogelijkheid voor homoseksuele partners binnen de gemeente om zich te laten registreren of om een samenlevingscontract af te sluiten. Ook de wet tot invoering van wettelijke samenwoning schiep nieuwe mogelijkheden. Wat betreft de registratie van het samenlevingscontract en wat betreft het samenwonen baseren we ons op gegevens van Borghs & Hintjens (2000).

Registratie samenlevingscontracten (Borghs & Hintjens, 2000:57-61)

Homoseksuele partners kunnen een samenlevingscontract afsluiten en laten registreren in de gemeentelijke registers. Enerzijds zijn er de registraties die de gemeente kan instellen op basis van de gemeentelijke reglementen. Ze hebben vooral symbolische waarde. Anderzijds zijn er de registraties van notariële samenlevingscontracten waartoe de gemeente verplicht is op grond van twee koninklijke besluiten.

- Samenlevingscontracten: samenwonenden, ook familieleden, kunnen een samenlevingscontract afsluiten. Daarin kunnen een aantal vermogensrechtelijke aspecten van het samenleven geregeld worden. Een samenlevingscontract biedt echter slechts beperkte mogelijkheden. Zo

mag een samenlevingscontract geen beperking inhouden van de persoonlijke vrijheid. Een samenlevingscontract geldt ook enkel tussen de partijen die het hebben afgesloten. Samenwoners kunnen zich niet op het contract beroepen tegenover derden. Het kan dus niet ingeroepen worden tegenover schuldeisers, wat van belang kan zijn bij inbeslagname. Bij het overlijden van één van de partners kan de overlevende de overeenkomst echter wel inroepen tegen de erfgenamen van de overledene want zij worden geacht de rechten van de overledene over te nemen. Samenwonenden kunnen een samenlevingscontract laten opstellen door een notaris onder de vorm van een authentieke akte. Een samenlevingscontract kan ook onderhands worden opgesteld.

- De registratie op basis van gemeentelijke reglementen: Het College van Burgemeester en Schepenen is belast met het houden van de registers van burgerlijke stand. Een aantal van die registers, bijvoorbeeld voor geboorteakten en huwelijksakten, zijn verplicht. Daarnaast bestaat er ook nog een algemene bevoegdheid om aanvullende registers bij te houden van zaken die betrekking hebben op de staat van personen. De gemeentelijke registratie vervult voornamelijk een symboolfunctie. Een samenlevingscontract schept uiteraard wel rechten en verplichtingen tussen de partners onderling maar de registratie van het contract voegt daar geen rechten en verplichtingen aan toe. De partners dienen dan ook een notarieel samenlevingscontract afgesloten te hebben. Ook voor derden heeft de registratie als dusdanig geen rechtswerking. De registratie maakt het enkel gemakkelijker voor de samenwonenden zelf en voor derden die daar belang bij hebben om een bewijs van samenleven te leveren.
- De registratie op basis van het Koninklijk besluit: om over het hele land een eenvormige gemeentelijke registratie te bekomen werd het Koninklijk Besluit van 12 juli 1996 (Belgisch Staatsblad, 27 augustus 1996, 22653) afgekondigd. Het werd gewijzigd door het Koninklijk Besluit van 5 september 1996 (Belgisch Staatsblad, 3 oktober 1996, 25484). De regeling bevat twee luiken: één met betrekking tot de gegevens die kunnen opgenomen worden in het bevolkingsregister of het vreemdelingenregister en één met betrekking tot de toegang van gegevens. Elke meerderjarig persoon kan tegenover de ambtenaar van de burgerlijke stand van zijn gemeente een verklaring afleggen betreffende het bestaan van een vermogensrechterlijk contract. Enkel notariële vermogensrechterlijke contracten komen in aanmerking.

Samenwonen (Borghs & Hintjens, 2000:62-64)

Door het afleggen van de verklaring van wettelijke samenwoning gelden de desbetreffende bepalingen uit de wet. De wet regelt voornamelijk een aantal vermogensrechterlijke en geldelijke aspecten van het samenwonen.

Vanaf begin 2000 stelden de Belgische gemeenten hun trouwzalen ook ter beschikking voor het ondertekenen van contracten in het kader van de wet op de wettelijke samenwoning. De wettelijke samenwoning staat open voor ongehuwde samenwonende koppels, ongeacht hun geslacht en bloed- of aanverwantschap. De partners moeten enkel meerderjarig en juridisch bekwaam zijn.

De wet op de wettelijke samenwoning voorziet nog dat de partners hun wettelijke samenwoning bijkomend kunnen regelen in een samenlevingsovereenkomst (zie ook hierboven). Het moet gaan om een notariële overeenkomst die in de bevolkingsregisters vermeld wordt. Zaken die geregeld kunnen worden in een samenlevingsovereenkomst zijn bijvoorbeeld het bepalen van de financiële bijdrage die elke partij levert, het vastleggen van het eigendomsrecht van de goederen of het toekennen van een wederzijds mandaat.

In de rechtsleer werd de wet op de wettelijke samenleving bestempeld als een maat voor niets of als een slag in het water. De wet bevat slechts een minimale regeling van voornamelijk een aantal vermogensrechterlijke aspecten.

De holebi-beweging pleit dan ook voor het erkennen van het recht op het krijgen, adopteren en opvoeden van kinderen. Daarnaast moet er een volwaardige partnerregeling komen voor alle koppels die niet wensen te huwen, ongeacht of het koppels van gelijk of van verschillend geslacht betreft.

Andere aanbevelingen met betrekking tot het beleid

Borghs & Hintjens (2000) vinden het belangrijk dat de gemeente, aan de hand van een beleidsnota, een actief antidiscriminatiebeleid voert en werkt aan de eliminatie van discriminerende regelgeving. Daarbij geven ze aan dat discriminatie immers vaak een structureel karakter heeft. Zichtbaarheid is volgens hen een belangrijke basis voor integratie en feitelijke gelijke behandeling. Het is belangrijk dat de gemeente haar voorbeeldfunctie opneemt en duidelijk maakt dat zij holebi's gelijke kansen wil geven (Borghs & Hintjens, 2000). Daarom stellen Borghs & Hintjens (2000) ook dat het gemeentebestuur krachtig moet optreden tegen elke vorm van discriminatie en elke vorm van ongelijke behandeling die wordt vastgesteld. Ook hier nuanceren we dat een ongelijke behandeling objectief en redelijkerwijze verantwoord kan zijn. Ten slotte geven Borghs & Hintjens (2000:17-20) de verschillende instrumenten aan die een gemeente heeft om een holebi-beleid in de praktijk te brengen:

- Regelgeving: screenen van de bestaande regelgeving op directe en indirecte discriminaties en deze schrappen. Het uitwerken van een antidiscriminatiebepaling. Actief uitwerken van een regelgeving.
- Subsidiëring: projecten rond homoseksualiteit of holebi-organisaties moeten ook een beroep kunnen doen op subsidies die aan andere projecten of verenigingen worden toegekend. Daarnaast zou elk subsidiereglement van de gemeente een bepaling kunnen bevatten die stelt dat projecten of organisaties die discrimineren geen recht hebben op subsidiëring of hun subsidie kunnen verliezen.

- Voorlichting: deze kan gericht zijn op het vergroten van kennis, het bewust worden van de eigen houding en sensibilisering.
- Krachten en middelen ter beschikking stellen: om een degelijk gelijke kansenbeleid te voeren is het belangrijk dat de gemeente over een sterke cel gelijke kansen beschikt. Een uitbreiding van het takenpakket van de bevoegde ambtenaar zonder dat er tijd voor vrijgemaakt wordt riskeert slechts een symbolische daad te blijven.
- Adviesraden: de meeste gemeenten doen voor de uitwerking van hun beleid beroep op adviesraden. Bij holebi's kan dit dan eventueel via een aparte 'roze raad', via een gelijkekansenraad waarin holebi's of holebi-verenigingen vertegenwoordigd zijn of door het opnemen van holebi-organisaties in de bestaande adviesraden.
- Holebi-emancipatiebeleid: een holebi-emancipatiebeleid erkennen betekent dat men het holebi-beleid gaat onderbrengen bij één schepen die hiervoor ook een apart budget toegewezen krijgt.

3.1.6 Samenvatting en conclusies

Federale wetgeving

Om voordelen en nadelen met betrekking tot federale wetgeving duidelijker voor te stellen zullen we een overzicht in tabelvorm geven. We gebruiken dezelfde indeling als bij 3.1.2 tot 3.1.4. We vermelden of het om een voor- of een nadeel gaat, respectievelijk met een plus- of een minteken. Soms kan het een voor- of nadeel zijn, afhankelijk van de situatie. In dat geval duiden we dit aan met +/- . Wanneer er noch een plusteken, noch een minteken staat, dan betreft het een discriminatie die recentelijk werd opgeheven. We geven in de tabel bij elk thema kort wat uitleg en in een laatste kolom plaatsen we eventuele opmerkingen. Indirecte discriminaties vermelden we hier niet aangezien deze zeer verscheiden en niet af te bakenen zijn. Deze discriminaties kunnen enkel via een antidiscriminatiewetgeving vermeden worden. Een aantal discriminaties zijn nu geëlimineerd wegens de openstelling van het huwelijk. Deze vroegere discriminaties staan in cursief en worden aangeduid met een asteriks. Wat betreft juridische aspecten van het ouderschap en buitenlandse partner blijven er discriminaties bestaan.

Table 3 - federale wetgeving

	Voordeel (+) Nadeel (-)	Concreet	Opmerking
I Discriminaties van holebi's als gevolg van het huwelijksverbod voor paren van gelijk geslacht			
<u>A Fiscaal recht</u>			
<i>Successierechten (*)</i>	-	Hogere tarieven	Wel reeds verbeterd
<i>Inkomensbelasting (*)</i>	+/-	- Nadeel wanneer het koppel slechts één volwaardig inkomen heeft - Nadeel met betrekking tot hypothecaire lening	
<u>B Sociaal zekerheidsrecht</u>			
<i>Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (*)</i>	-	Men moet minimum zes maanden samenwonen	
<i>Rustpensioen (*)</i>	-	Geen recht op gezinspensioen	
<i>Gewaarborgd inkomen voor bejaarden (*)</i>	+	Gezinsbedrag is kleiner dan twee maal bedrag voor alleenstaanden	
<i>Ziektekostenverzekering (*)</i>	-	Men moet zes maanden samenwonen	Wel expliciete vermelding dat gelijkheid van geslacht geen beletsel is
<i>Arbeidsongevallen en beroepsziektevergoedingen (*)</i>	-	Geen aanspraak op vergoeding	
<i>Overlevingspensioen (*)</i>	-	Geen aanspraak op vergoeding	
<u>C Civiel Recht</u>			
<i>Erfrecht (*)</i>	-	Enkel via testament kan	

		partner erven en dan is er nog het voorbehouden gedeelte, tevens is er geen vruchtgebruik mogelijk	
Ouderschap	-	- meouders hebben geen rechten - geen mogelijkheid tot adoptie door een holebi-koppel	Als wettelijk geregistreerd samenwonend koppel hebben beide partners wel financiële plichten ten opzichte van het kind
Buitenlandse partners	-	- kunnen zeer moeilijk een verblijfsstatuut verkrijgen - Belgische partner heeft voldoende financiële draagkracht nodig	Zeer zwakke juridische basis
II Directe discriminaties door de overheid op basis van gelijkheid van geslacht			
Kinderbijslagregeling		Recht op gezinsbijslag voor kinderen die niet de hunne zijn	Arbitragehof verklaarde de regeling van de kinderbijslagwet ongeldig
Gezinsbijslag	+	Wanneer een heteroseksueel opnieuw een gezin vormt verliest deze de bijdrage. Dit is niet zo bij een gelijkslachtige relatie.	
Tegemoetkomingen aan gehandicapten		Geen recht op de hoogste	Discriminatie opgeheven in

		uitkering	2002
Politiek asiel	-	Aanvragen worden vaak verworpen	De wet discrimineert hier niet maar de praktijk wijst uit dat asiel aanvragen omwille van geaardheid moeilijk is

Op basis van de verzamelde gegevens stellen we vast dat de openstelling van het burgerlijk huwelijk heel wat discriminaties heeft doen verdwijnen. Volgende acht discriminaties werden door de openstelling van het huwelijk geëlimineerd: discriminaties in verband met successierechten, inkomensbelasting, arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, rustpensioen, ziektekostenverzekering, arbeidsongevallen en beroepsziektevergoedingen, overlevingspensioen en erfrecht. Wat betreft ouderschap, buitenlandse partners en politiek asiel blijven juridische discriminaties bestaan. De regeling in verband met de gezinsbijslag is echter in het voordeel van holebi's.

Het spreekt voor zich dat het wegwerken van de laatste juridische discriminaties met betrekking tot holebi's (en hetero's) een nastrevenswaardig doel is. Vooral de aspecten van ouderschap moeten dringend grondig geregeld worden.

Kinderen van holebi's en buitenlandse holebi's die vervolgd worden omwille van hun seksuele voorkeur bevinden zich dus in een extra kwetsbare positie.

Men kan zich afvragen of een wetgeving gericht naar 'het traditionele gezin' nog volledig in overeenstemming is met de maatschappelijke realiteit. Een individualisering van de wetgeving kan een oplossing zijn. Een individualisering van de wetgeving creëert wetten die geen onderscheid maken tussen gehuwd of ongehuwd. Deze wetgeving zou gericht zijn op het gelijk behandelen van elk individu. Het is echter nog niet duidelijk hoe men aan een dergelijke wetgeving vorm zou moeten geven. Ook wat betreft ouderschap zitten holebi-koppels in een bijzonder moeilijke positie, een positie die ook ernstige nadelen heeft ten opzichte van hun kinderen (uit een vorig huwelijk of via medische interventie). Een bijzondere regeling moet hiervoor getroffen worden daarbij rekening houdend met in de eerste plaats de behoefte van het kind en in de tweede plaats de positie van de ouders. Het is natuurlijk zo dat bij scheiding het hoederecht over de kinderen altijd een pijnlijke zaak is en dat er ook rekening moet gehouden worden met de positie van de heteroseksuele ouder.

In absolute cijfers is het aantal huwelijken in Vlaanderen sedert 1990 gedaald met 39%, terwijl het aantal echtscheidingen over dezelfde periode met 43% gestegen is (Nationaal Instituut voor Statistiek, 2003). Het geboortecijfer voor het Vlaamse gewest is met bijna één vierde gedaald voor de periode 1971-2000 (Willems, 2003). Misschien is het tijd om het huwelijk als instituut maar vooral ook als waarde in vraag te stellen. In dat opzicht is het misschien ongelukkig dat

net in een periode waarin het huwelijk als instituut meer en meer onzeker wordt, holebi's de toestemming krijgen om te huwen. Misschien was individualisering van de wetgeving op langere termijn een beter streefdoel geweest, niet alleen voor holebi's maar ook voor hetero's.

Reekie (1997) omschrijft de situatie van holebi's in België als relatief bevredigend en daarbij vergelijkt hij deze met de situatie in vele andere landen. Er wordt reeds jaren geijverd vanuit de holebi-beweging tot het schrappen of herschrijven van artikel 379, de wet op ontucht, omdat dit ook weer één van de vele rekbare begrippen is die vaak zodanig wordt geïnterpreteerd om homoseksuelen te treffen (Reekie, 1997) en Reekie (1997) stelt dan ook dat de wetstoepassing in de realiteit onvermijdbaar willekeurig en inconsistent is. Als holebi's dit laatste wensen aan te vechten in een rechtszaak kunnen ze zich beroepen op een artikel in de Grondwet dat de gelijkheid van alle burgers garandeert, maar dit kan enkel voor het Arbitragehof, wat een zeer kostelijke zaak is en dus niet voor iedereen haalbaar (Motmans, 2002).

Ten slotte herhalen we dat wetgeving niet los staat van attitudes dewelke we in het hoofdstuk 4 zullen bespreken. Zo stelt Borghs (1998a) dat de juridische onmogelijkheid voor homoseksuelen om tweezijdig ouderschap te vestigen soms ingeroepen wordt als argument om homoseksuele mannen en vrouwen alle hulp bij de voortplanting te ontzeggen. Ook de rechtsspraak is niet vrij van vooroordelen. In verband met pedagogische maatregelen ten opzichte van het kind stelt Borghs (1998a) dat de wetgeving een aantal vage of open begrippen bevat zoals 'problematische opvoedingssituatie' en 'het raken van de persoonlijke vrijheid van de minderjarige' die arbitrair kunnen ingevuld worden. Kan men hier de wetgeving aanpassen en dergelijke willekeur uitsluiten? Dit lijkt niet eenvoudig aangezien objectieve termen die men op elke situatie kan toepassen, moeilijk te definiëren zijn. Ook hier kunnen we aangeven dat een antidiscriminatiewetgeving de beste bescherming biedt.

Tevens is het voor holebi's als groep niet altijd evident om politiek strijdbaar geacht te worden door anderen in de samenleving. Zo merken Riggle & Ellis (1994:142-143) op dat in hun onderzoek het volgende verband tussen attitude en bereidheid tot uitbreiding van rechten naar voor kwam: "wanneer een individu holebi's waardeert als groep, dan vond men bij dat individu evenveel steun voor uitbreiding van rechten als voor een andere gewaardeerde groep. Wanneer men holebi's echter niet als groep waardeerde dan daalde de bereidheid van het individu om het uitbreiden van rechten voor holebi's te steunen. Ander niet-gewaardeerde groepen werden echter niet even erg afgestraft als holebi's en werden meer gesteund in het uitbreiden van hun rechten". Als een mogelijke verklaring gaven Riggle & Ellis (1994) aan dat de andere niet-gewaardeerde groepen (in dit geval extreemrechtse groeperingen) meer gezien werden als een politieke groepering met een ideologische grondslag. Holebi's zouden gezien worden als een sociale groep zonder politieke ideologie. De uitdrukking van politieke ideeën wordt toegestaan maar niet de uitdrukking van 'persoonlijke levensstijl' (Riggle & Ellis, 1994).

Het wordt dan ook niet gauw als vanzelfsprekend gevonden wanneer holebi's politieke eisen stellen terwijl daar wel degelijke gronden voor kunnen zijn.

Gemeente beleid

Een holebi-beleid moet dynamisch zijn en evolueren doorheen de tijd. Een horizontaal beleid is te verkiezen boven een verticaal beleid. Op die manier worden immers alle beleidsdomeinen betrokken en vermijdt men om een afzonderlijk holebi-circuit op te bouwen. Dit zou holebi's immers nog meer als aparte doelgroep kunnen afzonderen. Nochtans kan het noodzakelijk zijn om binnen één bepaalde sector (bijvoorbeeld onderwijs) meer inspanningen te leveren. Dit moet dan wel zeer duidelijk beargumenteerd worden.

Gezien de hoge verstedelijkingsgraad van Vlaanderen lijkt het dat er reeds heel wat holebi-verenigingen zijn en dat op die manier bijna alle holebi's bereikt kunnen worden. Misschien willen niet alle holebi's van deze verenigingen gebruik maken maar de holebi's die dat willen zouden de kans moeten krijgen. Het holebi-middenveld heeft in dit opzicht een bijzonder netwerk ontwikkeld. Meer onderzoek zou kunnen uitwijzen in welke mate dit netwerk van verenigingen voldoet aan de behoeften van holebi's.

Een coherent holebi-beleid is meer dan het voorzien in registratiemogelijkheden van samenwonen en partnerschap. Borghs (1998b:10) doet dan ook het volgende voorstel: "Om een coherent emancipatiebeleid mogelijk te maken worden deze initiatieven best gebundeld in een beleidsnota waaraan voldoende middelen moeten gekoppeld worden. (...) Eventueel kan de lokale overheid tussenkomen en het voeren van een lokaal homo-beleid stimuleren of het ontbreken ervan sanctioneren." Momenteel is een holebi-beleidsnota afgerond en deze zal in de toekomst geïmplementeerd worden. Een nota is één ding, komen tot een goede implementatie er van een ander.

Ten slotte merken we op dat een gemeentebeleid niet attitudevrij kan zijn. Indirecte discriminaties zijn nu éénmaal moeilijk objectief te beschrijven en subjectieve beoordeling valt dan ook niet uit te sluiten (zowel in het voordeel als in het nadeel van holebi's/hetero's). Ook wat betreft voorlichting kan men zich afvragen welke boodschap er moet meegegeven worden en wanneer het om beeldvorming gaat, welk beeld een juiste representatie is van de minderheidsgroep.

3.2 Inventarisatie van culturele belemmeringen en succesfactoren

We zullen ons in dit hoofdstuk richten op de houding en het gedrag van mensen ten opzichte van holebi's en tevens op de ervaringen van belemmeringen en succesfactoren door holebi's. Bovendien trachten we een aantal van de processen die hierachter schuilen onder de loep te nemen en brengen we een aantal levensgebieden in kaart.

3.2.1 Attitudes in het algemeen

Een studie van Pratte (1993) toont een daling in negatieve attitudes over een periode van vijf jaar (in de Verenigde Staten). Een peiling bij 1000 Vlamingen van Dimarso/Gallup, in het kader van de Slangen & Partners-barometer, toont aan dat met het toenemen van de leeftijd ook de afwijzing van gelijke rechten voor holebi's toenam (Dimarso/Gallup, 1997). We kunnen hier echter niet met zekerheid stellen of het om een effect van leeftijd of cohorte gaat. Zijn ouderen meer onverdraagzaam ten opzichte van homoseksualiteit of duidt dit op groeiende aanvaardingsgraad in de samenleving? We zien ook dat homoseksualiteit kan rekenen op een relatief hogere aanvaardingsgraad (Elchardus, Chaumont & Lauwers, 2000), een gegeven dat overeenstemt met de bevinding dat 75% van de ondervraagde mensen in een andere studie de wettelijke erkenning van andere samenlevingsvormen (helemaal) aanvaardbaar vindt (Waeghe & Agneesens, 2001). Ten slotte heerste er onder de geïnterviewden in een onderzoek van Vincke & Stevens (1999b) vrij algemeen de opvatting dat het maatschappelijk klimaat ten opzichte van holebi's aan het opklaren is. In deze studie bleek eveneens uit kwantitatieve gegevens dat hoewel homomannen als de sterkst gediscrimineerde groep worden beschouwd, zij wel van mening zijn dat voor hen de acceptatie toeneemt. Lesbiennes waren in mindere mate deze overtuiging toegedaan. Uit de studie bleek echter dat voor beide groepen de grote meerderheid (minimum 70%) ervan overtuigd was dat de situatie er beter op wordt. Een groeiende openheid voor homoseksualiteit doet de sociale druk op holebi's afnemen om zich te conformeren aan heteroseksuele standaarden en normen (Baert & Cockx, 2002).

Schijntolerantie?

In de peiling van Dimarso/Gallup was 14% van de ondervraagden van mening dat homoseksualiteit een afwijking was van de normale norm, dewelke niet getolereerd zou mogen worden (Dimarso/Gallup, 1997). De auteurs geven aan dat dit cijfer vooral bepaald werd door de deelnemers boven de 45 jaar. In de leeftijdscategorie 15 tot 45 jaar daalde het percentage tot 9%. De auteurs vervolgen dat een meerderheid van de Vlamingen er voorstander van was om aan homoseksuele koppels dezelfde rechten toe te kennen als aan heteroseksuele koppels. Wanneer het echter ging om het recht op adoptie of het opvoeden van kinderen door een homoseksueel koppel, betoonde slechts één derde zich voorstander. We stellen dus vast dat de tolerantie daalt naargelang de vraagstelling concreter wordt, wat overeenkomt met gegevens van (de Graaf & Sandfort, 2000). Zij geven aan dat onderzoek naar de houding van de algemene bevolking ten aanzien van homoseksualiteit een positieve indruk geeft en dat acceptatie volgens hen in de afgelopen decennia vrijwel volledig lijkt te zijn. Daarbij maken ze echter de opmerking dat wanneer niet in globale, maar meer in concrete zin naar de houding ten aanzien van homoseksualiteit wordt gekeken, het nog steeds blijkt dat er met twee maten wordt gemeten. De acceptatie daalt

immers wanneer men vraagt of holebi's mogen huwen of kinderen mogen opvoeden. Borghs & Hintjens (2000) zien tolerantie dan ook als een accepteren van holebi's zolang ze niet al te zichtbaar worden en zonder dat homoseksualiteit en heteroseksualiteit als gelijkwaardig worden beschouwd.

Ook in de 'European and World Value Surveys 1981, 1990' (aangehaald in Schuyf & Krouwel, 1999) daalde de tolerantie wanneer men meer specifieke vragen stelde in verband met de houding ten opzichte van homoseksualiteit. Deze auteurs stellen dat ondanks het relatief positieve klimaat, er in de samenleving nog steeds discriminatie bestaat op verschillende gebieden. Verbaal –en fysiek geweld wordt in dit verband vermeld (Reid, 1995; Schuyf & Krouwel, 1999).

Van Lieshout (geciteerd in Bour, Gresnigt & Tielman, 1986) sprak in dit verband reeds van schijntolerantie: men vindt dat homoseksuelen binnenskamers mogen doen en laten wat ze willen, maar dat ze buitenshuis moeten voldoen aan de 'algemeen geaccepteerde norm', zoals die door de heteroseksuele omgeving wordt vastgesteld. Er blijkt dus soms een dubbele moraal te zijn. Niemand spreekt zich uit tegen homoseksualiteit maar in concrete gevallen heeft men toch bezwaren. Schuyf & Krouwel (1999:172) omschrijven de tolerantie in Nederland als een "tolerantie van op een afstand": het is gemakkelijk om tolerant te zijn wanneer je er zelf niet mee geconfronteerd wordt. Homoseksuelen worden getolereerd zolang ze niet teveel afwijken van de anderen in de samenleving (Schuyf & Krouwel, 1999).

Heteronormativiteit

Schijntolerantie houdt dus in dat men aangeeft een positieve houding te hebben ten opzichte van homoseksualiteit en dat men dan ook gelijke rechten wil toekennen aan holebi's, maar dat men in concrete gevallen toch nog vooroordelen heeft. Deze vooroordelen worden door het individu echter niet herkend.

Een verklaring voor dit fenomeen zou heteronormativiteit kunnen zijn. Met heteronormativiteit bedoelt men het voldoen aan de 'algemeen geaccepteerde norm' zoals die door de heteroseksuele omgeving wordt vastgesteld. We stellen vast dat het idee van heteronormativiteit in de literatuur herhaaldelijk terugkomt:

Discriminatie kan ook de vorm aannemen (...) van heteronormaliteit (impliciet of expliciet wordt er vanuit gegaan dat iedereen heteroseksueel is) (Borghs & Hintjens, 2000). Thompson en Zoloth (geciteerd in Ochs, 1996) definiëren culturele homofobie als een culturele standaard of als culturele normen die in de samenleving algemeen verspreid zijn, zoals bijvoorbeeld de aanname van het feit dat iedereen heteroseksueel zou zijn of het gebrek aan holebi's in films en op televisie. Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) omschrijven de eis van holebi-bewegingen tot openstelling van het huwelijk en tot het recht op adoptie als gericht naar het hart van de heteronormatieve samenleving.

Savin-Williams (1995) geeft een aantal motivaties voor het feit dat veel holebi-jongeren vaak daten met iemand van het andere geslacht. Eén daarvan omschrijft

hij als het zich eigen maken van een druk vanuit de samenleving om heteroseksuele gedragingen en normen te volgen. Ten slotte werd volgens Vincke & Stevens (1999b) homofobie vervangen door heteroseksisme. Volgens hen wordt bij heteroseksisme heteroseksualiteit op een voetstuk geplaatst en alle samenhangende sociale praktijken in de verschillende sociale domeinen (relatievorming en beleving, levensstijl, seksualiteit) als norm naar voor geschoven. Die aspecten van de holebi-cultuur die te veel afbreuk doen aan die (hetero)norm worden niet getolereerd en zijn dus niet zichtbaar als alternatief (Vincke & Stevens, 1999a).

3.2.2 (On)zichtbaarheid als kenmerk van de doelgroep

Volgens Vincke & Stevens (1999a) kenmerken drie typische eigenschappen het specifieke karakter van de holebi minderheidsstatus: het kunnen kiezen voor een coming out (publieke erkenning dat men tot een minderheidsgroep behoort), de economische heterogeniteit en het feit dat de minderheidsstatus niet van generatie op generatie overgedragen wordt (Gonsiorek geciteerd in Vincke & Stevens, 1999a). Het kunnen kiezen voor een coming out maakt dat niet alle holebi's zich kenbaar maken. Men spreekt dan ook vaak over een verborgen populatie (Baert & Cockx, 2002; Vincke & Stevens, 1999a) Deze (on)zichtbaarheid heeft ook zijn gevolgen voor de positie van holebi's. Zo stellen Borghs & Hintjens (2000) dat holebi's vaak geen rolmodel hebben in eigen omgeving. Volgens hen kan dit in combinatie met maatschappelijke onzichtbaarheid, leiden tot erge gevoelens van isolement. Ook de Graaf & Sandfort (2000) grijpen de geobserveerde onzichtbaarheid van homoseksualiteit in verschillende maatschappelijke situaties aan als één van de argumenten om aan te tonen dat een beleid op het gebied van homo-emancipatie van belang is. Volgens Borghs (1998a) stimuleert zichtbaarheid de acceptatie van homoseksueel ouderschap. Hij baseert zich op een peiling van Dimarso/Gallup (zie boven) waaruit duidelijk het belang bleek van de persoonlijke ervaring met homo's en lesbiennes. Een belangrijke conclusie uit deze enquête was dan ook dat 'communicatie en contact de belangrijkste goodwill-creëerders zijn'. Dit strookt echter niet met wat de Graaf & Sandfort (2000) beweren. Volgens hen wordt de houding ten aanzien van homoseksualiteit minder tolerant als homoseksualiteit dichterbij komt, bijvoorbeeld als een broer of zus, of eigen kind homoseksueel blijkt te zijn. Er zou dus een verschil zijn wat betreft de reactie van mensen ten opzichte van holebi's in hun omgeving (vrienden, collega's,...) of holebi's in eigen gezin. Dit doet denken aan de schijntolerantie die we zonet hebben besproken. Een andere mogelijkheid is dat gezinsleden elkaar zeer goed kennen en dan ook in een aanvankelijke reactie geschokt zijn wanneer ze ontdekken dat iemand in het gezin homoseksueel is. Dit strookt immers niet met het beeld dat ze al die jaren voor ogen hadden. Dit mag echter geen verantwoording zijn voor gezinsleden die hun holebi-gezinslid blijven verwerpen.

Ochs (1996:219) geeft aan dat (on)zichtbaarheid een factor is die een directe invloed heeft op de ervaring van verdrukking door een bepaalde

minderheidsgroep: "Wanneer een groep zichtbaar geïdentificeerd kan worden, dan is het gemakkelijker om die aan te duiden als gelijkend of anders dan jezelf. Daarom hebben onzichtbare groepen een kwalitatief verschillende ervaring van vooroordeel en verdrukking. Geen enkele groep, zichtbaar of onzichtbaar, kan echter ontsnappen aan de gevolgen van culturele stereotiepen. Mensen van wie het lidmaatschap van een gestigmatiseerde minderheidsgroep zichtbaar is, moeten afrekenen met moeilijkheden die gepaard gaan met hun constante zichtbaarheid". We zien echter dat deze culturele stereotiepen ook door onzichtbaarheid in stand kunnen gehouden worden. Zo stellen Bour, Gresnigt & Tielman (1986) dat wanneer de meeste mensen hun homoseksuele gevoelens en handelingen verbergen alleen die homoseksuelen zichtbaar zijn die aan de bestaande vooroordelen beantwoorden. Het is immers dikwijls deze laatste groep die wel zichtbaar is voor anderen.

Ochs (1996:219-220) toont ons echter ook nadelen van onzichtbaarheid: "het voordeel dat onzichtbare minderheden hebben, doordat ze zich niet kenbaar moeten maken, heeft als nadeel dat men telkens uitdrukkelijk zijn identiteit moet kenbaar maken om zo te vermijden door te gaan voor iemand die men niet is. Wanneer men er echter over zwijgt, kan men zich schuldig of ongemakkelijk voelen. Holebi's moeten constant beslissen hoe en wanneer ze ervoor uitkomen en ten koste van wat ze dit doen".

Niet alleen voor het individu is deze zichtbaarheid belangrijk, het is en blijft een belangrijk strijdpunt voor verschillende holebi-bewegingen. Epstein (1999) heeft het immers over significante indicatoren van sociale verandering die ten minste voor een deel te wijten zijn aan de kracht van politiek activisme en de verspreide gevolgen van zichtbaarheid van de holebi- en transgender gemeenschappen.

3.2.3 Gevolgen van heteronormativiteit, schijntolerantie en onzichtbaarheid van holebi's: negatief anticiperen en geïnternaliseerde homofobie

Dat attitudes ten opzichte van holebi's in de samenleving verbeterd zijn, zullen weinigen ontkennen. Toch tonen voorgaande gegevens aan dat het soms enkel schijntolerantie is. Men aanvaardt van op een afstand. Schijntolerantie kan misschien deels verklaard worden door heteronormativiteit, men neemt de 'heteroseksuele samenleving' als norm en wat ervan afwijkt wordt als 'minder' ervaren. Ouders verwachten kleinkinderen, men verwacht een jongen (bij dochter) op je eerste afspraakje...men gaat er pas vanuit dat iemand holebi is wanneer die dat expliciet meldt. Daar kan men het gegeven aan toevoegen dat holebi's slechts voor een deel zichtbaar zijn in het dagelijkse leven.

In verband met leefklimaat melden Baert & Cockx (2002:9) op basis van geïnterviewde holebi's: "ze maken melding van pesterijen, verbaal en fysiek geweld en verschillende discriminaties op het vlak van onderwijs en opleiding, wonen, tewerkstelling en uitgaan. Deze holebi's voelden zich aangetast in hun persoonlijke integriteit." Ook bij Vincke & Stevens (1999a:40) komen deze thema's grotendeels terug: "Het betreft vooral discriminatie binnen de werksituatie, isolatie, fysiek geweld, bespot worden en gepest worden, problemen

rond hoederecht van de kinderen, problemen bij het huren van een woning, het niet erkennen van een relatie”.

Er is dus een matig positieve houding in de samenleving waarbij heteroseksualiteit nog altijd de norm is. Tevens zijn er weinig zichtbare voorbeelden van hoe het anders kan, ook al zien we steeds meer dat holebi's in de media komen zonder dat daar onmiddellijk problemen mee verbonden worden.

De realiteit is echter nog steeds zo dat het doorgaans gemakkelijker en veiliger is om niet te praten over de eigen seksuele oriëntatie dan allerlei vormen van discriminatie en zelfs jobverlies te riskeren door er openlijk voor uit te komen (De Brauwere, 2002). Ook Vincke & Stevens (1999b:11) beschrijven dit fenomeen van negatief anticiperen: “holebi's anticiperen als het ware op de problemen die hen zouden kunnen overkomen. Dit leidt tot het verbergen van de seksuele oriëntatie. Dit verbergen kan kortstondig zijn, maar ook heel lang en soms onterecht worden aangehouden.” Daarbij geven zij aan dat ongeveer 45% van de mannen en vrouwen soms tot dikwijls anticiperen op discriminatie (Vincke & Stevens, 1999a). Vincke & Stevens (1999b:12): “De anticipatie op potentiële negatieve reacties zijn niet zomaar ongegrond te noemen ... Het verbergen van de homoseksuele oriëntatie leidt tot de creatie van een duale identiteit, die soms moeilijk in stand te houden is (bijvoorbeeld als men kinderen heeft, samenwoont met iemand en ongetrouwd blijft...) en een continue inspanning vraagt.” Vaak is het beeld dat ze van hun omgeving vormen, de negatieve reacties die ze verwachten totaal verschillend van de wat er zich daadwerkelijk zou afspelen, en vinden ze het spijtig dat ze er niet eerder voor waren uitgekomen. Maar soms worden hun negatieve verwachtingen ingelost (Vincke & Stevens, 1999a). Ten slotte geven ook Baert & Cockx (2002) aan dat holebi's voortdurend anticiperen op afwijzing en negatieve reacties van de buitenwereld. De ervaringen met discriminatie zijn dan ook belangrijk. De perceptie van discriminatie wordt immers sterk bepaald door zelf het voorwerp geweest te zijn van discriminatie (Vincke & Stevens, 1999a).

Het verbergen van zijn of haar seksuele geaardheid is niet goed voor het mentaal welzijn van het holebi-individu. Savin-Williams (1995) geeft aan dat het zich presenteren als heteroseksueel terwijl men dat niet is, een vernietigende strategie is die een laag zelfbeeld, innerlijke beroering, opvliegend gedrag, en weinig interpersoonlijke intimiteit teweegbrengt. Friend (geciteerd in Reid, 1995) omschrijft de stereotiepe oudere holebi (waarmee hij aangeeft dat niet alle oudere holebi's zo zijn) als diegene die zich de homofobie van de bredere cultuur eigen maakt door haar of zijn geaardheid geheim te houden. Daardoor leven ze met schaamte en zelfverloochening. Ook Savin-Williams (1995) geeft aan dat veel holebi-jongeren met hetero's afspraakjes maken omdat ze de druk van de samenleving internaliseren om zo te voldoen aan heteroseksuele normen. Ten slotte heeft ook Ochs (1996) het over geïnternaliseerde bifobie bij biseksuelen.

Conclusie

De houding in onze samenleving ten opzichte van holebi's is meer verdraagzaam en meer positief geworden. Nochtans zien we dat er nog heel wat schijntolerantie is. De houding ten opzichte van holebi's is positief wanneer het gaat om gelijke rechten. Hoe meer concreet de eisen van holebi's worden, bijvoorbeeld het recht om kinderen te mogen adopteren, hoe minder men bereid is om hetero's en holebi's gelijk te behandelen. Homofobie is min of meer verdwenen maar heteronormativiteit is in de plaats gekomen. De algemeen aanvaarde norm is er één die door heteroseksuelen wordt bepaald met als gevolg dat de culturele aspecten van een holebi-levenswijze niet erkend worden en dus niet zichtbaar zijn.

Dit brengt ons bij een belangrijk kenmerk van de doelgroep, namelijk de onzichtbaarheid van de doelgroep. Holebi's kiezen zelf voor een coming out. Een keuzevrijheid kan positief zijn maar in dit geval zorgt het ook voor onzekerheid en moet men telkens afwegen of de coming out al dan niet positief ervaren zal worden door de buitenwereld. Dit maakt dat identificatie- en rolmodellen voor holebi's vaak ontbreken. De zichtbaarheid is ook belangrijk met betrekking tot acceptatie. Contact en communicatie tussen homo- en heteroseksuelen kan vooroordelen wegnemen.

Schijntolerantie, heteronormativiteit en onzichtbaarheid van de doelgroep kunnen er toe leiden dat holebi's negatief gaan anticiperen. In een sfeer van schijntolerantie en in een omgeving waar heteroseksualiteit de norm is, zal een holebi zich niet gemakkelijk outen. Het afwezig zijn van positieve rolmodellen en culturele aspecten van de holebi-leefwereld bevestigt de holebi dat zij of hij maar beter zijn geaardheid voor zich kan houden. Wanneer de holebi aanvaardt dat heteroseksualiteit de norm is, dan kan dit leiden tot geïnternaliseerde homofobie. Men vindt zichzelf dan minderwaardig. Het hoeft geen betoog dat dit een bedreiging vormt voor het welzijn van het holebi-individu.

Het valt nog te onderzoeken in welke mate de begrippen schijntolerantie, heteronormativiteit, (on)zichtbaarheid, negatief anticiperen en geïnternaliseerde homofobie met elkaar gerelateerd zijn. Weinig onderzoek is hier voorhanden. We weten wel dat negatief anticiperen vaak voorkomt bij holebi's en dat het een negatieve invloed heeft op het welzijn van het holebi-individu. Tevens spreekt het voor zich dat wanneer heel wat holebi's niet uitkomen voor hun geaardheid omdat ze negatief anticiperen, dat dit de zichtbaarheid ervan in de samenleving niet vergroot.

3.3 Belemmeringen en succesfactoren in specifieke gebieden

We inventariseren in welke mate belemmeringen en succesfactoren in verschillende specifieke levensgebieden terugkomen. Dit om de inventarisatie vollediger te maken en om na te gaan in welke gebieden we bijzondere problemen vaststellen of waar bijzondere successen geboekt zijn. Dit is geen exhaustieve lijst. Het is immers de bedoeling om op basis van deze literatuurstudie een keuze te maken voor verder onderzoek. Wel kunnen we aangeven dat deze gebieden in

de literatuur vaak worden aangehaald in verband met discriminaties en attitudes ten opzichte van holebi's.

Werkomgeving

Volgens Vincke & Stevens (1999b) is een eerste probleem waar holebi's op het werk mee worden geconfronteerd het niet aanvaard worden of het ontslagen worden op basis van seksuele oriëntatie. Maar volgens deze auteurs worden holebi's op het werk ook met informele discriminaties geconfronteerd. Holebi's anticiperen op deze problemen door hun homoseksualiteit te verbergen (Vincke & Stevens, 1999a). Baert & Cockx (2002) geven ook aan dat uit getuigenissen van holebi's blijkt dat ze minder professionele kansen krijgen in bepaalde sectoren of kwetsbaarder zijn op de arbeidsmarkt.

Kimmel & Sang (1995:209) stellen beperkingen vast in verband met het werkleven van holebi's: "beperkingen wat betreft promotie (dit wordt in deze context het "glazen plafond" genoemd, waarbij men verwijst naar de onmogelijkheid om hogere posities te bekleden), reacties op discriminatie zoals het zich wegtrekken van competitie of de keuze om zelfstandig te worden (wordt in deze context "ondernemingsvlucht" genoemd), en attitudes wat betreft stoppen met werken". Tevens ervaren sommige holebi's ook pesterijen op het werk (Baert & Cockx, 2002).

Gegevens uit Nederlandse onderzoeken (zie de Graaf & Sandfort, 2000) in verband met homoseksualiteit en werksituaties tonen geen positieve ontwikkeling. Onderzoek laat immers zien dat homoseksualiteit in werksituaties nog steeds een relevante factor is die de werkbeleving van homoseksuele personen negatief beïnvloedt (de Graaf & Sandfort, 2000). Deze negatieve werkbeleving blijkt onder andere te leiden tot een gemiddeld hoger ziekteverzuim dan bij heteroseksuele personen. De auteurs vervolgen dat hoewel vertrouwenspersonen in eerste instantie veelal van mening zijn dat homoseksuelen in hun arbeidssituatie vanwege hun seksuele voorkeur geen problemen ondervinden, zij wel vaak voorbeelden kunnen geven van homoseksuele mannen (meestal) en vrouwen (minder vaak) die met problemen bij hen zijn gekomen. De Graaf & Sandfort (2000) geven wel aan dat over de afgelopen tien jaar de houding ten opzichte van homoseksuelen bij defensie positiever is geworden.

In tegenstelling tot de verbetering bij defensie in Nederland melden Borghs & Hintjens (2000) dat er bij de politie in België nog al te vaak een machocultuur heerst die ertoe leidt dat homoseksuele agenten angst hebben om uit te komen voor hun seksuele geaardheid uit vrees voor problemen. Dit stemt overeen met de vaststelling van Vincke & Stevens (1999b) dat beroepen waar een morele superioriteit wordt gevraagd van de werknemer (zoals leerkracht) minder geschikt worden geacht voor holebi's. Volgens deze auteurs kan men in dergelijke beroepen dan ook een hogere discriminatie verwachten. Ten slotte stellen ze dat een sterk bureaucratisch georganiseerde werkomgeving, waarin informele relaties schaars en niet diepgaand zijn, de coming out op het werk ontmoedigen.

Belang van werk voor holebi's

Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat werk niet even belangrijk is voor homomannen als voor lesbiennes. Werk is niet bij uitstek het belangrijkste voor lesbiennes omdat zij betekenis en zelfwaarde vinden in vele andere levensgebieden (Kimmel & Sang, 1995). Kimmel & Sang (1995) vervolgen dat voor homomannen succes op het werk, met de motivatie, het inkomen, en de macht die ermee gepaard gaat, een belangrijk deel van hun identiteit is en belangrijk is voor hen om zich geslaagd te voelen in het leven. De auteurs motiveren dit omdat andere traditionele bronnen van mannelijk succes, zoals een positie binnen de familie, voor hen niet beschikbaar zijn. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat deze mannen gevoelens van minderwaardigheid of gebrekkigheid trachten te compenseren of dat ze op die manier een relatief onkwetsbare positie trachten in te nemen door hun verwezenlijkingen. Baert & Cockx (2002) stellen vast dat sommige holebi's ervan getuigen dat ze hun seksuele voorkeur trachten te 'overcompenseren door op hun werk (of op school) extra goed te presteren, wat kan leiden tot stress en gezondheidsproblemen. We kunnen hier echter niet aantonen dat dit voor de meeste holebi's, en zeker niet voor lesbiennes, zou gelden.

Kimmel & Sang (1995:209) geven echter ook een gelijkheid aan wat betreft homomannen en lesbiennes: "ze gelijken op elkaar wat betreft hun streven in het vinden van een evenwicht tussen carrière en intieme relaties, zeker in vergelijking met heteroseksuele mannen. Ze kiezen vaak een partner wiens gerichtheid op de relatie of carrière complementair is aan zichzelf." Baert & Cockx (2002) spreken daarentegen over een sterk ervaren conflict tussen de ontwikkeling van een eigen holebi-leefstijl en de mogelijkheden die daartoe in de arbeidscontext voorzien worden.

Het lijkt ons dat de werksituatie zowel een belemmering als een succesfactor kan zijn voor holebi's. Mogelijks is de werksfeer en de mate van engagement hier een belangrijke factor.

Welzijn en gezondheid

Welzijn

De hulpverlening aan holebi's is pas nuttig wanneer er rekening gehouden wordt met de specifieke noden van deze doelgroep en wanneer men kennis heeft van de specifieke aspecten van hulpverlening aan deze doelgroep (Borghs & Hintjens, 2000). Hier kunnen we aan toevoegen dat het niet aan bod komen van homoseksualiteit in de opleidingen (van artsen, sociaal werkers, psychologen,...) zorgt voor een gebrek aan kennis over de leefwereld en de specifieke problemen van holebi's (Vincke & Stevens, 1999b). Ook gegevens uit Nederland (naar voornamelijk psychosociale hulpverlening) laten zien dat er in de reguliere

instellingen nauwelijks aandacht bestaat voor homo- en lesbische specifieke problematiek (de Graaf & Sandfort, 2000). In deze Nederlandse studies hoorde men vaak het argument bij hulpverleners dat er geen vraag is naar specifieke holebi-hulpverlening of dat het er niet toe doet of een cliënt hetero- of homoseksueel is. Tegelijkertijd stelden de onderzoekers vast dat een substantiële groep homoseksuele mannen en lesbische vrouwen zegt rond hun homoseksualiteit problemen te hebben die niet bespreekbaar zijn met hun huisarts. Het niet openstaan voor de homoseksuele leefwereld van de kant van de hulpverleners of het niet goed aanvoelen van een probleem dat gerelateerd is aan de seksuele geaardheid, leidt ertoe dat begeleidingen 'mislukken' (Baert & Cockx, 2002). Deze onderzoekers gaven aan dat er in het ziekenhuiswezen geen of nauwelijks rekening wordt gehouden met homoseksualiteit en met de relationele toestand van holebi's. Daarentegen werden artsen wel in enkele gevallen een vertrouwensfiguur en aldus door het holebi-individu positief gewaardeerd (Baert & Cockx, 2002). Het lijkt ons dan ook dat de huisarts een belangrijke sleutelrol kan spelen in de eerste opvang van hulpvragen bij holebi's.

De gevolgen van deze gebrekkige afstelling op holebi's als doelgroep zijn legio. Vincke & Stevens (1999a) geven aan dat men er vaak in de hulpverlening van uit gaat dat het streven naar een neutrale en open ingesteldheid door de hulpverlener garantie biedt voor een kwalitatieve hulpverlening. Volgens deze onderzoekers zijn de ervaringen van holebi's niet altijd positief waardoor de problemen nodeloos gerekt worden of waardoor holebi's geen gebruik meer maken van de voorzieningen. Vincke & Stevens (1999a:53): "Veel holebi's hebben ervaringen met hulpverleners waaruit blijkt dat de aangeboden behandeling tekort schiet. Aangezien de hulpverleners worden aanzien als mensen die weten waar het probleem ligt, gaat men veel vertrouwen hechten aan de definitie van de situatie geleverd door de hulpverlener. Dit kan de problemen soms in tijd rekken en/of qua intensiteit verergeren. Manifest negatieve ervaringen die door de hulpbehoevende worden gedefinieerd als kwalitatief slechte hulpverlening, kunnen het vertrouwen in de reguliere hulpverlening schaden, waardoor de betrokkene minder snel daarvan gebruik zal maken."

Ook hier krijgen we de indruk dat holebi's negatief anticiperen maar dan wel vanuit negatieve ervaringen uit het verleden. Vincke & Stevens (1999a) geven dan ook aan dat holebi's hun seksuele oriëntatie verbergen voor hulpverleners. Die vrees om gebruik te maken van de reguliere welzijnssector spruit volgens hen voort uit de negatieve ervaringen die holebi's hebben t.a.v. die welzijnszorg. Anderzijds stellen ze dat sommige holebi's met problemen liever naar een reguliere organisatie gaan, aangezien je daar niet direct het label 'holebi' krijgt toebedeeld. Vooral voor mensen die nog niet volledig rond zijn met hun zelfaanvaarding vormt de holebi-specifieke hulpverlening niet altijd een afdoend alternatief voor de reguliere sector (Vincke & Stevens, 1999a).

Er zijn echter ook andere factoren die een rol spelen. Alhoewel sommige holebi's goed vertrouwd zijn met de hulpverleningssector en als het ware lijken te shoppen, hindert de onbekendheid met de welzijnssector en de onwetendheid omtrent het hulpverleningsaanbod van diensten mensen om naar een professionele dienst toe te stappen (Baert & Cockx, 2002). Bovendien geven de

onderzoekers aan dat informatie op het platteland minder goed verspreid is en dat voor sommige holebi's de hulpverleningssector een onoverzichtelijk kluwen van voorzieningen is.

We zien hier een dubbel probleem. De gewone welzijnszorg trekt niet aan wegens een tekort aan kennis over de holebi-behoefte en holebi-doelgroep. Een categoriale werking trekt eveneens niet aan omdat men dan gedwongen wordt om voor haar of zijn geaardheid uit te komen. In de opleiding van welzijnswerk(st)ers kan hieraan aandacht besteed worden maar sommige holebi's blijken het vertrouwen kwijt te zijn en een positief signaal, een openheid naar holebi's, lijkt noodzakelijk. Een extra argument om aandacht aan de opvang van holebi's in de welzijnssector te besteden, is het gegeven dat Nederlandse holebi's in een slechtere gezondheidssituatie verkeren (zowel fysisch als psychisch) en tevens ook meer gebruik maken van psychosociale zorg in vergelijking met heteroseksuele personen (de Graaf & Sandfort, 2000). Onderzoek zou echter moeten uitwijzen of dit ook voor Vlaanderen geldt.

De oudere holebi

Het is van belang om oudere holebi's afzonderlijk te bespreken. Zij komen immers uit een samenleving die een totaal verschillende en meer negatieve attitude had ten opzichte van holebi's. Bovendien hebben zich een aantal sociale revoluties voorgedaan die een invloed hadden op het leven van deze mensen. Sociale revoluties zoals de Stonewall rellen (dit was de eerste georganiseerde manifestatie van verzet door holebi's in de VS), de 2^e golf (sociale revolutie) in de vrouwenbeweging en de AIDS epidemie zijn belangrijke historische gebeurtenissen die verantwoordelijk zijn voor leeftijdgebonden intergenerationele verschillen (Reid, 1995). Het verdient dan ook aanbeveling om deze leeftijdsgroep te onderzoeken aangezien het een laatste kans zou kunnen zijn om na te gaan welke impact de attitudes en historische gebeurtenissen hebben gehad op de levensloop van deze holebi's. Bovendien wordt deze groep met een aantal problemen geconfronteerd die acuut zijn.

Men maakt een onderscheid tussen jong-bejaarden (van 55 tot 75 jaar) en hoog-bejaarden (boven de 75 jaar) (Schuyf, 1996).

Wanneer we oudere holebi's bij het thema 'welzijn en gezondheid' bespreken dan is het niet omdat we ervan uitgaan dat alle oudere holebi's ziek en hulpbehoevend zijn. Wanneer we dit wel zouden doen dan geven we toe aan een vooroordeel dat in het algemeen dikwijls ten opzichte van ouderen wordt geuit. Dit noemt men agisme en wordt door Reid (1995) omschreven als 'het wantrouwen van en gebrek aan respect voor ouderen'. Oudere holebi's worden met een bijkomend vooroordeel geconfronteerd, namelijk dat ze onvermijdelijk eenzaam en afhankelijk zijn. Reid (1996) ontkent dit echter en geeft daarbij aan dat veel oudere holebi's kinderen hebben uit vorige heteroseksuele relaties. Ook Cahill, South & Spade (2000) geven aan dat onderzoek uitwees dat oudere holebi's niet, zoals vele holebi's van gemiddelde leeftijd denken, leven in eenzaamheid en isolatie. Deze laatste auteurs stellen tevens dat niet alleen een

langdurige partnerrelatie, maar ook ondersteunde vriendschappen een belangrijke bron van tevredenheid in het leven kunnen zijn.

Volgens Reid (1996) wordt aangegeven dat de ongewone ervaringen van oudere holebi's hen een voordeel geven en dus een bevorderende factor zijn voor wat men benoemt als 'succesvol ouder worden'. Deze auteur legt de nadruk op individuele verschillen in ouder worden en geeft aan dat het proces van ouder worden gekenmerkt wordt door geleidelijke verandering. Zo zouden oudere holebi's zich voortdurend moeten aanpassen aan fysieke beperkingen, veranderende sociale netwerken en andere uitdagingen. We merken hier op dat ook hier een vorm van 'conflict' aan de basis ligt van een succesvolle ontwikkeling zoals we eerder reeds bespraken bij succesfactoren (zie 2.2). Cahill, South & Spade (2000) spreekt in dit verband dan ook over crisiscompetentie.

Waarom bespreken we oudere holebi's dan in het kader van gezondheid en welzijn? We doen dit omdat de oudere holebi in eerste instantie wordt geconfronteerd met dezelfde problemen als andere ouderen. Daar komen echter nog een aantal specifieke problemen bij wat betreft welzijn en gezondheid. Enerzijds zijn dit problemen tengevolge van de heteronormativiteit in de welzijnssector. Men houdt geen rekening met het gegeven dat bepaalde ouderen holebi zijn. Anderzijds zijn er (beperkte) aanwijzingen in de literatuur voor een aantal specifieke gezondheidsrisico's. We baseren ons met betrekking tot deze problemen op buitenlandse gegevens (Nederland: zie de Graaf & Sandfort, 2000; Verenigde Staten: zie Cahill, South & Spade, 2000) bij gebrek aan eigen onderzoeksgegevens.

Sociale steun

Volgens Cahill, South & Spade (2000) worden een aantal problemen bij holebi-ouderen veroorzaakt door het gebrek aan ondersteunende familienetwerken waarover heteroseksuelen vaak wel beschikken. Tevens geven de auteurs aan dat holebi-ouderen vaker alleen wonen. Het is belangrijk om in dit verband aan te geven dat 'alleen' niet hetzelfde is als 'eenzaam'.

De Graaf & Sandfort (2000) verzamelden gegevens uit verschillende Nederlandse onderzoeken. Volgens hen blijken oudere (+ 45 jaar) lesbische vrouwen slechter af te zijn aangezien zij dikwijls een minder goed functionerend sociaal netwerk hebben dan homomannen. Deze vrouwen hebben het contact met de familie vaker verbroken en wonen ook vaker alleen dan homomannen. Dit is in strijd met gegevens van Kimmel & Sang (1995) die aangeven dat de meeste lesbiennes (van middelbare leeftijd) in hun onderzoek een partnerrelatie hadden, dat deze vrouwen vrienden als belangrijke bron zagen voor steun en intimiteit en dat sommige van deze vrouwen ook in de holebi-gemeenschap actief waren. Respectievelijk worden hier Nederlandse gegevens met Amerikaanse gegevens vergeleken. De nationale context kan hier dan ook een rol spelen.

De Graaf & Sandfort (2000) geven aan dat homoseksuele mannen vaker een langdurige vaste relatie hebben. Wel zouden deze mannen het gevoel hebben

door een gedeelte van de homowereld niet meer te worden geaccepteerd. Dit idee komt overeen met wat in de literatuur omschreven wordt als 'versneld ouder worden'. Een studie van Bennet & Thompson (geciteerd in Kimmel & Sang, 1995) toonde immers aan dat voor homomannen de aanvangsleeftijd van de middelbare leeftijd en ouderdom respectievelijk op 41-jarige en 63—leeftijd lag. Wanneer men echter vroeg naar de aanvangsleeftijd voor andere homomannen dan bleken deze leeftijden lager te liggen (respectievelijk op 39 en 54 jaar). Men zou kunnen stellen dat homomannen niet zozeer zelf vinden dat ze sneller ouder worden, maar dat deze mannen wel erkennen dat er in de homocultuur een ideaal van schoonheid en jeugd bestaat. Kimmel & Sang (1995) geven aan dat dit in overeenstemming is met de agistische stereotiepen van de mannelijke homogemeenschap en ook Cahill, South & Spade (2000) meldt dat heel wat holebi-ouderen sociale isolatie en agisme ervaren in de holebi-gemeenschap. Cahill, South & Spade (2000) geeft tevens aan dat gevoelens van 'versneld ouder worden' vooral diep geworteld zijn bij die homomannen die wat betreft sociale aanvaarding en wat betreft betekenis vinden in het leven zich beroepen op eigen aantrekkelijkheid en de mate waarin men door anderen verlangd wordt. Hij omschrijft dit fenomeen dan ook als één van de meest treffende voorbeelden van geïnternaliseerd agisme.

Ten slotte kunnen we ook aangeven dat mensen die geen kinderen hebben minder vaak iemand hebben die voor een langere periode voor hen kan zorgen en aldus lopen homomannen hier een groter risico (Cahill, South & Spade, 2000). Het is immers minder waarschijnlijk dat zij, in vergelijking met heteroseksuelen en lesbiennes, kinderen hebben (zie ook verder bij 'relationeel', tabel 4).

Gezondheidsrisico's

Lesbische vrouwen hebben een slechtere lichamelijke en psychische gezondheid dan homomannen (de Graaf & Sandfort, 2000). De Graaf & Sandfort (2000) geven aan dat lesbische vrouwen ook meer alcohol en tabak gebruiken dan heteroseksuele vrouwen, wat een extra risicofactor is wat betreft gezondheid. Cahill, South & Spade (2000) melden dat zowel lesbiennes als homomannen meer roken (in vergelijking met heteroseksuele mannen en vrouwen). Ze stellen dat gezien het feit dat lesbiennes (in vergelijking met heterovrouwen) een groter risico lopen voor borstkanker, informatie en screening van groot belang is bij deze groep. Ze vervolgen dat ook boodschappen ter preventie van hiv/AIDS meer gericht moeten zijn op het bereiken van oudere homomannen, biseksuele mannen evenals transgenders (vooral man-naar-vrouw transseksuelen). Deze groepen werden in het verleden immers zelden bereikt. In hiv/AIDS campagnes richt men zich zelden op oudere homomannen en deze mannen zouden hiv/AIDS preventie campagnes negeren aangezien ze hiv/AIDS meer zien als een ziekte die jonge homomannen treft (Cahill, South & Spade, 2000). Borghs & Hintjens (2000) leggen in verband met volksgezondheid de nadruk op de rol van de gemeente inzake AIDS-preventie. Zij geven immers aan dat homoseksuele mannen een bijzondere risicogroep vormen. Daaruit kunnen we afleiden dat oudere holebi-mannen eveneens een risicogroep zijn. Volgens Cahill, South & Spade (2000) zijn er twee elementen die maken dat HIV/AIDS van belang is bij holebi-ouderen:

- het doorgeven van HIV in populaties van ouderen, in het bijzonder bij mannen die seks hebben met mannen
- de verlengde levensduur van mensen met HIV en AIDS als gevolg van medicijnen (...) die van AIDS/HIV een eerder chronische dan terminale toestand maken.

Het is belangrijk hier duidelijk aan te geven dat deze gegevens in verband met gezondheidsrisico's beperkt zijn. Meer onderzoek is nodig waarbij men een duidelijk nagaat wat de verschillen zijn tussen holebi's onderling en tussen holebi's en hetero's. Zo zou het door lesbiennes niet gebruiken van de pil ook positieve gevolgen kunnen hebben voor hun gezondheid.

Zorginstellingen voor ouderen

We bespraken bij 'welzijn' (zie boven) reeds dat mensen werkzaam in deze sector vaak onvoldoende informatie hebben over de behoeften en de specifieke leefsituatie van holebi's. Dit blijkt in zorginstellingen die specifiek gericht zijn naar ouderen niet anders te zijn. Cahill, South & Spade (2000), die zich baseren op verschillende studies, meldt discriminatie en vooroordelen ten opzichte van holebi's in welzijnsinstellingen. Hij geeft aan dat wanneer oudere holebi's terecht komen in verzorgingsinstellingen of in serviceflats, dat ze vaak verondersteld worden heteroseksueel te zijn en het dan ook nodig vinden om zich als dusdanig uit te geven. Vaak worden hun langdurige relaties niet erkend en minderwaardig geacht (Cahill, South & Spade, 2000). Een sociaal of emotioneel verlies kan onzichtbaar zijn voor anderen, en krijgt dan vaak ook geen erkenning of steun van die anderen (Reid, 1995). Zelfs wanneer ze in het verleden voor hun geaardheid uitkwamen, komen ze nu in situaties terecht waar het bekend maken van hun geaardheid hen kwetsbaar maakt voor discriminatie of zelfs misbruik (Cahill, South & Spade, 2000). De auteur vermeldt dat homofobie dikwijls gekaderd is in een bredere angst voor seksualiteit bij ouderen.

Bij verzorgingstehuizen blijkt weinig bereidheid te bestaan om iets aan de problemen van homoseksuele en lesbische bewoners te doen en het stimuleren van openheid wordt niet wenselijk gevonden (de Graaf & Sandfort, 2000). Het is mogelijk dat men zich niet bewust is van de aanwezigheid van holebi's in verzorgingstehuizen of dat men geen belang hecht aan de problemen van oudere holebi's. Homoseksuele en lesbische ouderen zouden in een verzorgingstehuis nochtans graag voor hun seksuele voorkeur uit willen komen en willen dat er meer gevoelsgenoten in het tehuis zouden wonen (de Graaf & Sandfort, 2000). Niet alle holebi-ouderen zullen echter voor hun geaardheid uitkomen en verzorgers moeten daar dan ook rekening mee houden. Ook heteroseksuele medebewoners zouden naar verwachting negatief op homoseksualiteit reageren (Cahill, South & Spade, 2000; de Graaf & Sandfort, 2000).

Jongeren en onderwijs

Jongeren

We bekijken eerst een aantal algemene gegevens in verband met holebi-jongeren alvorens we ons richten naar het onderwijs als specifiek deelgebied. Deze gegevens zijn van belang om een aantal belangrijke gevoeligheden van jongeren in het onderwijs te belichten.

Savin-Williams (1995) geeft aan dat de leeftijd waarop jongeren voor hun homoseksualiteit uit komen daalt. Dit betekent dat meer leerkrachten met een coming out van hun leerlingen geconfronteerd zullen worden en er dan ook positief mee moeten leren omgaan. Ook medeleerlingen zouden er geen problemen mee mogen hebben wanneer een klasgenoot haar of zijn gaardheid uit.

Van Heeringen & Vincke (2000) stelden vast dat holebi-jongeren meer zelfmoordgedachten hebben en meer zelfmoordpogingen doen dan hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. In vergelijking met heterojongeren vertonen dubbel zoveel homojongens (12.4% ten opzichte van 5.9%) en tot bijna vijf maal zoveel lesbische meisjes (25% ten opzichte van 5.5%) suïcidaal gedrag.

Baert & Cockx (2002) stellen vast dat adolescentie door holebi's als een extra moeilijke periode wordt ervaren en dat de jeugdperiode door de meeste van hun geïnterviewden geïsoleerd werd doorgebracht. Bovendien is de schoolperiode voor de holebi's uit dit onderzoek doorgaans een stressvolle periode geweest.

Het beperkte onderzoek dat in Nederland is uitgevoerd in verband met holebi-jongeren toont eveneens een weinig positief beeld (de Graaf & Sandfort, 2000): holebi-jongeren hebben nog steeds te maken met een periode van isolement en eenzaamheid, ze kunnen hun homoseksualiteit niet met leeftijdsgenoten bespreken, hun ouders accepteren hun seksuele voorkeur haast nooit als vanzelfsprekend, en op school krijgen ze weinig steun. Bovendien blijkt uit de Nederlandse onderzoeken dat deze jongeren hun eigen problemen trivialisieren en daarom ook geen hulp zoeken bij homojongerenorganisaties.

Daarbij is de zelfontdekking op zich voor adolescenten niet gemakkelijk om mee te leren omgaan. Scholieren die op één of andere manier met hun seksuele identiteit bezig zijn, hebben significant meer lichamelijke en psychosociale klachten dan degenen die hier niet mee bezig zijn (de Graaf & Sandfort, 2000). Bij de zelfontdekking van hun homoseksuele voorkeur staan holebi's vaak alleen en weten ze niet waar naartoe (Baert & Cockx, 2002).

Niet alle studies tonen ons echter een negatieve situatie bij holebi-jongeren. Uit recent onderzoek van Vincke & Van Heeringen (2002) bij jongvolwassenen (tussen 15 en 25 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 20 jaar) bleek dat ze open relaties met ouders en bevredigende vriendschapsrelaties onderhielden. De meerderheid van diegenen die tot het sociaal netwerk van deze jongvolwassenen behoorden, wisten dat ze holebi waren. De auteurs geven aan dat het niet zozeer de ouders

waren die als rolmodel fungeerden maar eerder de holebi-vrienden. Ze vervolgen dat om te leren leven als een lesbische vrouw of een homoman het niet voldoende is om aanvaard te worden, men moet ook in contact komen met potentiële rolmodellen. Dit kunnen we als argument aanreiken om de coming out van holebi-leerkrachten te bevorderen alsook om op school informatie over holebi-jongerenverenigingen te verspreiden.

Genderrol

Men heeft andere verwachtingen ten opzichte van het gedrag van meisjes dan dat van jongens. Vincke & Stevens (1999b:9) beschrijven de verwachting van gendertypisch gedrag: "Het wordt van jongens veel minder getolereerd dat ze afwijken van hun geslachtsrol of fysiek contact hebben met iemand van hetzelfde geslacht. Het afkeuren van lesbische relaties gebeurt ook, maar dan moet het wel heel expliciet om een lesbische relatie gaan, bij jongens ligt de tolerantiegrens veel lager. Meisjes kunnen dus intiemer omgaan met andere meisjes en zich meer 'als een jongen gedragen' zonder dat men daar het label 'lesbisch' op gaat kleven. Eens zij echter over gaan tot het stellen van handelingen die als expliciet homoseksueel worden gedefinieerd, kunnen zij ook met manifeste vormen van afkeurend gedrag worden geconfronteerd." Ook Savin-Williams (1995) geeft aan dat het verbod op gender-atypisch gedrag minder streng is bij meisjes, en dat zulk gedrag zelfs soms beloond wordt en op die manier hen zelfs meer zelfwaarde kan geven. Het kan dan ook een aandachtspunt zijn voor leerkrachten om er op te letten dat jongeren, en in het bijzonder jongens, die gender-atypisch gedrag vertonen, niet het slachtoffer worden van pesten. We merken op dat 65% van de respondenten (holebi-leerkrachten) in een recent onderzoek (De Brauwere, 2002) vindt dat er op school aandacht gaat naar het doorbreken van rolpatronen. De vraag is of dit ook concreet in het gedrag van leerkrachten en leerlingen ten opzichte van holebi-jongeren wordt geuit.

Allochtone holebi's

Over holebi's en etniciteit in Vlaanderen zijn weinig tot geen specifieke gegevens beschikbaar. Toch kunnen we vermoeden dat jonge allochtone holebi's het niet gemakkelijker hebben dan autochtone holebi's. Savin-Williams (1995) stelt dat de allochtone holebi-adolescent heeft af te rekenen met een dubbele stigmatisatie: deze stigmatisatie doet zich regelmatig voor bij diens blanke heteroseksuele leeftijdsgenoten; tegelijkertijd wordt hij of zij geconfronteerd met racisme in het holebi-milieu en met homofobie in zijn of haar eigen culturele gemeenschap. Tolerantie ten opzichte van homoseksualiteit is immers onder allochtone leerlingen in de regel lager dan onder autochtone leerlingen (de Graaf & Sandfort, 2000). Vincke & Bracke (1997) geven aan dat seksualiteit in het algemeen, en meer specifiek seks met mannen, nauwelijks tot niet bespreekbaar is bij Magrebijmse jongeren. Tevens stellen zij dat bij Turkse jongens seksualiteit nog moeilijker ligt. We kunnen er van uit gaan dat homoseksualiteit voor deze allochtone jongeren zeer moeilijk moet zijn, maar dat het bij gebrek aan gegevens en wegens de taboesfeer een bijna onzichtbare problematiek is. In het

onderwijs zou men wel specifiek aandacht hieraan kunnen besteden in de lessen en kunnen letten op probleemsignalen bij allochtone jongeren.

Leerkrachten en leerlingen

De meeste jongeren ontdekken hun homoseksualiteit pas wanneer ze in het secundair onderwijs zitten (Vincke & Stevens, 1999a). Dat deze zelfontdekking niet onbelangrijk is, kunnen we illustreren aan de hand van gegevens van Savin-Williams (1995) die stelt dat de ontdekking van holebi-zijn voor deze jongeren één van de meest belangrijke ontwikkelingen is in zijn of haar leven. Het is dan ook genoodzaakt dat er aandacht wordt besteed aan homo- en biseksualiteit in het secundair onderwijs. De rol van het onderwijs kan ook belangrijk zijn om attitudes te beïnvloeden. Dejowski (1992) komt immers tot de vaststelling dat attitudes zeer labiel zijn. Hij is dan ook van mening dat publieke voorlichting (zoals onderwijs) een sterke invloed kan hebben op attitudes.

Uit interviews van Vincke & Stevens (1999b) komt duidelijk naar voor dat homoseksualiteit in het onderwijs, in meerdere of in mindere mate als iets onwenselijk wordt beschouwd.

In Vlaams onderzoek van De Brauwere (2002), waarvan enkel de eerste resultaten beschikbaar zijn, werden 198 holebi-leerkrachten bevraagd. Zoals eerder vermeld blijkt daaruit dat 65% van de ondervraagde leerkrachten vindt dat er op hun school aandacht gaat naar het doorbreken van sekserolpatronen. In hetzelfde onderzoek blijkt echter dat er het meeste ontevredenheid is over de aandacht die op school wordt besteed aan homoseksualiteit en ook uit Nederlands onderzoek blijkt vooral de onzichtbaarheid van homoseksualiteit in schoolsituaties (de Graaf & Sandfort, 2000). Ook getuigden geïnterviewde holebi's dat er in het secundair onderwijs nooit gesproken werd over homoseksualiteit, tenzij op een ridiculiserende manier door leerlingen (Baert & Cockx, 2002). Dit is begrijpelijk gezien het feit dat er in weinig opleidingen (waaronder ook de lerarenopleiding) aandacht wordt besteed aan homoseksualiteit (Vincke & Stevens, 1999b). Dit wordt door de Nederlandse gegevens ondersteund. In deze laatste studie heeft men het echter over een gebrek aan kennis bij docenten.

Wat betreft openheid bij holebi-leerkrachten zien we dat bijna één op vijf volledig gesloten is over zijn/haar homo- of biseksualiteit op school maar bijna alle respondenten (82%) zijn (gedeeltelijk) open (De Brauwere, 2002). In dit onderzoek geeft men aan dat de (vermoedelijke) negatieve houding van anderen als motief voor (beperkte) geslotenheid op school belangrijker wordt naarmate het over de collega's, de leerlingen, de directie, het bestuur/inrichtende macht en de ouders van leerlingen gaat. Gegevens uit Nederland tonen aan dat er maar weinig openlijk homoseksuele of lesbische leerkrachten zijn (de Graaf & Sandfort, 2000).

De gegevens van Vincke & Stevens (1999b:12) ondersteunen dit gedeeltelijk: "Uit angst niet te worden aangenomen, wordt de homoseksuele oriëntatie vaak niet bij de sollicitatie genoemd. Dit verzwijgen wordt vaak aangehouden uit schrik

voor negatieve reacties van (vooral) collegae, superieuren of ouders. De anticipatie op potentiële negatieve reacties is niet zomaar ongegrond te noemen...". Het negatief anticiperen doet zich dus ook op dit vlak voor.

Met vooroordelen over holebi's, in de vorm van uitspraken over lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en holebi's in het algemeen, worden holebi-leerkrachten meer geconfronteerd in het algemeen dan op school (De Brauwere, 2002). Dit is op zich wel een positief gegeven. Van een pedagogische instelling verwacht je dan ook een meer verdraagzame en open attitude.

De ondervraagde holebi-leerkrachten op school worden het meest geconfronteerd met discriminerende handelingen van leerlingen en collega's (De Brauwere, 2002). Dit gegeven wordt deels ondersteund door gegevens van Vincke & Stevens (1999b) die aangeven dat leerkrachten relatief meer geconfronteerd gaan worden met reacties van collegae leerkrachten, directeur en ouders. Negatieve reacties worden door holebi-leerkrachten ook in Nederland ervaren maar dan eerder van leerlingen, ouders en directie, en in mindere mate van collega's (de Graaf & Sandfort, 2000).

Wat betreft leerlingen kunnen we zowel positieve als negatieve gegevens aanreiken.

Savin-Williams (1995:174, 176) geeft een aantal moeilijkheden aan van holebi-jongeren in het onderwijs: "Lastig gevallen worden door leeftijdsgenoten is één van de meest moeilijke zaken voor holebi-adolescenten. Heel wat holebi-jongeren ervaren thuis of op school problemen als gevolg van emotionele-, sociale- en cognitieve isolatie en als gevolg van verbaal- en fysiek geweld. Deze problemen omvatten slechte schoolresultaten, spijbelen, zittenblijven en vroegtijdig schoolverlaten." Vincke (geciteerd in Borghs & Hintjens, 2000:42) geeft ook geen positief beeld van het schoolklimaat voor deze jongeren: "Bij holebi-jongeren getuigden 85% dat ze tijdens hun schoolcarrière geen ofwel foute informatie over homoseksualiteit gekregen hadden. 20.7% van de jongens en 16.5% van de meisjes spraken zelfs over verbaal geweld van leerkrachten over hun seksuele voorkeur. Dat ging van opmerkingen tot echt schelden en pesten. Het pesten door de klasgenoten bleek ietsje lager te liggen. Samen zorgt dat ervoor dat 11% van de holebi-jongeren zei zich daardoor volledig te isoleren".

Leerlingen hebben het volgens Vincke & Stevens (1999b) vooral van hun klasgenootjes te verduren. Leerlingen en leerkrachten zouden volgens deze auteurs door verschillende problemen dan ook niet snel geneigd zijn om voor hun homoseksuele oriëntatie uit te komen en ook hier wordt negatief anticiperen als reactiewijze vermeld. Recent werden gegevens bekend gemaakt van een grootschalige bevraging van leerlingen (N = 7385) in 38 verschillende scholen in Oost-Vlaanderen (Pelleriaux, 2002). Daarbij kwamen de volgende resultaten naar voor (niet gepubliceerde resultaten):

- Er is een groot verschil tussen jongens en meisjes: meisjes hebben een positiever beeld van holebi's, stereotyperen minder, hebben een grotere behoefte aan informatie over holebi's en meisjes menen dat hun vrienden en vriendinnen beter zouden reageren indien men voor zijn homoseksuele geaardheid zou uitkomen.
- Er zijn belangrijke verschillen tussen de onderwijsvormen: ASO (Algemeen Secundair Onderwijs) staat positiever tegenover holebi's en heeft er een minder stereotiep beeld over. Misschien krijgt het ASO al meer informatie. Ze lijken ook iets minder behoefte te hebben aan bijkomende informatie over holebi's.
- Leeftijd maakt weinig verschil: wel maken oudere leerlingen zich minder zorgen over de reacties op school en over de reacties van vrienden of vriendinnen wat betreft holebi's.
- Het schoolnet lijkt er niet zo heel veel toe te doen: in het gemeenschapsonderwijs lijken de leerlingen een iets positiever beeld te hebben en iets minder te stereotyperen. Er is ook een iets minder acute vraag naar informatie. In het OGO (Officieel Gesubsidieerd Onderwijs) is het beeld op het eerste zicht wat negatiever. Dit heeft echter in niet onbelangrijke mate te maken met de grotere proportie leerlingen TSO en BSO.

In deze enquête bleek de houding van jongeren ten opzichte van holebi's eerder positief te zijn en ook de stereotypering was relatief laag. Toch is er een grote terughoudendheid om de omgeving in te lichten (zelfs bij heteroleerlingen die er hypothetisch van uit zouden gaan dat ze holebi zijn) en men vreest ook dat vrienden negatief zouden reageren. Wel is er meer vertrouwen in leerkrachten (ongeveer 2/3). Pelleriaux (2002) geeft aan dat men dit beeld moet combineren met een luide vraag naar informatie. Men blijkt dus niet van elkaar te weten dat men eigenlijk wel positief tegenover holebi's staat. Misschien is dit een belangrijke factor wat betreft negatief anticiperen. We stellen in ieder geval vast dat ook heteroseksuele leerlingen de reacties ten opzichte van holebi's negatief inschatten en dus negatief anticiperen.

Conclusie

De resultaten kunnen dubbel geïnterpreteerd worden. Enerzijds kan men vermoeden dat ook hier de situatie op gebied van attitudes en discriminaties verbeterd is. Er is ook een aanwijzing dat het klimaat binnen de school meer verdraagzaam is dan erbuiten en dat leerlingen relatief positief staan ten opzichte van holebi's. Toch is het vooral door leerlingen en collega's dat leerkrachten geconfronteerd worden met discriminerende handelingen (bijvoorbeeld homograppen en roddels) wat gezien de pedagogische functie van het onderwijs eigenlijk niet door de beugel kan. De beperkte openheid zou er ook op kunnen wijzen dat er negatief geanticipeerd wordt door holebi-leerkrachten

maar tevens blijkt dat zelfs heteroseksuele leerlingen (hypothetisch) negatief anticiperen op de reacties van anderen. En dit terwijl we duidelijk merken dat het klimaat ten opzichte van holebi's verbeterd is. Uit de studie van De Brauwere (2002) blijkt dat er het meeste ontevredenheid is over de aandacht die op school wordt besteed aan homoseksualiteit en ook in de scholierenenquête komt deze vraag naar voor. Door hieraan te werken kunnen misschien ook de andere bovenvermelde pijnpunten (geslotenheid, vooroordelen en discriminaties) aangepakt worden. De scholierenenquête toont ook aan dat het uitbreiden van deze informatie in het secundair onderwijs vooral gericht moet zijn op jongens, op het Technisch- en Beroepsonderwijs en dat men beter vroeg dan laat begint (in de 1^e graad).

Openbare ruimte

Sociale en fysieke ruimte

Het is belangrijk om weten dat er heel wat ontmoetingsplaatsen zijn voor holebi's die minder of niet zichtbaar zijn voor de buitenwereld. Vaak zijn zulke ontmoetingsplaatsen gegroeid vanuit een homofoob klimaat. Holebi's konden elkaar er veilig ontmoeten weg van de 'boze' buitenwereld. Deze ontmoetingsplaatsen bestaan nog steeds alhoewel men kan vermoeden dat ze in de toekomst zullen verminderen in aantal omdat jongere holebi's in onze samenleving minder de behoefte hebben om zich te verbergen. Deze evolutie is positief te noemen maar er zijn ook holebi's die deze ontmoetingsplaatsen willen behouden en zien als een deel van een ruimere holebi-cultuur.

Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) hebben het over een tweede strategie van de holebi-bewegingen. Enerzijds is er de strategie gericht op het wegwerken van discriminaties, anderzijds is er de strategie gericht op het uitbouwen van ruimte, zowel op sociaal vlak als op ruimtelijk vlak, waar holebi's elkaar kunnen ontmoeten. Daarbij stellen deze auteurs dat afhankelijk van de emancipatiegraad, deze strategie ofwel gericht is op het creëren van een plaats om zich te verbergen voor de homofobe wereld, ofwel gericht is op de strijd om een open culturele plek, een plek om elkaar te ontmoeten. In onze samenleving lijkt het erop dat we eerder toegroeien naar dit laatste: een open culturele plek waar holebi's elkaar kunnen ontmoeten.

Het is echter niet altijd evident voor holebi's om zich vrij en open in de openbare ruimte te bewegen. Ook hier zijn weinig Vlaamse onderzoeksgegevens voorhanden maar Nederlands onderzoek maakt melding van negatieve ervaringen van holebi's gaande van pesten of uitschelden op straat, in de woonomgeving of bij uitgaansgelegenheden (de Graaf & Sandfort, 2000). Ook in dit onderzoek krijgen we ondersteuning voor de idee van schijntolerantie. Het bleken immers vooral holebi-koppels te zijn die duidelijk maakten dat ze een koppel zijn, die negatieve opmerkingen kregen. Ook Baert & Cockx (2002) geven aan dat de feitelijke of gepercipieerde onmogelijkheid voor holebi's om tekenen van genegenheid in het openbaar te tonen, als bijzonder negatief wordt ervaren.

Vrouwen bleken meer het slachtoffer te worden van verbaal geweld, mannen bleken dan weer meer het slachtoffer te worden van ernstigere vormen van geweld (de Graaf & Sandfort, 2000).

We zullen nu het fenomeen 'cruising' kort bespreken. Het is niet onze bedoeling om het homomilieu te koppelen aan geweld en prostitutie. Een deel van de mannelijke homocultuur is expliciet seksgericht (homobars, homosaua's, cruisingplaatsen,...). Dit deel van de homocultuur voldoet aan een behoefte en er zijn weinig of geen gegevens die aangeven dat dit schadelijk is voor de samenleving of het individu. Ook Borghs & Hintjens (2000) geven aan dat ontmoetingsplaatsen geen overlast veroorzaken en dat ook van de cruisingplaatsen (zie verder) geen criminogene werking uitgaat. Tevens is het een deel van een brede en diverse holebi-cultuur. Er is in Vlaanderen echter nog geen specifiek onderzoek gebeurd naar dit deel van de holebi-cultuur en we beschikken dan ook over weinig gegevens.

Cruising

Borghs & Hintjens (2000) omschrijven cruisingplaatsen, ook wel trimplaatsen genoemd, als openbare plaatsen waar mannen (seksueel) contact zoeken met andere mannen. Volgens hen kan cruising een seksuele uitlaatklep zijn voor (getrouwde) mannen die niet voor hun homoseksuele geaardheid willen of kunnen uitkomen.

Het cruisen op zich is niet het probleem, maar wel het geweld dat voorkomt op cruisingplaatsen. In dat verband vermelden Borghs & Hintjens (2000:40, 41):

"Een ander randverschijnsel vormt de agressie op ontmoetingsplaatsen. Het Meldpunt Discriminatie van de Holebifederatie ontvangt regelmatig meldingen van homo's die op cruisingplaatsen in elkaar werden geslagen door (jongeren)bendes. Ook beroving en chantage komt voor. Vooral gehuwde bezoekers van ontmoetingsplaatsen zijn gemakkelijke slachtoffers. De agressie leidt net als de prostitutie tot politiecontroles die meestal niet gericht zijn op preventie en bescherming, maar wel op het ontmoedigen en verjagen van de cruisers. Soms probeert men cruising te bannen door maatregelen van ruimtelijke ordening". De auteurs geven aan dat geweld ook kan voorkomen in buurten waar homobars gevestigd zijn. Het zijn immers herkenbare locaties waar veel potentiële slachtoffers aanwezig zijn.

Ook Vincke & Bracke (1997:22) vermelden het voorkomen van geweld op cruisingplaatsen: "Bij migrantenjongens wordt ook potenrammen (het in elkaar slaan en eventueel aanranden van homomannen, vaak door groepjes) als alibi naar voren geschoven voor het vertoeven op typische prostitutieplaatsen. Het mom van het op zoek zijn naar een gemakkelijk slachtoffer onder homoseksuele mannen wordt gebruikt als argument voor het vertoeven op publieke cruisingplaatsen. Het opgeven van geldgewin of potenrammerij als reden voor prostitutie of voor het vertoeven op prostitutieplaatsen, hangt natuurlijk nauw samen met een intense ontkenning." In dit geval wordt fysieke agressie gebruikt als voorwendsel om homomannen aan te randen.

Cruising is een fenomeen dat beantwoordt aan de behoefte van sommige holebi's die dit vaak als hun enige mogelijkheid zien om hun seksualiteit te beleven. De Graaf & Sandfort (2000) geven echter aan dat de meest ernstige vormen van mishandeling in het algemeen voorkomen bij mannen die in openbare gelegenheden seksuele contacten zoeken. Een oplossing kan zijn dat politiediensten dergelijke plaatsen nauwer in het oog houden. Maar politiediensten krijgen vaak weinig meldingen binnen in verband met deze vorm van geweld. Borghs & Hintjens (2000) geven aan dat slachtoffers geen aangifte doen omdat ze denken dat de politie niets aan hun situatie doet, omdat ze de politie wantrouwen, omdat ze represailles vrezen of omdat ze angst hebben om hun homoseksualiteit bekend te maken. Doordat er weinig of geen aangiften zijn, denkt de politie dan weer dat er geen probleem is. Het gevolg is dat de situatie ongewijzigd blijft.

Het 'opkuisen' van dergelijke plaatsen zoals in bepaalde gemeenten gebeurt, bijvoorbeeld in Waasmunster (Wel Jong Niet Hetero, 2002), leidt er waarschijnlijk toe dat andere locaties opgezocht worden. De politie zou geweld op zulke plaatsen actief moeten bestrijden en oog moeten hebben voor holebi-problematieken.

Relationeel

Vrienden

Relaties zijn belangrijk voor holebi's. Dat zijn ze natuurlijk voor iedereen maar we zien bij holebi's dat vriendschapsbanden dikwijls zeer sterk zijn omdat zij in mindere mate kunnen steunen op traditionele familiebanden. Soms worden familiebanden verbroken bij een coming out. In interviews afgenomen door Baert & Cockx (2002) zegden meerdere personen met hun problemen rond homoseksualiteit of relaties bij voorkeur een beroep te doen op vrienden en niet op familie. Eveneens bleek dat vrienden vaak een belangrijke hulpbron voor holebi's zijn. Dit kwam omdat ze ondersteuning en erkenning boden die men thuis niet kreeg waardoor ze de directe familie vervingen. Ook Reid (1995) geeft aan dat een lesbische vrouw of homoman nieuwe ondersteunende relaties kan opbouwen om diens behoefte aan sociale verbondenheid en intimiteit te bevredigen. Kimmel & Sang (1995:200-201) omschrijven 'midlife' bij lesbiennes als de beste periode van hun leven waarbij relaties (maar ook werk) een integraal deel uitmaken van hun identiteit: "Het grootste deel van de hier bestudeerde lesbiennes had een intieme relatie. Hun vriendinnen waren echter ook een belangrijke bron voor steun en intimiteit. Sommige lesbiennes waren erg betrokken in de holebi-gemeenschap. Anderen daarentegen verborgen hun geaardheid uit angst om hun job te verliezen. Het grootste deel van deze lesbiennes was seksueel actief en genoot ook meer van seks door een betere interpersoonlijke communicatie." Voor homomannen blijkt het belangrijk vrienden te hebben die ze reeds lang kennen. Het is immers vaak onmogelijk voor deze mannen om in hun latere leven opnieuw vrienden te vinden die even oud zijn (Kimmel & Sang, 1995). Deze auteurs geven als reden hiervoor aan dat de AIDS-epidemie in de vriendenkring van sommige mannen een ware ravage

aanrichtte. Bij deze mannen is het ook belangrijk dat ze jonge vrienden vinden en behouden, aangezien hun familie niet noodzakelijk contacten voorziet met jongere generaties (Kimmel geciteerd in Kimmel & Sang, 1995). Het is echter mogelijk dat de AIDS-epidemie in Vlaanderen een minder grote invloed heeft gehad. Ook bij oudere holebi's is de uitdaging om sociale en emotionele banden aan te gaan en te onderhouden bijzonder, zeker gezien hun ervaring van onverdraagzaamheid, stigmatisering en discriminatie (Reid, 1995).

Partner

Voor holebi's die een partner hebben, blijkt dit de belangrijkste hulpbron te zijn (Baert & Cockx, 2002). Savin-Williams (1995) legt zelfs het verband tussen het hebben van een gelijkslachtige relatie (bij adolescenten) en een positief zelfbeeld alhoewel de causale relatie hier in vraag wordt gesteld. Het zou immers ook kunnen dat holebi's met een positief zelfbeeld sneller relaties aangaan en ze ook behouden. Ochs (1996) geeft ook aan dat intieme relaties een aantal voordelen hebben die we niet bij heteroseksuele relaties terugvinden: de afwezigheid van voorgeschreven genderrollen, geen kans op ongewenste zwangerschap, het voordeel om met iemand samen te leven die op een soortgelijke manier gesocialiseerd is, en zo voort.

Kinderen

Ook voor vele holebi's is het hebben van kinderen een belangrijk aspect in hun leven of dat nu kinderen uit een vorige relatie of via kunstmatige inseminatie zijn. Vincke & Stevens (1999a:74) presenteren ons volgende gegevens:

Table 4 - Kinderen van holebi's (in percentages)

	Uit hetero relatie	Uit holebi relatie
Man	8.2	0.2
Vrouw	10.7	3.8

"Bijna één op tien holebi's heeft kinderen uit een heterorelatie. Wel is er een duidelijk verschil tussen mannenkoppels en vrouwenkoppels wat betreft het hebben van kinderen uit een holebi-relatie. Daar scoren vrouwenkoppels (bijna 4%) hoger dan mannen. Bij vrouwenkoppels verkreeg 1% kinderen via in vitro fertilisatie." Het hebben van kinderen is voor holebi's niet onbelangrijk. Uit kwalitatieve interviews (Vincke & Stevens, 1999a) bleek immers dat de kinderwens groot was.

De aanvaarding en ondersteuning die de informanten krijgen van hun kinderen, blijkt van onschatbare waarde (Baert & Cockx, 2002) en in dat verband heeft Reid (1995) het over het gegeven dat veel homomannen en lesbische vrouwen kinderen adopteren en zorgen voor een 'thuis'. Deze adoptie en creatie van een 'thuis' vervult voor hen de nood aan sociale verbondenheid, intimiteit en generativiteit. Kimmel & Sang (1995) sluiten aan bij deze gegevens. Volgens hen hebben heel wat lesbiennes in 'midlife', naast partnerrelaties, relaties met ex-

partners, vriendschapsrelaties, ook heel wat betekenisvolle relaties met eigen kinderen en kleinkinderen en met de kinderen van hun partner.

Niet iedereen kan zich verzoenen met het gegeven dat een kind wordt opgevoed door een homoseksueel koppel. We kunnen hier terug verwijzen naar de gegevens in verband met schijntolerantie (zie 3.2.1). Mensen waren bereid om gelijke kansen aan holebi's toe te wijzen maar wanneer het ging over het opvoeden van kinderen, vond slechts één derde dat dit geoorloofd was. De idee dat holebi-koppels minder goede opvoeders zijn, kan sterk in twijfel getrokken worden gezien de eerder besproken gegevens in verband met flexibiliteit (zie 2.2). Kinderen van holebi's worden minder volgens een genderstereotiep model opgevoed en zouden dus meer flexibel zijn in hun rolgedrag.

Men kan zich ook de vraag stellen waarom men het zo moeilijk heeft met de idee van holebi's als personen die liefdevol een kind kunnen grootbrengen. Stelt men zich dezelfde vraag bij allochtonen, mensen met een lager inkomen of bij mensen die een bepaald geloof aanhangen? Welke criteria bepalen immers of iemand een 'slechte' ouder is en moeten dan niet alle ouders aan dezelfde criteria worden onderworpen? Ook hier kan men veronderstellen dat men holebi's vooral op hun seksuele geaardheid gaat vastpinnen. Reeds eerder werd de idee geopperd dat men holebi's niet politiek strijdbaar acht aangezien zij als groep eerder een levensstijl uitdragen (zie 3.1.6 Federale wetgeving). Ook wat betreft ouderschap zou men er vanuit dit perspectief van uit kunnen gaan dat een holebi-levensstijl niet valt te rijmen met de taken en verantwoordelijkheden van het ouderschap. Recente onderzoeken in binnen- en buitenland tonen echter aan dat kinderen van holebi's geen extra achterstand of uitgesproken belemmeringen ervaren in hun ontwikkeling.

Coming out

We hebben het hier over de coming out of het 'er voor uitkomen' met andere woorden het bekendmaken van haar of zijn seksuele voorkeur. Dit is een belangrijk moment in het leven van elke holebi. Ook Savin-Williams (1995) geeft aan dat de manier waarop iemand tot zelfidentificatie komt één van de belangrijkste momenten is in de ontwikkeling van een holebi-jongere.

Je coming out doe je ten opzichte van jezelf (je ontdekt en erkent voor jezelf dat je holebi bent) en ten opzichte van anderen. We bespreken coming out in het thema 'relationeel' omdat deze bijna altijd gebeurt in de nabijheid van en in relatie tot anderen en omdat de reactie van anderen ook zeer belangrijk kan zijn. Een coming out kan zich op elke leeftijd voordoen (Reid, 1995), maar de leeftijd waarop holebi's hun coming out doen daalt (Savin-Williams, 1995). In Vlaanderen is de modale leeftijdscategorie waarbinnen holebi's hun coming out doen 16 tot 19 jaar, terwijl dit in vroegere onderzoeken 20-24 jaar was (Vincke & Stevens, 1999a).

Savin-Williams (1995) geeft aan dat de coming out van adolescenten tegenover hun vrienden tot hun grote verwondering meestal een positieve gebeurtenis was. In ieder geval was het een meer positieve gebeurtenis dan wanneer hun vrienden

het op zichzelf te weten kwamen. Dezelfde auteur vond zelfs bevestiging dat meisjes die vroeg ontdekten dat ze lesbisch waren deel uitmaakten van een bijzonder groep met een zeer hoge zelfwaarde. Bij jongens kon men hiervoor geen bevestiging vinden. Kimmel & Sang (1995:202) geven echter aan dat er een grote diversiteit bestaat bij de ontwikkeling van homomannen: "voor die mannen die er pas in hun 'midlife' voor uitkomen kunnen deze jaren een verlengde zoektocht naar identiteit zijn, zeker wat betreft seksualiteit. Dit kan een vertraagde sociale ontwikkeling, traumatische familieconflicten en een dramatische verandering in diens leven tot gevolg hebben. Een tweede patroon is echter de homoman die zijn geaardheid vroeg ontdekt en die de voordelen benut die deze identiteit hem geeft zoals de mogelijkheid om sociale grenzen als ras, klasse en leeftijd te overbruggen. Anderen maken gebruik van reizen en bijscholing als toegangsweg naar stedelijke omgevingen met uitgebreide homogemeenschappen".

Niet alle holebi's doen echter hun coming out en voor oudere holebi's is dit dikwijls minder evident. Reid (1995) geeft aan dat verschillende studies bij ouderen aantonen dat het zich met succes aanpassen aan een positieve identiteit vaak gepaard gaat met psychologisch welzijn en zelfrespect. Toch stelt hij dat het belangrijk is om in ons achterhoofd te houden dat heel wat oudere holebi's zich hebben aangepast aan de stress die geassocieerd wordt met de haat en angst van het zich voordoen als heteroseksueel. Eveneens is het zinvol om in deze context op te merken dat het nog moeilijker kan zijn om een biseksuele geaardheid te uiten. Ochs (1996) stelt immers dat het uiten van een open, ondubbelzinnige biseksuele identiteit zowel in de heteroseksuele als in de homoseksuele gemeenschap vaak stuit op discriminerende en vijandige reacties. Ze ervaren tevens dat hun identiteit als ongeldig wordt aanzien.

Coming out kan dus een zeer positieve gebeurtenis zijn die het psychisch welzijn van het holebi-individu in belangrijke mate beïnvloedt. We zien dan ook dat coming out bij jongeren een onverwacht positieve ervaring kan zijn en dat het energie kan geven voor het uitbouwen van een nieuw leven. Bij ouderen zal men soms moeten accepteren dat ze hebben leren leven met het 'doen alsof'. Dit kan een manier zijn om met de werkelijkheid te leren omgaan. Coming out is dan ook niet altijd een positieve gebeurtenis. Baert & Cockx (2002) stellen vast dat de hulpvragen van holebi's (wat het levensdomein seksuele identiteit betreft) te maken hebben met het vaak moeizame proces van (1) de aanvaarding voor zichzelf van de homoseksuele voorkeur, (2) de bekendmaking daarvan aan anderen en (3) de aanvaarding daarvan door anderen. De bespreking van de vorige specifieke gebieden geeft echter reeds aan in welke mate de coming out negatieve gevolgen met zich mee kan brengen en we gaan hier dan ook niet dieper op in.

4. De beweging(en): belemmeringen en succesfactoren

In dit hoofdstuk bekijken we het belang van de holebi-beweging voor het individu en tevens wat belangrijke succesfactoren en belemmeringen voor de beweging zelf zijn.

Deze beweging is voor heel wat holebi's een zeer belangrijke emancipatorische factor geweest en blijft belangrijk wat betreft het creëren van een sociale omgeving. De Stonewall-rellen in de Verenigde Staten (1969) zijn het startpunt geweest voor het ontstaan en de ontwikkeling van heel wat bewegingen in verschillende Westerse landen. De beweging zou dan ook heel wat invloed gehad hebben met betrekking tot het emanciperen van de samenleving wat betreft holebi's. Dit idee wordt echter niet door iedereen ondersteund. Is de ontwikkeling van de beweging een gevolg van een ontwikkeling van structurele en culturele elementen in de samenleving? Of is het net de beweging die een invloed heeft gehad met betrekking tot deze structurele en culturele elementen? Een complexe interactie lijkt hier aannemelijk.

Het begrip 'beweging' is problematisch evenals het begrip 'holebi' problematisch is. Ook hier werkt de afbakening beperkend. Opnieuw geven we aan dat deze categorisatie faalt en niet tegemoetkomt aan de diversiteit die er in onze complexe hedendaagse samenleving te vinden is. Het is dan ook belangrijk om weten dat heel wat holebi's niet gerepresenteerd worden door de beweging. Tegelijkertijd is het deze beweging die helpt om een omgeving te creëren waar holebi's een eigen cultuur kunnen beleven.

In eerste instantie bekijken we dan ook een aantal kenmerken van deze beweging om vast te stellen dat er niet zoiets bestaat als één uniforme beweging. Vervolgens bekijken we wat deze beweging betekent of kan betekenen voor het individu. Hoe onmisbaar is een beweging voor een individu en wat zijn de kleine kantjes van deze beweging. Ten slotte kijken we naar de invloed van belemmeringen en succesfactoren met betrekking tot de ontwikkeling van de beweging zelf.

4.1 Kenmerken van de beweging(en)

We schetsen hier eerst een aantal kenmerken om beter te kunnen begrijpen wat men bedoelt met het begrip beweging(en).

Dé holebi-beweging bestaat niet (Vincke, 2002). Maar het is bij uitstek een beweging in een bepaalde regio die naar buiten komt en vaak politieke eisen stelt. De beweging (of bewegingen) is voor een deel zichtbaar en zoals eerder aangegeven is deze zichtbaarheid onontbeerlijk voor holebi's die nu éénmaal behoren tot wat men een 'verborgen populatie' noemt. We bekijken de literatuur om te achterhalen wat men bedoelt wanneer men spreekt over dé beweging.

De beweging?

Epstein (1999) geeft aan dat er niet zoiets bestaat als dé Amerikaanse holebi-beweging. Er bestaan volgens hem enkel een aantal specifieke bewegingen die beweren dat ze in die naam spreken. Volgens Epstein (1999) verwijst het begrip 'beweging' dan ook eerder naar de herkenbare politieke projecten met herkenbare doelstellingen als een holebi-wetgeving evenals activiteiten gericht op een herdefiniëring van cultuur en eigenheid. Ook Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) verwerpen de term 'beweging' in het enkelvoud. Zij stellen immers dat bewegingen in sterke mate beïnvloed worden door lokale, nationale of regionale politieke en sociale structuren. Ze geven aan dat elke veralgemening die wordt uitgelokt door de term 'holebi' dan ook moet genuanceerd worden met betrekking tot de diversiteit tussen en binnen nationale culturen. Volgens hen illustreert dit een stelling van Foucault: holebi-bewegingen zijn zowel een deel van als gescheiden van de samenleving rondom hen. Deze bewegingen verzetten zich en nemen tegelijkertijd deel aan (en reproduceren zelfs) het dominante publieke discours.

De auteurs geven aan dat deze bewegingen niet hetzelfde zijn, maar dat eerder hun culturele uitdrukkingsvorm gelijkaardig is. Ze beklemtonen dan ook dat specifieke elementen in een bepaald land belangrijk blijven ook al benadrukt de postmoderne retoriek de globalisering in plaats van de lokale betekenis van globale tendensen. Ze illustreren dit door aan te geven dat er verrassende verschillen bestaan tussen de sterkte van bewegingen in landen met gelijkaardige structuren (VS, Canada en Australië). Een aantal bewegingen veranderen volgens hen doorheen de tijd in een cultureel klimaat dat onveranderlijk blijft (Engeland, Nederland en Frankrijk). Kriesie e.a. (1995) bestudeerden de holebi-beweging in Frankrijk, Nederland, Duitsland en Zwitserland en stelden vast dat de overheersende identiteiten in de subcultuur en de mate van interne integratie tussen de verschillende bewegingen van elkaar verschilden. Met betrekking tot nieuwe sociale bewegingen (zoals de holebi-beweging, de vrouwenbeweging,...) stellen deze auteurs dat de positie van deze bewegingen afhangt van het land waarin het zich bevindt. We moeten tevens aangeven dat er gemeenschappelijke elementen zijn tussen de verschillende bewegingen en dat er ook internationaal een gevoel van verbondenheid is tussen holebi's. Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) omschrijven het gevoel bij holebi's van zich één 'volk' te voelen, waarbij holebi's een aanval op hun 'familieleden' beschouwen als een aanval op zichzelf. Ze verklaren deze sterke band in een context van een identiteitsbeweging waarbinnen het verschil tussen hun en onze strijd eerder klein is.

Theoretische kenmerken

Kriesie e.a. (1995) omschrijven de holebi-beweging als een identiteitsgerichte beweging. Daarbij onderscheiden ze een subculturele beweging en een tegenculturele beweging. De holebi-beweging is een subculturele beweging omdat ze in eerste instantie gericht is op collectieve identiteiten die hun oorsprong vinden en gereproduceerd worden binnen de groep. Een tegenculturele beweging (zoals terroristische bewegingen) verkrijgen een identiteit door conflict en confrontatie met andere groepen.

Door de interne gerichtheid van deze bewegingen kan men volgens Kriesie e.a. (1995) dan ook verwachten dat er minder mobilisatie optreedt. Dit betekent volgens de auteurs dat deze bewegingen zich wegtrekken van (externe) politieke activiteit, vooral wanneer het politiek stelsel niet erg open is. Als gevolg van hun identiteitgerichte acties is de band tussen leden en de beweging sterk waardoor mobilisatie misschien niet zo vaak voorkomt maar wel indrukwekkend kan zijn (Kriesie e.a., 1995). De 'Gay Pride' die plaatsvindt in de verschillende landen is dan ook het voorbeeld bij uitstek. De auteurs vervolgen dat de interne gerichtheid van deze bewegingen er tevens voor zorgt dat activiteiten eerder gematigd zijn en dan ook geen ernstige bedreiging vormen voor de kerntaken en belangrijke interesses van de staat. In dit verband spreekt men dan ook over een beweging met een gematigd profiel of 'low-profile'.

Met voorgaande gegevens bekomen we de volgende omschrijving van holebi-beweging(en): we kunnen spreken over een diversiteit van identiteitsgerichte subculturele groeperingen die elk een nationale eigenheid hebben en een concreet te realiseren politiek project. Bewegingen lijken op elkaar wat betreft hun culturele uitingsvormen en wat betreft het gevoel van verbondenheid tussen de leden.

Een ruimere sociale wereld

Het is belangrijk om hier een onderscheid aan te geven tussen de beweging en tussen een ruimere sociale holebi-omgeving en holebi-cultuur. Dit laatste wordt soms aangeduid als 'het milieu', of in het Engels 'the scene'. Plummer (1999) stelt dan ook dat men de Britse beweging beter kan bekijken als een overlappende cluster bestaande uit gebieden van collectieve activiteit en dit gehuisvest in een sociale wereld waarin men verandering teweegbrengt: gedeeltelijk politiek, gedeeltelijk economisch maar vooral cultureel. We gebruiken verder de gegevens van Plummer (1999:137-140) om aan te geven uit wat deze sociale wereld kan bestaan:

- 1) De expliciet politiek-sociale wereld bestaande uit enerzijds liberale drukkingsgroepen die streven naar assimilatie. Anderzijds heb je de minder formele, meer radicale en uitdagende activistische groeperingen.
- 2) Er bestaat ook een vormloze wereld van gemeenschappen en 'scenes'. De beweging kan pas volledig begrepen worden wanneer ze gezien wordt als een stuk cultuur, een sociale wereld waarin de deelnemers een genegenheid voor elkaar voelen door hun seksualiteit, taal, waarden en gemeenschappelijke instellingen zoals bars en media. Sommige holebi's vinden dat de 'scene' meer heeft gedaan om holebi's te bevrijden dan de vele andere openlijke politieke bewegingen.
- 3) Nauw verbonden met de gemeenschappen en 'scenes' is de verspreiding van holebi-media (vooral tijdschriften). Deze holebi-media zijn cruciaal voor het publieke leven van de beweging. Het geeft de beweging

zichtbaarheid, levendigheid en een manier om te communiceren die vaak ontbreekt bij andere minder succesvolle bewegingen.

- 4) Er bestaat ook een sociale wereld van zelfhulp groepen.
- 5) De academische vleugel van de beweging. De ivoren toren van holebi-studies, een sociale wereld die zijn eigen impulsen genereert door boeken en conferenties. Deze vorm van intellectueel werk is cruciaal wat betreft de activiteiten van elke sociale beweging om bepaalde eisen te stellen.
- 6) Een ander cruciaal deel van de beweging bestaat uit de 'gay pride marches' (bij ons de Roze Zaterdag met een mars doorheen Brussel). Dit zijn grote symbolische bijeenkomsten van de beweging en ze spelen dan ook een enorm belangrijke en krachtige symbolische rol. Het karakter van deze marsen is veranderd: in het begin waren ze vooral politiek en campagnegericht terwijl het nu vooral uitingen zijn van een band met een bepaalde levensstijl. De marsen zijn ook veel commerciëler geworden. Soms hebben ze een wereldomvattende functie en trachten ze verschillende culturen samen te brengen zoals de EuroPride in 1992.
- 7) Ten slotte groeit er ook een nieuwe sociale wereld van bewegingen op het internet. Er zijn tekenen dat, vooral onder jongeren, het internet een zeer belangrijke communicatievorm is geworden en dat een deel van deze communicatie gericht is op politieke zaken.

De gegevens van Plummer (1999) werden gebruikt om de sociale holebi-cultuur in Engeland te omschrijven en we moeten dan ook voorzichtig zijn om deze gegevens niet zomaar op de Vlaamse situatie te kleven. Deze beschrijving geeft aan hoe uitgebreid het holebi-milieu kan zijn en we vinden deze deelgebieden naar waarschijnlijkheid ook terug in Vlaanderen, zij het op een kleinere schaal. Onderzoek moet uitwijzen of 'het milieu' in Vlaanderen ook al deze deelgebieden omvat.

Wat betreft politieke bewegingen zien we in Vlaanderen dat de Holebifederatie daar zeker een plaats inneemt. We zien echter in minder mate het bestaan van de meer informele radicale groepen. Ook de onsamenhangende gemeenschappen of scènes bestaan in België (bars, lederscène, Roze Huizen,...) maar dan op kleinere schaal en de daarmee nauw samenhangende media (tijdschriften: Uitkomst, Zizo, Expres-zo,...) nemen toe. Vlaanderen heeft een zeer uitgebreid verenigingsleven en ook zelfhulp groepen voor holebi's zijn daar een deel van. Holebi-studies bestaan als afzonderlijke discipline niet in Vlaanderen maar er gebeurt wel steeds meer onderzoek en het aantal publicaties is de laatste decennia enorm gestegen (zie Baert & Cockx, 2002). Ook de Roze mars in Brussel is elk jaar een enorm succes en hier in Vlaanderen is deze (voorlopig?) vrij politiek getint. Ten slotte zien we eveneens een groeiend aantal commerciële en niet commerciële internetsites verschijnen.

4.2 De beweging als belemmering en succesfactor voor het individu

We bekijken in welke mate de beweging belangrijk is voor het individu met andere woorden hoe het deelnemen van het individu aan het holebi-verenigingsleven een succesfactor kan zijn in diens leven. We benadrukken de beweging als succesfactor omdat zij vaak de enige bron is voor holebi's om andere holebi's te ontmoeten. Ook belemmeringen komen aan bod. We wijzen op de negatieve ervaringen die sommige holebi's binnen de beweging ervoeren en de gebreken die we vonden in de werking van zulke bewegingen.

4.2.1 Succesfactoren

We gaven reeds aan bij de bespreking van succesfactoren en belemmeringen in specifieke levensgebieden (zie 3.3 relationeel) dat vriendschapsbanden voor holebi's zeer belangrijk zijn. Dit is natuurlijk ook zo voor hetero's maar we zien dat holebi's vaak enorm steunen op vrienden omdat ze in hun familie niet altijd de nodige steun vinden. Ook bij de zelfontdekking en coming out is de steun van vrienden zeer belangrijk. Vincke (2002) geeft aan dat bij de bespreking van de verschillende stadia van het coming out proces herhaaldelijk werd gewezen op het belang van contact met de homocultuur. Hij vervolgt dat men zich moeilijk kan identificeren als homoseksueel zonder contact met andere homoseksuelen.

Onzichtbaarheid: een nood aan ontmoetingsmogelijkheden en rolmodellen

We hebben reeds aangegeven dat een bijzonder kenmerk van de holebi-populatie hun onzichtbaarheid is. Dit zorgt er ook voor dat men elkaar moeilijk kan herkennen en dus ook moeilijker kan ontmoeten. De beweging zorgt er dan ook voor dat een deel van de holebi-populatie meer zichtbaar wordt en op die manier mogelijkheden schept voor ontmoetingen. Epstein (1999) geeft aan dat er significante aanwijzingen zijn voor sociale verandering ten opzichte van holebi's en dat dit op zijn minst gedeeltelijk is toe te schrijven aan de kracht van het politieke activisme van holebi-bewegingen en aan de verspreide gevolgen van de zichtbaarheid die deze holebi (en transseksuele) gemeenschappen bewerkstelligen. In deze zichtbare cultuur worden veilige ontmoetingsplaatsen gecreëerd. In Nederland had het COC (de grootste georganiseerde holebi-beweging van Nederland) van in het begin als doel om een veilige haven te zijn voor holebi's, waar mensen konden dansen of gewoon zichzelf zijn (Schuyf & Krouwel, 1999). Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) geven dan ook aan dat het creëren van ruimte voor holebi's, zowel in sociale termen als op gebied van fysieke ruimte, een strategie is van de beweging. Dat holebi's elkaar kunnen ontmoeten is ook belangrijk voor hun welzijn. Volgens recent onderzoek van Baert & Cockx (2002) bleken holebi-verenigingen een uiterst belangrijke hulpbron te zijn: holebi's prezen de verenigingen voor het feit dat ze zich niet langer alleen voelden op de wereld. Men kan er zichzelf zijn, anderen en eventueel een partner ontmoeten, men raakt geïnformeerd over holebispecifieke thema's en leert een grote diversiteit aan belevingswijzen van de homoseksuele voorkeur kennen (Baert & Cockx, 2002). Wagner (1994) geeft dan ook aan dat integratie in

de holebi-gemeenschap een omgekeerd verband toonde met geïnternaliseerde homofobie. Integratie in de samenleving was echter niet gerelateerd met geïnternaliseerde homofobie. In een onderzoek van Vincke & Van Heeringen (2002) werd vastgesteld dat in verband met depressie de kwaliteit van holebi-relaties zeer belangrijk bleek. Zij stelden vast dat het niet de ouders maar wel de holebi-vrienden zijn die kunnen fungeren als rolmodellen. De 312 deelnemers van hun onderzoek namen deel aan een jaarlijks georganiseerd holebi-kamp en hadden open relaties met hun ouders en bevredigende relaties met andere holebi's. Savin-Williams (1995) stelt dan ook dat de meeste holebi-jongeren doorzetten en leren omgaan met een soms vijandige wereld waarbij ze uiteindelijk gelukkige, actieve levens leiden met een gezond zelfgevoel. De onderzoeker geeft daarbij wel aan dat een voorwaarde hiervoor is dat deze jongeren elkaar kunnen ontmoeten, dat ze intieme en seksuele relaties moeten kunnen aangaan en dat ze hun coming out moeten kunnen doen tegenover zichzelf en tegenover anderen. Ook Adel (1998) stelt dat de homojongerenidentiteit centraal staat in de werking van de Vlaamse holebi-jongerenbewegingen. Ze vermeldt verder dat jongeren een positief zelfbeeld ontwikkelen wanneer ze zich hiermee kunnen identificeren. Gezien de ontwikkeling van de beweging kunnen ook homomannen van middelbare leeftijd nu kiezen waar en hoe ze contacten zoeken terwijl het voordien vooral belangrijk was hun geaardheid geheim te houden en dus niet met andere homomannen contacten te zoeken (Kimmel & Sang, 1995).

Integratie/separatie

De samenleving heeft vaak een negatieve ingesteldheid ten opzichte van holebi's en ook daarom zijn deze groeperingen vaak heel belangrijk. De identiteitsondersteuning van holebi-groepen is dan ook van belang bij het overwinnen en neutraliseren van de stigmatiserende effecten die uitgaan van de negatieve beoordelingen in de heterosamenleving (Adel, 1998). Een beweging die de mogelijkheid schept voor holebi's om, weliswaar apart van de heterosamenleving, elkaar te ontmoeten hoeft niet enkel separatie ten opzichte van de heterosamenleving in de hand te werken. Epstein (1999) geeft dan ook aan dat de Britse holebi-beweging ertoe bijgedragen heeft dat het leven van homoseksuelen meer en meer geïntegreerd en geaccepteerd wordt. De wens van holebi's om zich volledig te integreren in de 'heterosamenleving' wordt weerspiegeld in de eis tot openstelling van het burgerlijk huwelijk. Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) geven dan ook aan dat de strategie van bewegingen geëvolueerd is van een strijd tegen homofobie en homofobe wetgeving naar een strijd tegen ongelijke behandeling op alle gebieden, om zich dan uiteindelijk te richten naar het hart van de heteronormatieve samenleving zijnde het homohuwelijk en het recht op adoptie.

Conclusie

De holebi-beweging(en) dragen bij tot het creëren van een fysieke en sociale ruimte waar holebi's elkaar kunnen ontmoeten. Dat holebi's elkaar kunnen ontmoeten is noodzakelijk opdat ze intieme en seksuele relaties kunnen aangaan,

opdat ze een coming out kunnen doen tegenover zichzelf en de anderen en opdat ze rolmodellen kunnen vinden om een positief zelfbeeld te ontwikkelen. Bovendien hebben de verschillende holebi-bewegingen ook een informatieve functie wat betreft holebi-specifieke themata.

Het identiteitsgerichte van holebi-bewegingen zou tot een categoriale separatie van holebi's kunnen leiden. Het is echter even waarschijnlijk dat holebi-bewegingen, doordat ze de zichtbaarheid van holebi's vergroten en doordat ze ook politiek actief zijn, bijdragen tot een meer geïntegreerd zijn van holebi's in de samenleving.

4.2.2 Belemmeringen

Uit voorgaande blijkt dat de bewegingen onmisbaar zijn voor holebi's. Toch zijn er ook een aantal negatieve vaststellingen met betrekking tot de invloed van de beweging op sommige holebi's. De belangrijkste vaststelling is dat de bewegingen er niet voor alle holebi's zijn. Een deel van de populatie bereiken ze niet. Dit kan men begrijpen vanuit de onzichtbaarheid van holebi's. Het is dan ook waarschijnlijk dat een deel van de holebi's zich niet als dusdanig identificeren en dus ook niet willen toetreden tot dergelijke bewegingen. Andere holebi's hebben negatieve ervaringen met de beweging(en). Het is ook mogelijk dat sommige holebi's zich afzetten tegen de beweging(en) als gevolg van geïnternaliseerde homofobie.

Negatieve ervaringen

Wat betreft negatieve ervaringen rapporteren Baert & Cockx (2002) dat sommige holebi's de koude, anonieme, emotioneel harde en dominant op seks gerichte gay scene laken. We vermoeden dat dit vooral gaat over de mannelijke gay scene. De auteurs vermelden verder dat er met het onthaal in holebi-verenigingen soms wat mis loopt, dat deze verenigingen soms uitsluiten op basis van identiteitskenmerken (bijvoorbeeld handicap, leeftijd, gender, biseksualiteit,...), dat de drempel tot het toetreden soms hoog is en dat er niet altijd voldoende informatie aanwezig is. Ten slotte geven ze aan dat sommige holebi's zichzelf verloren in hun engagement met betrekking tot de holebi-vereniging wat leidde tot burn-out.

Queer

In de US ontstond begin jaren '90 de queer-politiek. De queer-theorie verwijt de klassieke holebi-beweging dat zij denkt en ageert vanuit een blanke middenklasse mannenvisie (Vincke, 2002). Vincke (2002) vervolgt dat volgens de queer-theorie holebi's geen homogene groep vormen maar zich kenmerken door een verscheidenheid die voortvloeit uit etnische, religieuze en sociaal-economische verschillen. Heel wat holebi's gingen zich (vooral in de Verenigde Staten) queer noemen en dit leverde het bewijs dat de doorsnee holebi-rechtenbeweging, ondanks het feit dat ze zichzelf wel zagen als dé holebi-beweging, niet in staat was de verschillende interesses te weerspiegelen van al diegenen in wiens naam

ze zou spreken (Epstein, 1999). Ook Adel (1998) geeft aan dat er in de US reeds in de jaren tachtig holebi's waren die de notie van het eenheids-homo-subject of een eenheids-lesbisch-subject bestreden en die de idee verwierpen dat de betekenis en ervaringen van het homo en lesbisch zijn sociaal uniform waren. Wanneer bewegingen zeer sterk een bepaalde identiteit voorop stellen dan gaat dit ten koste van diegene die zich niet willen identificeren met deze identiteit. Bewegingen kunnen natuurlijk ook meer gematigd zijn en toleranter zijn ten opzichte van diversiteit.

Jongeren

Adel (1998) geeft ook aan dat de problemen die ontstaan binnen homojongerengroepen in Vlaanderen voort kunnen komen vanuit het dominante beeld dat men ophangt van de 'homojongere'. Ze stelt dat de opkomst van de bijongeren zou kunnen wijzen op een reactie tegen de essentialistische homo/hetero opdeling. Ze geeft ook aan dat homojongerengroepen slechts die jongeren uit een bepaalde sociale laag bereiken. Vincke (2002) geeft tevens aan dat de beweging onbewust ook heteronormativiteit bevestigt door de homoseksuele voorkeur van bekende personen (die er zelf niet voor uitkomen) te afficheren. Hij redeneert dat wanneer ze dit doen, jongeren kunnen denken dat iets bereiken in het leven niet mogelijk is wanneer je voor je seksuele voorkeur uitkomt: mensen van rang en stand komen niet uit voor hun seksuele voorkeur, ze worden geout. Zo geeft Vincke (2002) aan dat deze homopolitieke actie indirect bijdraagt tot een beeldvorming waarbij niet naar buiten komen met je seksualiteit gezien wordt als zijnde noodzakelijk voor je loopbaan en maatschappelijk succes.

Ouderen

Met betrekking tot oudere holebi's zien we dat Reid (1995) stelt dat jongere holebi-liberationisten hun eigen sociale, politieke en economische organisaties oprichtten waarbij men de neiging had om oudere holebi's te negeren en deze ook leiderschapsposities te ontzeggen. Hij geeft dan ook aan dat oudere holebi's geschaad kunnen worden door de agistische stereotiepen van de jongere holebi-gemeenschap. Ook Cahill, South & Spade (2000) geven aan dat heel wat holebi- en transgender ouderen zich uitgesloten voelen en agisme ervaren binnen de holebi- en transgender gemeenschap. We hebben het bij 3.3 (de oudere holebi) reeds gehad over het fenomeen van versneld ouder worden. Cahill, South & Spade (2000) zien in de holebi- en transgenderbeweging de volgende manifestaties van agisme: een schoonheidsideaal dat jongeren bevoordeelt, het uitsluiten van ouderen wat betreft discussies binnen de gemeenschap en de afwezigheid van het thema 'ouderen' op de politieke agenda van de holebi- en transgender gemeenschap. Het moet echter nog onderzocht worden in welke mate deze gegevens van toepassing zijn op de Vlaamse situatie.

Conclusie

De bewegingen beantwoorden niet aan de diversiteit die aanwezig is binnen de holebi-populatie. Dit is ook niet éénvoudig aangezien we kunnen veronderstellen

dat er evenveel verscheidenheid is binnen een holebi-populatie als binnen heteropopulatie. Het aantal verenigingen in Vlaanderen stijgt echter en we zien dat er reeds verenigingen zijn voor oudere holebi's en biseksuelen. We kunnen dan ook veronderstellen dat de verscheidenheid in bewegingen verder zal toenemen.

Het (mannelijk) homomilieu zou te seksgericht zijn, verenigingen zouden een te hoge drempel hebben en er zou niet altijd voldoende informatie aanwezig zijn. Ten slotte zouden sommige holebi's zich overengageren in deze verenigingen. Deze elementen zouden verder kunnen onderzocht worden met betrekking tot de situatie in Vlaanderen.

4.3 Belemmeringen en succesfactoren voor de beweging(en)

4.3.1 Structurele en culturele elementen: even belangrijk?

Wat beïnvloedt het ontstaan en de ontwikkelingen van een beweging en primere culturele op structurele elementen of niet? Zijn het structurele elementen die culturele elementen beïnvloeden of omgekeerd. Of is er interactie tussen beide? Dit zijn zeer complexe vragen en de samenhang tussen beide elementen vraagt een uitgebreide studie van verschillende bewegingen in een historisch perspectief.

Kriesie e.a. (1995) geven aan dat de capaciteit van sociale bewegingen om mensen te mobiliseren grotendeels afhangt van de structurele politieke tegenstellingen in een bepaald land, die op hun beurt geworteld zijn in de sociale en culturele tegenstellingen in een bepaalde samenleving. Daarbij blijkt volgens hen echter dat de impact van traditionele maatschappelijke tegenstellingen zeer hardnekkig zijn met betrekking tot hun invloed op de structurele politieke tegenstellingen. Sociale verandering zou hier weinig invloed op hebben. Identiteiten binnen bewegingen worden volgens hen ook bepaald door politieke omstandigheden evenals ze door culturele factoren worden bepaald. Ze geven verder aan dat culturele en politieke factoren het meest relevant zijn met betrekking tot de verschillen in de snelheid van het 'bevrijdingsproces' van holebi's tussen de verschillende landen. Culturele en politieke factoren kunnen elkaar ook versterken. Kriesie e.a. (1995) geven aan dat de reacties op de AIDS-epidemie in verschillende landen dit illustreren. Deze auteurs nuanceren zelfs de invloed van de beweging op het 'bevrijdingsproces' van holebi's. Ze stellen immers dat het vooral de verbetering van het morele klimaat in West-Europese welvaartsstaten was, en niet zozeer het holebi-activisme, dat ervoor zorgde dat attitudes ten opzichte van holebi's verbeterden. Als culturele factor blijkt godsdienst belangrijk te zijn. In landen waar het Katholicisme het waardensysteem domineert blijkt de houding ten opzichte van holebi's zeer negatief te zijn. De auteurs geven echter aan dat het niet zozeer gaat om welk geloof men aanhangt maar of men al dan niet gelovig is.

De auteurs komen tot het besluit dat of een holebi-beweging of holebi-subcultuur zich al dan niet ontwikkelt, vooral afhankelijk is van de dominante opinie ten

opzichte van holebi's. Ze vervolgen dat normaal gezien politiek de sociale ontwikkeling betreffende seksuele normen en waarden volgt. Politieke ingangen blijken echter van cruciaal belang wanneer het gaat over de verdere ontwikkeling van de holebi-beweging (Kriesie e.a., 1995).

We kunnen aangeven dat structurele en culturele elementen elkaar beïnvloeden. Bij het ontstaan van bewegingen blijken echter vooral culturele ontwikkelingen belangrijk terwijl voor de verdere ontwikkeling van deze bewegingen politieke factoren eerder belangrijk zijn.

Het is voor de beweging in Vlaanderen dan ook zeer belangrijk te kunnen samenwerken met politieke actoren. We zullen dan ook vervolgens aangeven op welke niveaus politiek invloed heeft wanneer we het hebben over de ontwikkeling van de beweging.

4.3.2 Politiek als beïnvloedende factor

Ook Adam, Duyvendak & Krouwel (1999:361-368) geven steun aan de idee dat de nationale politieke context belangrijk is voor de ontwikkeling van bewegingen. Deze auteurs geven vijf politieke factoren aan die de invloed van lokale betekenissen determineren:

1) De structuur van sociale tegenstellingen:

Deze bepaalt de vorm van het partijsysteem en de ruimte voor het aan bod komen van bepaalde onderwerpen.

Wanneer één conflictdimensie dominant is, blijft er weinig ruimte voor nieuwe onderwerpen. Meerdere tegenstellingen geven meer ruimte voor nieuwe onderwerpen. Vooral het belang van klassieke sociale tegenstellingen zijn belangrijk. Daarbij onderscheidt men de volgende tegenstellingen: staat - religie, etnische, nationale of linguïstische tegenstellingen en tegenstellingen tussen sociale klassen. In de regel moeten de holebi-bewegingen inboeten aan politieke ruimte wanneer deze tegenstellingen belangrijker worden. Holebi-bewegingen kunnen echter ook medestanders vinden onder andere minderheden of bij bijvoorbeeld linkse partijen en vakbondsorganisaties.

2) De politieke structuur van een land, meer in het bijzonder het electoraal systeem:

Dit bepaalt de kansen van bewegingen.

De toegang die de holebi-bewegingen hebben tot het politiek systeem is van belang. Wanneer het politiek systeem gesloten is dan kunnen deze bewegingen steun zoeken bij andere bevrijdings- of revolutionaire bewegingen. Er is een verschil tussen landen met een meerpartijensysteem en een partijensysteem van meerderheid. In een meerpartijensysteem heeft de staat geen monopolie en is het dus meestal gemakkelijker voor holebi-bewegingen om politieke bondgenoten binnen verschillende partijen en gedurende een langere periode te vinden. Ook

de mogelijkheid om zich verkiesbaar te stellen is van belang. Ten slotte speelt de mate van centralisatie een rol. Wanneer er lokale of regionale autonomie is, kunnen holebi-bewegingen op dit niveau openingen creëren zonder dat het noodzakelijk is om een sterke nationale politieke organisatie te hebben. Wanneer de regering alleenheerser is over een bepaald geografisch gebied, dan is de grootte van dit gebied van belang.

3) De dominante mechanismen om conflicten op te lossen, met andere woorden de politieke cultuur:

De dominante politieke cultuur (= het systeem van subjectief cognitieve, affectieve en evaluerende veronderstellingen met betrekking tot processen en instellingen die gemeenschappelijke beslissingen bepalen) ligt aan de basis van politieke structuren. Landen die gekenmerkt worden door een participerende politieke cultuur bieden meer kansen voor gediscrimineerde of benadeelde sociale en politieke groepen (Almond en Verba geciteerd in Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999).

4) De samenstelling van de macht van politieke partijen:

Dit bepaalt de vooruitzichten van holebi-bewegingen.

Steun van links georiënteerde partijen wordt geassocieerd met succes voor de beweging. Tevens blijkt dat een verandering van de machtsverhoudingen in de negatieve richting (voor holebi-verenigingen) vaak de hoofdoorzaak is voor massamobilisatie. Het bedreigende karakter van de situatie is vaak de doorslaggevende factor. De kracht van holebi-bewegingen is grotendeels afhankelijk van het belang van een bepaald politiek onderwerp. Het belang van deze onderwerpen is dan weer afhankelijk van de politieke configuratie (vaak van de tegenstanders van holebi-bewegingen). Ten slotte besluit men dat aangezien seksualiteit één van de belangrijkste onderwerpen is in de laatmoderne periode, het waarschijnlijk is dat ook het belang van holebi-politiek belangrijker wordt en dus ook de nood voor holebi-bewegingen om te mobiliseren.

5) De wetgevende situatie wat betreft holebi's:

Holebi-verenigingen ijveren wereldwijd voor de afschaffing van wetten die holebi's straffen en discrimineren. Deze discriminerende wetten hebben ook een symbolische betekenis voor holebi-verenigingen.

De combinatie van wetgevende en sociale repressie is dodelijk voor elke sociale beweging indien deze repressie gehandhaafd wordt. Wanneer echter de wettelijke en gewelddadige repressie daalt en er sociale openingen komen, en er zelfs medestanders kunnen gevonden worden onder revolutionaire of bevrijdende krachten, dan worden de holebi-verenigingen meer zichtbaar en beweeglijk.

Conclusie

Vijf politieke factoren zijn van belang wat betreft de ontwikkeling van bewegingen:

- Hoe groter het belang van klassieke sociale tegenstellingen (staat/kerk, etnische, nationale of linguïstische tegenstellingen, tegenstellingen tussen sociale klassen), hoe minder politieke ruimte voor bewegingen.
- Wanneer het politiek systeem open is, dan worden kansen voor bewegingen gecreëerd. Is het politiek systeem gesloten dan kunnen bewegingen eerder aansluiting zoeken bij andere bevrijdings- of revolutionaire bewegingen.
- Een participerende politieke cultuur biedt kansen voor gediscrimineerde of benadeelde sociale en politieke groepen.
- Links georiënteerde partijen worden geassocieerd met succes voor de beweging. De politieke situatie bepaalt welke onderwerpen aan bod komen en deze laatste kunnen (on)gunstig zijn voor bewegingen. Gezien het feit dat seksualiteit vandaag de dag een belangrijk onderwerp is, kan ook holebi-politiek belangrijker worden. Een bedreigende situatie (voor holebi's) kan aanleiding geven tot massamobilisatie.
- Wetgevende en sociale repressie kan bewegingen verlammen. Wanneer er echter sociale openingen ontstaan en medestanders kunnen gevonden worden, dan stijgt de zichtbaarheid en mobiliteit van bewegingen.

Het zou interessant zijn om na te gaan in welke situatie de Vlaamse holebi-bewegingen zich bevinden. Op het eerste zicht lijkt de situatie op basis van deze factoren, zeer positief. Om dit met zekerheid te stellen, zou echter een grondige analyse noodzakelijk zijn.

4.3.3 Succesfactoren en belemmeringen voor holebi-bewegingen

We zullen succesfactoren en belemmeringen hier niet van elkaar scheiden aangezien de grens tussen beide niet altijd scherp kan getrokken worden. Ook politieke factoren worden hier vermeld.

Facilitatie, repressie en kans op succes

Facilitatie, repressie en kans op succes zijn factoren die sterk beïnvloed worden door politieke mogelijkheden. Het is echter belangrijk deze concepten algemeen te schetsen om er dan verder in dit hoofdstuk gebruik van te maken.

Kriesie e.a. (1995:38-40) maken een onderscheid tussen facilitatie, repressie en kans op succes met betrekking tot de mobilisatie van nieuwe sociale bewegingen. We gebruiken hun gegevens om deze concepten te omschrijven en zullen dan ook niet telkens opnieuw naar deze auteurs verwijzen.

Met facilitatie bedoelt men het verlagen van de kosten die een actie met zich meebrengt en dit leidt dan ook meestal tot een stijgende mobilisatie. Volgens de auteurs kan facilitatie verschillende vormen aannemen:

- subsidiëring van verenigingen door de staat of door het politieke systeem

- de mogelijke ingangen die bewegingen hebben tot het maken van beslissingen
- directe steun van gevestigde actoren (zoals politieke partijen) voor bepaalde campagnes

Een hoge mate van facilitatie kan echter leiden tot meer gematigde strategieën van bewegingen. De auteurs geven ook aan dat facilitatie kan leiden tot assimilatie en een vervagen van de grens tussen subcultuur en de dominante cultuur. Dit kan de reden van bestaan van de beweging ondermijnen. Ofwel verdwijnt de beweging dan, ofwel leidt dit tot een herbevestiging van de identiteit van de beweging en een verzwakking van de banden met de dominante cultuur en politiek.

Repressie of onderdrukking heeft minder duidelijke gevolgen wat betreft de mogelijke mobilisatie. Een hoge mate van repressie maakt een collectieve actie voor een groot deel van potentiële activisten onaantrekkelijk. Het is echter veel minder duidelijk of een toename van repressie, die op dat ogenblik laag is, als resultaat zou hebben dat de mobilisatie vermindert. Het zou zelfs kunnen dat in democratische regimes repressie het niveau van mobilisatie niet doet dalen en een aanzienlijk effect heeft op het arsenaal van acties.

Repressie, conflict, strijd of tegenstellingen kunnen soms motiverend zijn voor de ontwikkeling van de beweging. Plummer (1999) geeft in ieder geval aan dat het belangrijk is voor de levendigheid van de beweging om in conflict en strijd te zijn. Van het ogenblik dat conflicten verdwijnen worden bewegingen gedwongen om zich in te lijven bij de overheersende orde, worden ze geïnstitutionaliseerd of houden ze zelfs op te bestaan. Hij geeft dan ook aan dat de kracht van de Britse beweging gezien kan worden in het teken van afscheidingen. Deze afscheidingen kunnen zowel extern zijn (een publiek drama zoals bijvoorbeeld de Stonewall-rellen) of intern (door contrasten van activisten in de holebi-wereld).

Wanneer de kansen op succes laag zijn dan is de kans groot dat deelnemers aan collectieve acties zich terugtrekken omdat de verwachte voordelen dan te laag zijn in vergelijking met de kosten. Ook hier zien we echter opnieuw dat wanneer de kansen op succes zeer hoog zijn dat er dan minder mobilisatie optreedt aangezien het dan minder nodig is om collectieve acties te voeren om een doelstelling te bereiken. Deze kansen op succes kunnen pro-actief zijn, waarbij nieuwe voordelen worden geïntroduceerd, of reactief, waarbij nieuwe nadelen worden geïntroduceerd.

Het actierepertoire van een sociale beweging zal gekozen worden volgens de regel 'zo gematigd als mogelijk, zo radicaal als nodig'. In een situatie van hervorming is collectieve actie niet noodzakelijk want politieke actoren zijn reeds bezig met het werken naar de doelstelling van de beweging. In bedreigende situaties zijn de kosten relatief laag in vergelijking met de kosten, wanneer men niet zou handelen.

We kunnen hier concluderen dat een gematigd niveau van repressie, facilitatie en succesansen de beste voorwaarden schept opdat holebi-bewegingen zich zouden kunnen ontwikkelen.

Staat en politiek

De vraagstukken die holebi-verenigingen bezig houden zijn niet de vraagstukken waar politici zich mee bezig houden (Kriesie e.a., 1995). Anderzijds geven deze auteurs aan dat de symbolische betekenis van onderwerpen waar holebi-verenigingen zich mee bezig houden aantrekkelijk is voor partijen. Het is voor partijen immers niet moeilijk om solidair te zijn met deze symbolische betekenis en deze identiteitsgerichte groepen zijn voor hen dan ook interessant om gemakkelijk stemmen mee te halen. Dit betekent echter niet dat politici altijd gunstig staan ten opzichte van holebi-bewegingen.

In Frankrijk had de beweging het zeer moeilijk om een identiteit te ontwikkelen en om politieke actie te ondernemen omdat het politiek establishment niet naar hen luisterde. Dit resulteerde in enerzijds een zwakke beweging en anderzijds een bijna onzichtbare, apolitieke subcultuur (Fillieule & Duyvendak, 1999). In Nederland zien we daarentegen de negatieve gevolgen van een open politieke cultuur ten opzichte van holebi's. In de jaren '70 werd homoseksualiteit meer zichtbaar in de Nederlandse samenleving als gevolg van een dalende repressie en een stijgende facilitatie (Schuyf & Krouwel, 1999). Tien jaar later werden heel wat subsidies uitgeven door de staat om holebi-activiteiten te ondersteunen. De voorwaarden die daarbij gesteld werden duwden de bewegingen echter in een sociale en politieke dwangbuis; culturele diversiteit werd niet aangemoedigd en politieke passiviteit werd beloond (Schuyf & Krouwel, 1999). Facilitatie door de staat kan dus ook beperkende voorwaarden opleggen. Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) geven aan dat de politisering van sociale groepen gestimuleerd wordt wanneer er een matig niveau van repressie is. Volgens hen is de reactie van de autoriteiten essentieel. Leaders van een holebi-beweging kunnen enkel kansen grijpen wanneer ze aangeboden worden.

Ook het type welvaartsstaat waarin een land zich bevindt is van belang. De mate waarin mensen afhankelijk zijn van patriarchale structuren vermindert in landen waar de regering universele en gelijke sociale rechten toekent (Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999). De auteurs geven dan ook aan dat in die landen een positieve cultuur wordt gecreëerd voor sociale bewegingen. Een land met een sterk stelsel van sociale zekerheid (zoals België) schept mogelijkheden voor vrijwilligerswerk en zorgt ervoor dat wanneer men zijn job verliest (door zich bijvoorbeeld als holebi te uiten) men toch op deze sociale zekerheid kan terugvallen. Heel wat holebi-verenigingen worden immers ondersteund door vrijwilligers. Een gelijkemansbeleid dat rekening houdt met holebi's kan dan ook een belangrijke ondersteuning zijn voor holebi-bewegingen.

Identiteit of instrumentaliteit

Volgens Kriesie e.a. (1995:167) is het belangrijk voor holebi-verenigingen om niet te veel afstand te nemen van de subcultuur als basis en om zich tegelijkertijd niet volledig te identificeren met de (commerciële) subcultuur. Deze auteurs omschrijven dit als een de scheidingslijn die bewandeld moet worden tussen verlangen en belangen en illustreren dit met de volgende voorbeelden: "wanneer men zoals in Frankrijk het verlangen verkiest boven politieke strijd dan wordt de beweging een pure subcultuur; het Nederlandse voorbeeld toont dan weer dat wanneer de vertegenwoordiging van politieke belangen overheerst en de band met de subcultuur te los is, dat de beweging dan niet kan overleven op lange termijn aangezien er geen identiteit meer gevormd wordt. De meeste mensen nemen immers deel aan een holebi-beweging omwille van deze identiteit".

Epstein (1999) geeft tevens aan dat een essentialistisch identiteitsmodel (alle menselijke gedrag, en dus ook homoseksualiteit, heeft een gelijkaardige basis en is niet onderhevig aan verandering) zichzelf leent tot een éézijdig politiek model dat het vormen van betekenisvolle allianties met andere groepen hindert die tevens voor sociale verandering ijveren. De huidige homo- en lesbische identiteit lijkt het meest onproblematisch voor de opbouw van een sociale beweging (Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999). In Vlaanderen gebruikt men de term holebi waarin een homo-, lesbische en biseksuele identiteit vervat kan worden. Een open identiteitenpolitiek gebaseerd op deze term kan ruimte laten voor verscheidenheid binnen de holebi-cultuur. We moeten echter aangeven dat transseksuelen of transgenders ook in deze term worden uitgesloten en dat biseksualiteit nog steeds weinig onder de aandacht wordt gebracht.

De commerciële subcultuur

Economische bloei kan een stimulans zijn voor de bloei van de holebi-cultuur. Vanaf midden jaren tachtig zag men in Engeland een toename van consumenten en volgens Plummer (1999) gaven nieuwe economische verschijningsvormen de holebi-wereld meer éénheid en samenhang. Volgens deze auteur werd er toen meer een levensstijl dan een politiek voortgebracht. Fillieule & Duyvendak (1999) geven aan dat collectieve identiteiten in holebi-bewegingen gedeeld kunnen worden wanneer een subcultuur meer gecommercialiseerd wordt. De auteurs geven aan dat in deze omstandigheden de meeste holebi-bewegingen enkel nog kunnen overleven door zich meer op plezier en minder op politiek te richten. Bewegingen lopen op die manier het risico om apolitiek te worden en na verloop van tijd geen externe doelstellingen meer te kunnen verwezenlijken. De holebi-cultuur wordt dan een echte subcultuur met een uitsluitend interne gerichtheid. Er is altijd een commerciële subcultuur en de mate waarin deze gescheiden is van de politieke beweging bepaalt gedeeltelijk de potentiële mobilisatie. Wanneer de politieke beweging en de commerciële subcultuur één geheel vormen, is er een manifest potentieel voor mobilisatie (Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999). Er is minder mobilisatie potentieel wanneer deze strikt van elkaar gescheiden zijn.

Culturele aspecten

Attitudes

Attitudes en waarden blijken tussenliggende factoren te zijn met betrekking tot de ontwikkeling van holebi-bewegingen (Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999). De auteurs geven aan dat de verschillende thema's die door mensen worden besproken (gender, klasse, religie, leeftijd,...), de stellingen en visies van burgers bepalen die dan weer op hun beurt invloed uitoefenen op de holebi-bewegingen. Positieve attitudes hebben een positieve invloed op de ontwikkeling van holebi-bewegingen en dragen bij tot facilitatie door de staat. Toch kan een hoge mate van tolerantie ook een omgekeerd effect teweegbrengen. Toen in Nederland het klimaat in de jaren 90 steeds beter werd, waren holebi-groeperingen niet meer in staat om partijpolitieke activisten te vinden om binnen partijen druk uit te oefenen (Schuyf & Krouwel, 1999). Deze stijgende tolerantie ligt volgens deze auteurs mee aan de basis van het verdwijnen van de jaarlijkse 'Gay Pride'. Een oppervlakkige liberale ideologie die het publiek debat in Nederland kenmerkt zorgt ervoor dat men een onderscheid kan maken tussen groepen met een specifiek etnisch, cultureel, sociaal of seksueel karakter, maar de cultuur van gelijkheid verhindert een verschillende benadering van deze minderheden (Schuyf & Krouwel, 1999).

De manier waarop een samenleving omgaat met minderheden is volgens Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) essentieel voor het mobilisatie potentieel van holebi-bewegingen. Ze geven dan ook aan dat er meer kansen zijn voor sociale organisaties om noodzakelijke politieke vaardigheden te ontwikkelen en om tegen discriminatie en repressie te protesteren wanneer er een hoge betrokkenheid van de burger is. In dat geval kunnen er ook gemakkelijker coalities gesloten worden (men is dan immers vaker lid van meerdere verenigingen) en gaat men sneller inspelen op de politieke eisen van minderheidsgroepen.

Media

Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) merken op dat de manier waarop homoseksualiteit in de media wordt gepresenteerd een invloed heeft op attitudes en op het ruimere politieke en sociale klimaat ten opzichte van holebi's. Ze geven aan dat commerciële televisie eerder geneigd is om homoseksualiteit op een sensationele manier te tonen terwijl staatstelevisie meer als doel heeft om het publiek te 'onderwijzen' en soms een platform biedt voor minderheden om zich voor te stellen en aldus hun zichtbaarheid vergroot. Men mag volgens hen echter niet het dynamisch perspectief van de rol van culturele producten uit het oog verliezen: van het ogenblik dat holebi-bewegingen een zekere politieke legitimiteit krijgen, stijgt de aandacht die door de pers wordt besteed aan holebi-onderwerpen wat dan weer het emancipatieproces versterkt.

Ruimte

Binnen de samenleving is het belangrijk dat er ruimte kan gecreëerd worden voor een holebi-subcultuur. We hebben bij 3.3 (openbare ruimte) reeds het belang van ruimte aangegeven voor het holebi-individu. Ook voor de holebi-bewegingen is het echter een basisvoorwaarde dat er een sociale ruimte is waar men identiteiten kan ontwikkelen en waar ze een organisatie kunnen oprichten die verder gaat dan een intieme vriendenkring (Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999). De mate waarin het publieke en het private van elkaar worden gescheiden speelt volgens de auteurs ook een rol. Landen waar seksualiteit geen strikt private aangelegenheid is, bieden meer ruimte voor de constructie van een gemeenschap en voor de ervaring van collectieve gevoelens. Hoe meer de holebi-cultuur zichtbaar en aanwezig is, hoe kleiner de stap naar het zich gezamenlijk organiseren (Adam, Duyvendak & Krouwel, 1999). Ook de scheiding van de culturele ruimte en de politieke ruimte levert minder mogelijkheden voor de holebi-beweging. Volgens Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) kan het politiseren van culturele uitdrukkingsvormen van homoseksualiteit de mobilisatie van holebi-bewegingen stimuleren. Het naar buiten brengen van specifieke aspecten van de holebi-subcultuur (bijvoorbeeld de leerscene, diverse relatievormen,...) kan op die manier bijdragen tot het tot stand komen van een aantal politieke eisen (het eisen van de acceptatie van 'anders zijn', respect voor alternatieve samenlevingsvormen,...).

Religie

We hebben reeds aangegeven dat in verband met de negatieve houding ten opzichte van holebi's het niet zozeer het soort geloof is dat men aanhangt, maar of men al dan niet gelovig is (Kriesie e.a., 1995). Holebi's hebben in Nederland, waar de Christen Democraten sinds het begin van de 20^e eeuw deel uitmaken van de uitvoerende macht, altijd kunnen rekenen op sociale vrijheid en wettelijke bescherming (Schuyf & Krouwel, 1999). Schuyf & Krouwel (1999) komen tot de contradictorische conclusie dat hoewel de verbetering in de status van holebi's duidelijk geassocieerd kan worden met de ontzuiling van de Nederlandse samenleving en met het verminderen van de dominantie van Christelijke organisaties, dat het net de verzuiling van de samenleving was die bijdroeg tot een tolerant klimaat waarbij alternatieve (sub)culturen zich konden ontwikkelen. Adam, Duyvendak & Krouwel (1999) komen tot het besluit dat in landen waar georganiseerde religie een minder belangrijke rol speelt, holebi-emanipatie meer vooruitgang geboekt heeft.

4.3.4 Conclusie

We stellen vast dat politieke factoren zeer belangrijk zijn voor de verdere ontwikkeling van de holebi-bewegingen. Een gunstige politieke situatie leidt tot facilitatie met betrekking tot de ontwikkeling van holebi-bewegingen. Wanneer er echter een zeer hoog niveau van facilitatie is dan kan dit als resultaat een assimilatie van de holebi-bewegingen tot gevolg hebben. Op die manier verdwijnt de eigenheid van deze bewegingen en gaan ze op in de normatieve cultuur. Het

kan dan twee wegen uit: ofwel lopen de bewegingen het risico te verdwijnen, ofwel herbevestigen ze hun identiteit en verzwakken ze hun banden met de dominante cultuur en politiek.

Een gematigd niveau van facilitatie, repressie en kansen op succes is het meest voordelig wat betreft de ontwikkeling van holebi-bewegingen. Het lijkt ons dan ook belangrijk dat de Vlaamse bewegingen op zoek blijven gaan naar uitdagingen. Nu zijn een aantal belangrijke doelstellingen nog niet bereikt (adoptierechten, rechten voor holebi-ouders) maar wat als men deze wel heeft kunnen verwezenlijken? Zo zou de discriminatie van transgenders (travestie, transseksuelen en alles wat daar tussen ligt) een nieuwe drijfveer kunnen zijn voor de strijd van de holebitra-gemeenschap ('tra' staat dan voor transgender).

De symbolische betekenis van holebi-bewegingen is aantrekkelijk voor politieke partijen. Men kan immers gemakkelijk solidair zijn met hun ideologie zonder daar veel voor in de plaats te moeten geven. De ideologie van holebi-bewegingen is vaak gebaseerd op een holebi-identiteit die essentieel is voor de beweging. De beweging moet een identiteit opbouwen zodat ze holebi's kan aantrekken om haar mobilisatiecapaciteit te verzekeren. Ze mag zich echter niet in deze identiteit verliezen omdat dan de banden met de politiek en de buitenwereld te zeer verzwakken en men geen doelstellingen meer kan verwezenlijken. Een open en diverse identiteitspolitiek is zowel belangrijk voor de ontwikkeling van bewegingen als voor haar (mogelijke) leden.

De commerciële subcultuur mag tevens niet volledig gescheiden zijn van de politieke beweging. Dit zou immers de mobilisatiecapaciteit doen dalen. Een overdreven commercialisatie van de subcultuur leidt dan weer tot een apolitieke beweging.

Met betrekking tot culturele aspecten kunnen we stellen dat positieve attitudes een stimulans kunnen zijn voor de ontwikkeling van holebi-bewegingen. Een zeer hoge tolerantie kan er echter tevens voor zorgen dat men weinig steun vindt bij politici om specifieke doelstellingen te bereiken. Ook de bereidheid van holebi's om te strijden voor die doelstellingen kan dan verminderen. Het spreekt echter voor zich dat wanneer deze tolerantie zeer hoog is dat er nog weinig te strijden valt. Een hoge burgerlijke betrokkenheid vergroot dan weer de kans dat men kan samenwerken met holebi-verenigingen.

Ook het representeren van holebi's in de media is belangrijk. Belangrijk daarbij is dat de staat haar taak opneemt en dat men er op let dat holebi's niet enkel via commerciële kanalen aan bod komen.

Een zichtbare holebi-gemeenschap is essentieel. Zo'n gemeenschap heeft meer kansen in een samenleving waar men open kan zijn wat betreft seksualiteit. Holebi's moeten een eigen sociale ruimte kunnen creëren waarbij de culturele gemeenschap niet strikt gescheiden is van de politieke.

Tenslotte kunnen we aangeven dat geloof een belemmerende factor kan zijn voor holebi-bewegingen. Dit hoeft echter niet zo te zijn. Gezien de dalende invloed van het katholicisme, kunnen we stellen dat dit geen belemmering meer kan zijn voor de ontwikkeling van holebi-bewegingen.

Bibliografie

- Absilis, H. e.a. (1999), *Samenwonen: praktische regeling voor lesbiennes, homo's en biseksuelen*. Gelijkekansenbeleid van de Vlaamse minister voor Brusselse Aangelegenheden, Brussel.
- Adam, B. D., Duyvendak, J. W. & Krouwel, A. (1999), *Gay and Lesbian Movements beyond borders? National Imprints of a Worldwide Movement*, Adam, B. D., Duyvendak, J. W. & Krouwel, A., *The global Emergence of Gay and Lesbian Politics: National Imprints of a Worldwide Movement*. Philadelphia: Temple University Press.
- Adel, A. (1998), *De identiteitenpolitiek van de homo- en lesbiennebeweging: kenmerken en problemen*.
- Amnesty International (2001), *Amnesty International LGBT*. <http://www.ai-lgbt.org/>. 30/07/02.
- Baert, H. & Cockx, F. (2002), *Expertenrapport: holebi's en een gelijkekansenbeleid - Verslag van een zoektocht naar toekomstige onderzoekspistes*. Universiteit Antwerpen - Limburgs Universitair Centrum, K.U. Leuven: Steunpunt Gelijkekansenbeleid/ Centrum voor Sociale Pedagogiek, Leuven.
- Baert, H., Cockx, F. & Seghers, A. (2001), *Hulpvragen van Holebi's: Een biografische verkenning en leefwereldanalyse bij holebi's als bijdrage tot de rol invulling van het Algemeen Welzijnswerk*. KUL - Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen - Centrum voor Sociale Pedagogiek, Leuven.
- Beran, N., J e.a. (1992), *Attitudes Toward Minorities: a Comparison of Homosexuals and the General Population*, *Journal of Homosexuality*, 23(3): 65-83.
- Borghs, P. (1998a), *Juridische Aspecten van Homoseksueel Ouderschap: Het recht om lief te hebben*. Gent: Mys & Breesch.
- Borghs, P. & Hintjens, A. (2000), *Holebi-beleid en de gemeente*. VVSG en Politeia nv, Brussel.
- Bour, J., Gresnigt, R. & Tielman, R. (1986), *Homoseksualiteit en Onderwijs*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Cahill, S., South, K. & Spade, J. (2000), *Outing Age: Public Policy Issues Affecting Gay, Lesbian, Bisexual and Transgenders Elders*. <http://www.nglthf.org/downloads/outingage.pdf>. 31/07/02.
- De Brauwere, G. (2002), *Onderzoek naar de situatie van Vlaamse holebi-leerkrachten*. Hogeschool Gent - Departement Sociaal-Agogisch Werk, Steunpunt Onderzoek en Dienstverlening, Gent.

- De Cecco, J. P. (1988), *Gay Relationships*. New York: Harrington Park Press.
- de Graaf, H. & Sandfort, T. (2000), *De Maatschappelijke Positie van Homoseksuele Mannen en Lesbische Vrouwen*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Dejowski, E. F. (1992), Public Endorsement of Restrictions on Three Aspects of Free Expression by homosexuals: Socio-Demographic and Trend Analysis 1973-1988, *Journal of Homosexuality*, 23(4): 1-19.
- Dimarso/Gallup (1997), De houding van de Vlaming ten opzichte van gelijke rechten voor homoseksuele paren en ten opzichte van homoseksualiteit in het algemeen, *De Slangen & Partners Barometer*(6): 4-5.
- Donovan, J. M. (1992), Homosexual, Gay, and Lesbian: Defining the Words and Sampling the Populations, *Journal of Homosexuality*, 24(1/2): 27-47.
- Elchardus, M., Chaumont & Lauwers (2000), Morele onzekerheid en nieuwe deugdelijkheid, Dobbelaere, K., Elchardus, M. & Kerkhofs, J., *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*. Tielt: Lannoo.
- Epstein, S. (1999), Gay and Lesbian Movements in the United States, Adam, B. D., Duyvendak, J. W. & Krouwel, A., *The Global emergence of Gay and Lesbian Politics*. Philadelphia: Temple university Press.
- Federale Regering (2003), *Bijlage: Fundamentele hervorming van de tegemoetkomingen aan mensen met een handicap*. <http://vangool.fgov.be/2/Bijlage021203pmh.htm>. 3/04/03.
- Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit (2002), *Persbericht over de anti-discriminatiewet*. <http://www.holebifederatie.be/downloads/12-12-02-adw.pdf>. 02/01/03.
- Fillieule, O. & Duyvendak, J. W. (1999), Gay and Lesbian Activism in France: Between Integration and Community Oriented Movements, Adam, B. D., Duyvendak, J. W. & Krouwel, A., *The Global Emergence of Gay and Lesbian Politics: National Imprints of a Worldwide Movement*. Philadelphia: Temple university Press.
- Franklin, S. (1993), Biological Issues in Gender and Sexual Identity, *Journal of Homosexuality*, 24(3/4): 1-26.
- Garnets, L. D. & Kimmel, D. C. (1993), *Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Male Experiences*. New York: Colombia University Press.
- Giddens, A. (1993), *Sociology: Second Edition, fully revised & updated*. Cambridge: Polity Press.

Hintjens, A. (2002a), *Kind erft voortaan voordelig van meemoeder in Vlaanderen*. <http://home2.pi.be/mariejev/actualiteit/lesbienne-%20en%20homorechten.htm>. 01/02/03.

Hintjens, A. (2002b), *Erfrecht*. http://www.holebifederatie.be/faq/faq_erfrecht.htm. 01/02/03.

Hintjens, A. (2002c), *buitenlandse partner*. http://www.holebifederatie.be/faq/faq_buitenlandsepartner.htm. 01/02/03.

Hutchins, L. (1996), *Bisexuality: Politics and Community*, Firestein, B. A., *Bisexuality: the Psychology and Politics of an Invisible Minority*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

Jeukens, I., Devuyt, D. & Vanoutryve, F. (1996), *Stand van Zaken. De Maatschappelijke Positie van Lesbiennes, homo's en Biseksuelen in Vlaanderen*. het Vlaamse Ministerie voor Gelijke Kansen Beleid.

Joostens I. (2002), *Genderstichting*. <http://www.genderstichting.be/>. 01/04/03.

Keegel, J. & Tielman, R. (1986), *Homoseksueel Ouderschap*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht.

Kimmel, D. C. & Sang, B. E. (1995), *Lesbians and Gay Men in Midlife*, D'Augelli, A. R. & Patterson, C. J., *Lesbian, Gay, and Bisexual Identities Over the Lifespan*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat (2002), *Notarissen tevreden met nieuwe voogdijwet*. http://www.notaris.be/kameleon/www_notaris_be/forms/press/20010701.html. 02/01/03.

Kriesie, H. e.a. (1995), *New Social Movements in Western Europe*. London: UCL Press Limited.

Mader, D. (1993), *Exclusion, toleration, Acceptance, Integration: The Experience of Dutch Reformed Churches with Homosexuality and Homosexuals in the Church*, *Journal of Homosexuality*, 25(4): 101-119.

Motmans, A. (2002), *Holebi-beleid in Vlaanderen (1995-2002)*. Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, GAS-opleiding Vrouwenstudies, Universiteit Antwerpen.

Muehlenhard, C. L. (2000), *Categories and Sexuality*, *The Journal of Sex Research*, 37(2): 101-107.

Nationaal Instituut voor Statistiek (2003), *Feiten: echtscheiding in België*.
<http://www.cgso.be/feiten/scheiden.htm#cijfers>. 08/04/03.

Ochs, R. (1996), *Biphobia: It Goes More Than Two Ways*, Firestein, B. A.,
Bisexuality: The Psychology and Politics of an Invisible Minority. Thousand Oaks,
London, New Delhi: Sage Publications.

Pelleriaux, K. (2002), *Scholierenenquête*. www.deholebifabriek.be. 04/09/02.

Pratte, T. (1993), A Comparative Study of Attitudes Toward Homosexuality: 1986
and 1991, *Journal of Homosexuality*, 26(1): 77-83.

Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen (2000), *Inventarisatie van
de Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en vrouwen van 7 april 2000
aangaande Discriminatie ten opzichte van Holebi's*.

Reekie, A. (1997), Chapter 18: Belgium, West G. Donald & Green, R., *Sociolegal
control of Homosexuality: A multi-nation comparison*. New York, London: Plenum
Press.

Reid, J. D. (1995), Development in Late Life: Older Lesbian and Gay Lives,
D'Augelli, A. R. & Patterson, C. J., *Lesbian, Gay, and bisexual Identities Over the
Lifespan*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Riggle, E. D. & Ellis, A. L. (1994), Political Tolerance of Homosexuals: The Role of
Group Attitudes and Legal Principles, *Journal of Homosexuality*, 26(4): 135-147.

Savin-Williams, R. C. (1995), Lesbian, Gay Male, and Bisexual Adolescents,
D'Augelli, A. R. & Patterson, C. J., *Lesbian, Gay, and Bisexual Identities Over the
Lifespan*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Schippers, J. (1997), *Liever Mannen: Theorie en praktijk van de hulpverlening aan
homoseksuele mannen*. Amsterdam: Thesis Publishers.

Schuyf, J. (1996), *Oud Roze: de positie
van lesbische en homoseksuele ouderen in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Schuyf, J. & Krouwel, A. (1999), The Dutch Lesbian and Gay Movement: The
Politics of Accommodation, Adam, B. D., Duyvendak, J. W. & Krouwel, A., *The
Global Emergence of Gay and Lesbian Politics: National Imprints of a Worldwide
Movement*. Philadelphia: Temple University Press.

Seltzer, R. (1993), AIDS, Homosexuality, Public Opinion, and Changing Correlates
Over Time, *Journal of Homosexuality*, 26(1): 85-97.

Shively, M. G. & De Cecco, J. P. (1993), *Components of Sexual Identity*, Garnets, L. D. & Kimmel, D. C., *Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Male Experiences*. New York: Colombia University Press.

Sottiaux, S. (2000-2001), Discriminatie op grond van seksuele geaardheid (noot onder Arbitragehof nr. 80/2000, 21 juni 1999), *Rechtskundig weekblad*: 768-770.

Sottiaux, S. (2003), *De seksuele geaardheid als toegelaten/verboden criterium voor ongelijke behandeling*: Uitgeverij Maklu.

Spaink, K. (1998), *m/v: doorhalen wat niet van toepassing is*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Swennen, G. (1998), *Een Vlaams basisbeleid voor homo's en lesbiennes*, persconferentie 24 juni 1998, persmap.

Tatchell, P. (2002), *The Independent*, 06/07/02.

Van Heeringen, K. & Vincke, J. (2000), Suicidal acts and ideation in homosexual and bisexual young people: a study of prevalence and risk factors, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 35(11): 494-499.

Vennix, P. (1999a), Het NISSO-onderzoek over travestie, *Tijdschrift voor seksuologie*, 23: 17-27.

Vennix, P. (1999b), Transgenderisme, *Tijdschrift voor seksuologie*, 23: 211-217.

Verhofstadt-Denève, L. (1998), *Adolescentiepsychologie*. Leuven/Apeldoorn: Garant Uitgevers N.V.

Vincke, J. (2002), *Expertrapport - Gelijke kansen en holebi's. Schets van een theoretisch kader voor een gelijke kansenbeleid met vermelding aandachtspunten. Analyse van de internationale wetenschappelijke literatuur*. Universiteit Gent, Gent.

Vincke, J. & Bracke, C. (1997), *Schets van en kader voor Aids-preventie bij jongensprostitutie: beschrijving en identificatie van mogelijkheden en moeilijkheden*. Universiteit Gent - Vakgroep Sociologie, Gent.

Vincke, J. & Stevens, P. (1999a), *Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en vrouwen. Basisrapport*. Brussel/Universiteit Gent: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Cel Gelijke Kansen/ Vakgroep Sociologie, Gent.

Vincke, J. & Stevens, P. (1999b), *Project leefsituatie Vlaamse holebi's: resultaten kwalitatief onderzoeksgedeelte*. Brussel/Universiteit Gent: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Cel Gelijke Kansen/ Vakgroep Sociologie, Gent.

Vincke, J. & Van Heeringen, K. (2002), Confident Support and the Mental Wellbeing of Lesbian and Gay young Adults: a Longitudinal Analysis, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 12: 181-193.

Waege, H. & Agneesens, F. (2001), Impressies over sociale relaties, waarden en tradities, Lemaître, J. & Van Geel, H., *Vlaanderen gepeild. De Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*. Gent/Mariakerke: L. Vanmelle.

Wagner, G. e.a. (1994), Integration of One's Religion and Homosexuality: A Weapon against Internalized homophobia?, *Journal of Homosexuality*, 26(4): 91-109.

Wel Jong Niet Hetero (2002), *Waasmunster kuist 'jeanettenbos' op*.
<http://www.weljongniethetero.be/persaandacht/weergave.asp?item=399>.
06/09/02.

Willems P (2003), *Geboorten en sterfte in het Vlaamse Gewest*.
<http://www.wvc.vlaanderen.be/gezondheidsindicatoren/GI2000/willems.htm>.
08/04/03.

Younger, J. G. (2002), University LGBT/Queer programs.
<http://www.people.ku.edu/~jyounger/lgbtqprogs.html>. 15/04/03.